

ชื่อเรื่อง : รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม  
กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ

จัดทำโดย : สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 จังหวัดชลบุรี(สสว.3)  
เลขที่ 172/9 หมู่ที่ 4 ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี  
โทรศัพท์/โทรสาร : 0-3824-0938-9

<http://www.tps03.m-society.go.th>

E-mail : [tps03@hotmail.com](mailto:tps03@hotmail.com)

ครั้งที่พิมพ์ : ครั้งที่ 1

ปีที่พิมพ์ : พ.ศ. 2556

พิมพ์ที่ : บริษัท เก็ทกู๊ดครีเอชั่น จำกัด  
เลขที่ 58 ถ.บ้านบึง-บ้านค่าย ตำบลบ้านบึง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี  
โทร : 0-3844-3202 แฟกซ์ : 0-3844-4931

## คำนำ

โครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม : กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” เป็นการเรียนรู้ร่วมกันแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม ศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน และศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 จังหวัดชลบุรี โดยโครงการดังกล่าวเริ่มต้นดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม 2555 - กันยายน 2556 รวมทั้งสิ้น 2 พื้นที่ คือ ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง และชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

ผลจากการดำเนินการก่อให้เกิดความรู้ บทเรียนรู้ และประโยชน์ทั้งต่อผู้สูงอายุ แกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งคณะผู้วิจัยขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โสวัตศรี ณ ถลาง ที่เป็นที่ปรึกษาในการดำเนินงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แกนนำชุมชน รวมทั้งเจ้าของภูมิปัญญาและกลุ่ม ที่ได้ร่วมปฏิบัติการจนสำเร็จลุล่วง หวังเป็นอย่างยิ่งว่ารายงานผลการวิจัยรูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม : กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ เล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาด้านภูมิปัญญาผู้สูงอายุ หรือด้านการสวัสดิการสังคมต่อไป หากมีข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้วิจัยขออภัยมา ณ โอกาสนี้

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3

กันยายน 2556

## บทสรุปผู้บริหาร

การศึกษาวิจัย “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม ศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชนและศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) โดยใช้เกณฑ์การพิจารณาภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิตมีการเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมตลอดเวลา เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นอัตลักษณ์(Identity) ของชุมชนเป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการองค์ความรู้และชุมชนได้รับประโยชน์หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากองค์ความรู้ โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ที่มีประสบการณ์และผลงานทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการจัดสวัสดิการสังคมคัดเลือก 2 ชุมชน พิจารณาคัดเลือกชุมชนที่มีการการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน จำนวน 1 ชุมชน คือ ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง : ศึกษาเรื่องการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย และชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการสังคม จำนวน 1 ชุมชน คือ ชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง : ศึกษาเรื่องการทำกลอง

### ผลการศึกษาที่พบมีประเด็นที่สำคัญดังนี้

**ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมือง จังหวัดระยอง : ศึกษาเรื่องการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย**

แต่เดิมเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่าสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะการเรียนรู้ การจดจำเพื่อแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพ การถ่ายทอดจึงเป็นแบบครูพักลักจำ ทำให้ความรู้ที่ได้ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร และเป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิตมีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ในยุคสมัยนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม โดยผู้เผยแพร่ควรมีใบอนุญาตเพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้องเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงกับผู้ที่ได้รับความรู้ ผู้ที่ได้รับการรักษา หรือการถ่ายทอดไปอีกต่อหนึ่ง เนื่องจากเรื่องของการรักษาโรคจากสมุนไพรนั้น จำเป็นต้องมีความระมัดระวัง ความถูกต้อง ความแม่นยำและความปลอดภัย เนื่องจากหากใช้สมุนไพรที่ถูกวิธีตามปริมาณที่เหมาะสมแล้วจะเกิดประโยชน์อย่างมหาศาล แต่ถ้าใช้ไม่ถูกต้องไม่ตรงตามสรรพคุณจะทำให้การรักษาไม่ได้ผลและอาจจะก่อให้เกิดโทษได้ ในยุคสมัยนี้ผู้คนเริ่มให้ความสนใจกับ

สมุนไพรพื้นบ้านกันมากขึ้นเพราะพบว่ามีประสิทธิภาพในการป้องกันและรักษาโรคต่างๆ ไม่เกิดผลข้างเคียงต่อสุขภาพ อีกทั้งราคาก็ถูกกว่ายาแผนปัจจุบัน จึงทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลเชิงเนินเล็งเห็นถึงความสำคัญของสมุนไพรและสนับสนุนการใช้สมุนไพรกับบุคคลที่สนใจ

ชุมชนเชิงเนินเป็นสังคมเมือง วิถีชีวิตประจำวันของคนในชุมชนจึงไม่ต้องอาศัยธรรมชาติมากเท่ากับคนในชนบท การไม่ต้องพึ่งธรรมชาติทำให้คนในสังคมเมืองมีวิถีชีวิตที่เชื่อว่าเจริญแล้ว จะใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประกอบอาชีพเพื่อให้ได้เงินหรือค่าตอบแทนกลับมา มุ่งงานทำได้หลากหลายรูปแบบ เช่น รับจ้างทั่วไป ค้าขาย ทำงานบริษัท ทำงานโรงงาน คนในเมืองจึงต้องยึดเรื่องเงินเป็นหลัก เพราะต้องอาศัยเงินในการจับจ่ายใช้สอยทุกอย่างในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ค่อยสนใจเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวมหรือทำงานเพื่อสังคม การส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชนจึงมีน้อย การนำภูมิปัญญาสมุนไพรโดยแพทย์แผนไทยมาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจึงเกิดกิจกรรมของคนในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “ระยองแพทย์แผนไทย” สำหรับผู้ที่สนใจในเรื่องการรักษาโรคและการดูแลตนเองด้วยสมุนไพร โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่เกษียณเข้ามามีบทบาทในกลุ่ม มีความสนใจในเรื่องนี้สูง เนื่องจากยังรู้สึกว่าคุณเองยังสามารถเรียนรู้สามารถทำงานเพื่อสังคม สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว ต่อชุมชน ผ่านการทำกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร นำไปสู่การเป็นวิทยากรกระบวนการกลุ่มที่สามารถเผยแพร่ความรู้ให้กับบุคคลที่สนใจ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นการหนุนเสริมให้เกิดพลังทางสังคมของคนในกลุ่ม ซึ่งหากพิจารณาตามมิติทางสังคม มีมิติการจัดสวัสดิการ ดังต่อไปนี้

**สวัสดิการด้านการศึกษา** เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรเพื่อนำไปสอบถามขอใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลปะจากกระทรวงสาธารณสุข และการให้ความรู้ในเชิงปฏิบัติกับผู้ที่สนใจในการดูแลรักษาตนเองด้วยสมุนไพรที่หาได้ง่าย ซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ให้กับบุคคลได้ทุกเพศทุกวัย เป็นการส่งเสริมความรู้เพื่อรักษาตนเองและสามารถถ่ายทอดให้กับผู้อื่นได้

**สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย** เป็นการส่งเสริมให้เกิดการรักษาสุขภาพมากขึ้น เมื่อมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาจากสมุนไพรใกล้ตัว ทำให้ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัย ที่สำคัญการรักษาด้วยสมุนไพร ต้องอาศัยการรักษาทางด้านจิตใจการผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การทำการบริหารร่างกาย ซึ่งเป็นผลในระยะยาวของการดูแลตนเองมากกว่าการรักษาโรคเพื่อให้มีสุขภาพที่ดี

**สวัสดิการด้านการมีรายได้และการมีงานทำ** ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพ เริ่มต้นตั้งแต่การปลูกพืชสมุนไพรเพื่อแปรรูปจำหน่าย นำความรู้ที่ได้ไปสอบถามขอใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลปะ เพื่อมาประกอบอาชีพโดยตรงหรือสามารถนำความรู้ที่ได้มา

ประยุกต์สร้างเป็นผลิตภัณฑ์ อาทิ ลูกประคบ น้ำมันนวดผ่อนคลายแก้ปวด การทำอาหารชีวจิต นำไปเป็นส่วนผสมของขนมหรืออาหารในรูปแบบเพื่อสุขภาพ

**สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป** เป็นการให้บริการแก่ประชาชนมีจิตสาธารณะ เป็นการรับผิดชอบต่อสังคม(CSR) ในเรื่องของการส่งเสริมการดูแลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ จากผู้มีความรู้เรื่องสมุนไพรเป็นอย่างดี สามารถนำความรู้ที่ได้ไปแนะนำผู้อื่น ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการดูแลตนเองในวิถีชีวิตธรรมชาติ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้ตั้งครรภ์ ผู้ป่วยที่ไม่สามารถรับยาในรูปแบบเวชภัณฑ์สมัยปัจจุบันได้เนื่องจากจะมีผลกระทบต่อร่างกาย เป็นการช่วยสร้างเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดี

จะเห็นได้ว่าในเมื่อชุมชนเป็นชุมชนเมืองการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีน้อย ไม่สามารถรวบรวมกลุ่ม หรือสร้างกิจกรรมให้กับคนในชุมชนทุกภาคส่วนได้ แต่ถ้าหากมีการรวบรวมกลุ่มเฉพาะบางกลุ่มคน ที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน อาทิ เรื่องของสมุนไพร จากผู้ที่มีความรู้ความสามารถและความน่าเชื่อถือได้ เกิดการยอมรับของคนในกลุ่มจนสามารถเผยแพร่ความรู้ที่มีได้ให้แก่บุคคลที่สนใจจริง ทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สนใจ และคนรอบๆ ข้าง ผู้ที่สนใจเกิดความต้องการในการเรียนรู้ทำให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อกลุ่ม เนื่องจากกลุ่มเกิดจากการริเริ่มสร้างกลุ่มกันเองโดยที่มิได้หวังการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ ทำให้กลุ่มเกิดความรักในกิจกรรมร่วม สถานที่ก่อตั้ง มีการแบ่งปันความรู้ มีความสัมพันธ์อันดี มีการทำงานเป็นทีมในรูปแบบของวิทยากรกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรให้เป็นเรื่องง่ายและใช้ได้จริง ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อบุคคลทุกกลุ่มเป้าหมาย

### **ชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง : ศึกษาเรื่องการทำกลอง**

กลองเป็นส่วนหนึ่งในการทำกิจกรรมของชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนหนองตะพานยังตีกลองเพื่อความสนุกสนานในการเข้าร่วมกิจกรรมและในงานต่างๆ อยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ยึดปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี โดยการสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดจากการได้เข้าไปสัมผัสทักษะของการเรียนรู้ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง และมีวิถีชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ผู้ที่สนใจจะต้องมีความรู้ความสามารถทางด้านงานช่างฝีมือ และต้องมีความรู้ความสามารถทางด้านดนตรี กระบวนการทำกลองค่อนข้างยุ่งยากหลากหลายขั้นตอนผู้สืบทอดจึงจำเป็นต้องคลุกคลีถึงกระบวนการทำกลองอย่างละเอียด เพื่อเรียนรู้ถึงเทคนิครวมไปถึงการตั้งเสียงของกลองเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และมีคุณภาพ

ชุมชนหนองตะพานเป็นชุมชนชนบท ครอบคลุมและชุมชนเป็นหน่วยสำคัญของเศรษฐกิจ เป็นทั้งหน่วยการผลิตและหน่วยบริโภคสิ่งของเครื่องใช้และอาหาร ส่วนใหญ่จะผลิตขึ้นใช้

เอง สมาชิกของครอบครัวมีความสัมพันธ์กันอย่างดีสมาชิกในชุมชนจะให้ความสำคัญในเรื่องความเป็นมิตรต่อเพื่อนบ้าน มีการติดต่อกันแบบเป็นกันเอง เอื้อเฟื้อและจริงใจต่อกัน ยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิมเป็นอย่างดีไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลง จะพึงพาอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ทำให้ผูกพันกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางศาสนาและเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ อย่างพร้อมเพรียงกัน จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมชนบทกับภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อให้เกิดชุมชนเรียนรู้ การสั่งสมประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นและสามารถปรับตัวให้เข้ากับความเป็นอยู่ วิถีชีวิตและกิจกรรมของคนในชุมชน เกิดการหล่อหลอมของคนในชุมชนที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โดยผ่านประเพณีวัฒนธรรมหรือกิจกรรมที่สืบทอดกันแต่โบราณ ทำให้เกิดการสร้างกระบวนการทางสังคมที่มีคุณภาพและเหมาะสมกับคนในชุมชน ซึ่งหากพิจารณาตามมิติทางสังคม มีมิติการจัดสวัสดิการ ดังต่อไปนี้

**การจัดสวัสดิการด้านการศึกษา** โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชน ทุกกลุ่มเป้าหมาย เพื่อเพิ่มทักษะทางดนตรีในเรื่องของการตีกลองในจังหวัดต่างๆ และการศึกษากระบวนการผลิตกลองยาว กลองโตนอย่างละเอียดซึ่งเป็นทักษะทางช่างฝีมือ เพื่อเป็นการสืบสานการเล่นและศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน

**การจัดสวัสดิการด้านการมีรายได้และการมีงานทำ** เป็นกระบวนการที่สามารถสร้างอาชีพสร้างรายได้ สามารถนำความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องของการผลิตกลอง การตีกลอง นำมาประกอบอาชีพ การหารายได้เสริมหรือสามารถนำมาปรับประยุกต์เพื่อเกิดอาชีพใหม่ เช่น การผลิตกลองยาว กลองโตนขนาดเล็กเป็นของชำร่วย ฯลฯ การหาวัสดุที่นำมาผลิตกลอง(หนังวัว หนองไม้เนื้ออ่อน การตัดเย็บผ้าห่มกลอง) ส่วนการแสดง สามารถสร้างวงเพื่อรับงานการแสดงในงานสังสรรค์ รื่นเริงต่างๆ และสนับสนุนเยาวชนชนมาร่วมในการร้อง การรำ และการตีกลอง

**การจัดสวัสดิการด้านนันทนาการ** เป็นการสร้างความสนุกสนานให้กับชุมชน ในช่วงการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น งานมัจจุตหวานหนองตะพานและของดีอำเภอบ้านค่าย ประเพณีการทำบุญขวัญข้าว ทำให้วัฒนธรรมการเล่น การร้องรำทำเพลงของคนในชุมชนเอง ยังคงมีอยู่และสืบสานต่อไป ซึ่งเป็นกิจกรรมเพื่อความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจ เกิดการมีส่วนร่วมของคนทุกๆ ช่วงวัยโดยคนในชุมชนเอง รวมถึงเป็นการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมชุมชน การเล่นของคนในชุมชนไว้ให้ลูกหลานได้เห็นความสัมพันธ์อันดีและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจ และภาวะทางอารมณ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างดี

### **ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้**

1. ส่งเสริมการจัดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นตั้งแต่การจัดหาวัตถุดิบ กระบวนการผลิต เคล็ดลับเทคนิคต่างๆ การสร้างแรงจูงใจในการถ่ายทอด รวมถึงหลักของการตลาด นำไปสู่อาชีพและรายได้
2. ส่งเสริมการให้ความรู้ในด้านสวัสดิการชุมชน เป็นการมีส่วนร่วมในด้านการจัดสวัสดิการให้กับชุมชนของตนเอง ตามความเหมาะสมของชุมชนและบริบทชุมชน อันจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมและเป็นการส่งเสริมการเป็นผู้ให้มากกว่าที่จะเป็นผู้รับในสังคม
3. ส่งเสริมการถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อเป็นการรักษาความรู้ เป็นทุนทางสังคม ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ตามความเหมาะสมของบริบททางสังคมวัฒนธรรม เป็นการให้ความสำคัญกับเจ้าของภูมิปัญญา และมองเห็นถึงคุณค่าของทุนทางสังคมจากปราชญ์ในชุมชนเอง
4. ส่งเสริมให้มีการจัดเป็นศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาและศูนย์การเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน รวมถึงเป็นที่ศึกษาดูงานให้กับบุคคลทั่วไป
5. ประสานงานให้กับองค์กรธุรกิจเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ทั้งในด้านการจัดสวัสดิการของชุมชนและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมการตระหนักเห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาไทย

### **ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป**

1. ควรมีการศึกษาการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในประเภทเดียวกันเพื่อการเปรียบเทียบในมิติการจัดสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาในรูปแบบเดียวกันอย่างชัดเจน
2. ควรมีการศึกษาในเรื่องของความต้องการของชุมชนที่จะนำประโยชน์จากภูมิปัญญามาใช้เพื่อเป็นการจัดสวัสดิการในชุมชนที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากในชุมชนมีภูมิปัญญาค่อนข้างหลากหลายรูปแบบและจำนวนมาก ทั้งเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปหรือภูมิปัญญาที่ไม่ค่อยมีคนรู้จัก ซึ่งมีโอกาสที่จะเลือนหายไป

## สารบัญ

	หน้า
<b>บทที่ 1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....</b>	<b>1</b>
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	5
ปัญหาและอุปสรรคของการศึกษา.....	7
คำจำกัดความในการวิจัย.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
<b>บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....</b>	<b>12</b>
2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	12
2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	12
2.1.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	15
2.1.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	17
2.1.4 ลักษณะของภูมิปัญญา.....	20
2.2 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม.....	23
2.2.1 ความหมายของการพัฒนาสังคม.....	23
2.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม .....	24
2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม.....	41
2.3.1 ความหมายสวัสดิการสังคม.....	41
2.3.2 รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม.....	45
2.3.3 หลักการสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน.....	46
2.3.4 แนวการจัดสวัสดิการสังคม.....	47
2.3.5 กระบวนการจัดสวัสดิการ.....	51
2.3.6 การดำเนินการช่วยเหลือการจัดสวัสดิการ.....	51
2.4 เทคนิคการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (A-I-C) .....	52
2.4.1 ความหมาย A-I-C.....	52
2.4.2 แนวคิดของกระบวนการ A-I-C .....	53
2.4.3 ความสำคัญของกระบวนการ A-I-C.....	54
2.4.4 ขั้นตอนในการดำเนินการกระบวนการ A-I-C.....	56





		หน้า
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ		
ภาคผนวก		
	ภาคผนวก ก	
	ภาคผนวก ข	

## บทที่ 1

### ที่มาและความสำคัญของปัญหา

#### ความสำคัญของปัญหาและที่มาของการวิจัย

ในปัจจุบันการวัดความเจริญเติบโตของประเทศสามารถวัดได้จากมูลค่ารวมของสินค้าและบริการทั้งหมดที่ผลิตในประเทศ หรือที่เรียกว่า “ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเบื้องต้น” (Gross National Product :GNP) ทำให้นานาประเทศต่าง ๆ มุ่งสู่การเป็น “ประเทศอุตสาหกรรม” ที่จะเน้นการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักมีการแข่งขันในตลาดแบบเสรีนิยม ทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกบริโภคให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตจนเกิดเป็นค่านิยมสมัยใหม่ที่เรียกว่า การบริโภคนิยม (Consumerism) และการนิยมวัตถุ (Materialism) ขึ้นนั้น

สำหรับประเทศไทย ก็ได้พัฒนาตามกระแสของนานาประเทศเช่นกัน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ( พ.ศ. 2504-2509) ถึงฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ที่มุ่งเน้นการสร้างบุคคลกรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการเพิ่มสมรรถนะในการแข่งขันทางการตลาดกับต่างประเทศ โดยพัฒนาให้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาโดยตลอดจนกระทั่งในปี 2540 ประเทศไทยต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำแบบไม่คาดฝันหรือที่เรียกว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” สินค้ามีราคาแพงประชาชนมีภาระหนี้สิน การใช้จ่ายผิดเคื่องจนทำให้หลายบริษัทต้องปิดกิจการ จึงเป็นสาเหตุทำให้ภาครัฐต้องเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาประเทศเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยหันมาใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มากำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ ส่งผลให้ภาคธุรกิจมีภูมิคุ้มกันจากความเสี่ยงภาคประชาชนและชุมชนมีการปรับวิถีชีวิตให้สามารถพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยพิจารณาได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) เป็นต้นมา แต่สำหรับการแก้ปัญหาของประเทศก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะเนื่องจากปัญหาสังคมที่นับวันจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นและระดับของความรุนแรงทวีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

จากสถิติของกรมตำรวจช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาพบว่า คดีอาชญากรรมเกิดขึ้นโดยอัตราเฉลี่ยปีละประมาณ 2,000 รายต่อประชากร 1 แสนคน และมีแนวโน้มว่าจะสูงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งสอดคล้องกับสถิติของกรมราชทัณฑ์ที่แสดงให้เห็นว่าจำนวนผู้ต้องขังมีปริมาณเพิ่มขึ้นทุกปี เฉลี่ยปีละ 3,000-4,000 คน (<http://vclass.mgt.psu.ac.th>) โดยปัญหาอาชญากรรมนี้ส่งผลต่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ดังนั้นการพัฒนาประเทศที่มุ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว จึงทำให้การพัฒนา

ประเทศเกิดปัญหาขึ้นตลอดเวลา ซึ่งความจริงแล้วการพัฒนาประเทศควรมุ่งเน้นการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน โดยได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวทางการรักษาสมดุลของทางเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้ตัวชี้วัดทางสังคมเข้ามาส่วนในการพัฒนาทางสังคม ซึ่งเรียกว่า “คุณภาพสังคม” ซึ่งเป็นการวัดระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้แก่คนในชุมชน โดยการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และการพัฒนาศักยภาพทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม (Beck และคณะ, 1997) ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559) ก็ได้มุ่งเน้นการพัฒนาทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม เพื่อเตรียมพร้อมให้ประเทศสามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคต อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ([www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=395](http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=395))

สำหรับแนวทางการปรับตัวและรองรับผลกระทบของสังคมไทยนั้น ได้มีนักวิชาการหลายสถาบันได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาทางสังคมไว้อย่างหลากหลาย เช่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อความอยู่รอดของสังคมไทย ไว้ว่าการแก้ไขปัญหาทางสังคมนั้นภาครัฐควรต้องเร่งปฏิรูปการศึกษาโดยมีเป้าหมายและกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เด็กไทยรู้จักคิด หรือมีความคิดสร้างสรรค์ และส่งเสริมการสนับสนุนภูมิปัญญาชาวบ้าน ปรับการพัฒนาให้อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่มีความหลากหลาย สนับสนุนบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เน้นการจัดระบบสวัสดิการแก่ประชาชนผู้ยากจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม สนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ([www.human.tru.ac.th](http://www.human.tru.ac.th)) ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่มีการนำภูมิปัญญามาปรับใช้เพื่อความอยู่รอดหรือดำรงชีวิตอย่างพอเพียง

สำหรับคุณค่าของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นั้น มีหลากหลายด้าน ได้แก่ คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ จากการนำเอาทรัพยากรพันธุกรรม สมุนไพรพื้นบ้าน งานฝีมือมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ เช่น การใช้สมุนไพรผลิตเป็นยา เครื่องสำอาง การนำเอางานหัตถกรรมพื้นบ้านมาขายเป็นสินค้า เป็นต้น คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรม โดยคนในชุมชนเรียนรู้การปรับตัว มีองค์ความรู้ที่ได้รับมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ปรัชญา ศาสนา ประเพณี การสร้างสรรค์ศิลปะสาขาต่างๆ ภาษาและวรรณกรรม เป็นต้น และคุณค่าในเชิงสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์และการป้องกันความหลากหลายทางพันธุกรรม และระบบนิเวศน์ (บัณฑิตยศาสตร์ และ เจษฎ์ โทณะวณิก, 2548) ซึ่งเกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์ที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน หรือระหว่างกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการแก้ปัญหา

ในการดำรงชีวิต และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเอง โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิธีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุล(เอกวิทย์ ณ ถลาง) และมีทางเลือกใหม่ และนำมาใช้ประโยชน์ต่อมนุษย์ได้มากขึ้น

อีกหนึ่งแนวทางการแก้ปัญหาสังคมที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้เสนอไว้คือการให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยเป็นการพัฒนาศักยภาพชุมชน ในด้านการศึกษา อาชีพ รายได้ สุขภาพ และการพัฒนาระบบคุ้มครองทางสังคม ซึ่งหมายถึงการการพัฒนาระบบบริการทางสังคมให้เข้าถึงทุกกลุ่ม และมีการจัดสวัสดิการโดยชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันทางสังคมแก่ประชากรแต่ละช่วงวัย โดยการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ เอกชนในชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น (<http://region3.prd.go.th>) ซึ่งสอดคล้องกับการจัดสวัสดิการโดยชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากการใช้ทรัพยากรภายในชุมชน หรือการใช้วัฒนธรรม เป็นฐานในการจัดสวัสดิการ (อภิญา เวชยัน และศิริพร ยอดกมล ศาสตร์, 2547) ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบการจัดสวัสดิการที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ทุนทางสังคม วัฒนธรรม และลักษณะปัญหาของชุมชน จึงทำให้ได้รูปแบบการจัดสวัสดิการของแต่ละพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่าความเชื่อมโยงของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีผลต่อการจัดสวัสดิการชุมชน โดยเป็นการแก้ปัญหา การพัฒนา และการส่งเสริมความมั่นคงของชุมชน ด้วยคำว่า “สวัสดิการ” ซึ่งสามารถแบ่งได้ 8 ด้าน ได้แก่ สวัสดิการด้านการศึกษา สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย สวัสดิการด้านการงานและการมีรายได้ สวัสดิการด้านนันทนาการ สวัสดิการด้านกระบวนการยุติธรรม สวัสดิการด้านบริการสังคมทั่วไป และกองทุนสวัสดิการชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม การสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความเสมอภาคในสังคม การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพและความมั่นคงในชีวิต สถาบันครอบครัว และชุมชน โดยยุทธศาสตร์กระทรวงฯ พ.ศ. 2555 – 2559 ในยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาสังคมเข้มแข็งพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มุ่งเน้นให้ประชาชนและสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งมีภูมิคุ้มกัน ส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ให้เป็นกลไกพื้นฐานในการพัฒนาสังคมคุณภาพ

จากประเด็นดังกล่าวจะพบว่าการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องเกิดการ พัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมๆกัน โดยเน้นให้ชุมชนมีการเตรียมความพร้อมในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เน้นการพึ่งตนเองมากกว่าภาครัฐ ซึ่งแนวทางการจัดสวัสดิการชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างหลักประกันทางสังคมให้แก่สมาชิกของชุมชนอย่างเหมาะสม โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน

การจัดสวัสดิการสังคม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนอย่างหนึ่งที่สามารถนำมาเป็นพลังในการดำเนินงานสวัสดิการสังคม แต่ในปัจจุบันการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ยังไม่เป็นรูปธรรม ประกอบกับการขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาจึงทำให้เกิดการสูญหายไป ดังนั้นเพื่อให้เกิดการดำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นไว้ นั้น จึงจำเป็นต้องให้ภาคประชาชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคีเครือข่ายต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วม ตลอดจนผู้นำองค์กรความรู้ไปใช้ประโยชน์ สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วและยั่งยืน จากการมีนวัตกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อ การพัฒนาเพิ่มมากขึ้นบนการใช้ทรัพยากรและทุนทางสังคมของประเทศที่คุ้มค่า ดังนั้นเพื่อให้เกิดการพัฒนาสังคมและสวัสดิการขึ้นในชุมชน ในฐานะกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องดังกล่าวอีกทั้งยังสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของกระทรวงฯ ทางสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12 กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ จึงมีความสนใจในการศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ เพื่อให้ได้แนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในชุมชนและในประเทศ และเกิดรูปแบบการนำประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีในชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม

### วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม
2. เพื่อศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน

### ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตเชิงเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษารูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานเพื่อให้เกิดการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน และกำหนดรูปแบบการศึกษาโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นฐานเพื่อการจัดสวัสดิการ โดยการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม
2. ขอบเขตเชิงพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ศึกษากรณีศึกษา จำนวน 24 ชุมชน ภายในพื้นที่เขตความรับผิดชอบของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12 กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และพิจารณาคัดเลือกจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จดทะเบียนในฐานข้อมูล “คลังปัญญาผู้สูงอายุ” ของสำนักงานส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ สำนักงานส่งเสริมสวัสดิ




ภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ (สท.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ หรือภูมิปัญญาของผู้สูงอายุในพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับ โดยมีการแบ่งการคัดเลือก 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 ชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 12 ชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม และศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน

2.2 ชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 12 ชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาการนำทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมแบบมีส่วนร่วม และสร้างแนวทางการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม

### กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาเรื่องรูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม ครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการศึกษาวิจัย ดังนี้

-  แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น
-  แนวคิดเรื่องการจัดสวัสดิการสังคม
-  แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม

1. แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมสามารถจับต้องได้ และเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่น ที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตได้ โดยมีองค์ประกอบตามแนวคิดของวอร์พิงซ์ พูลพานิช (2548) ดังต่อไปนี้

- เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่คนในชุมชนปฏิบัติสืบต่อมาจนกลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี เป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิต
- เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะในการเรียนรู้ จัดจำเพื่อแก้ไขปัญหาเพื่อ ใช้ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน
- เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิด เพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคมโดยใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเท่าที่จำเป็น
- เป็นองค์ความรู้ที่มีพื้นฐานการคิดแบบองค์รวม (Holistic) โดยไม่อาจแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้ นอกจากนั้นยังเป็นระบบความคิดในเรื่องความถูกต้องและ

ศีลธรรมแสดงออกมาในรูปของความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดความสงบสุขในชุมชน

- เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมตลอดเวลา ซึ่งเรียกว่า มีความเป็นพลวัต (Dynamic)
- เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตน (Identity) ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน นั้นซึ่งแตกต่างจากชุมชนอื่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ
- เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และการถ่ายทอดมักจะไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง 7 ประการนี้ ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการคัดเลือก และเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลต่อการจัดสวัสดิการสังคม เช่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา หรือเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เป็นต้น

2. แนวคิดเรื่องการจัดสวัสดิการสังคม สำหรับการศึกษาคำนี้ใช้แนวคิดของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ที่กำหนดองค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน องค์กรภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยได้กำหนดขอบเขตของการจัดสวัสดิการสังคมไว้ 7 มิติ ดังนี้

- สวัสดิการด้านการศึกษา
- สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย
- สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย
- การมีรายได้และการมีงานทำ
- สวัสดิการด้านนันทนาการ
- สวัสดิการด้านกระบวนการยุติธรรม
- สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป

3. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม สำหรับการศึกษาคำนี้ได้ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทุกด้านอย่างสมดุล ทั้งด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการเมืองการปกครอง โดยมีวัตถุประสงค์ในการปรับปรุง/เปลี่ยนแปลง การบรรเทา/แก้ไขปัญหา เพื่อให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา โดยมีเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา คือ เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ และสมาชิกในสังคมทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยใช้แนวคิดของ Beck และคณะ (1997) ในเรื่องคุณภาพสังคม โดยได้แยกออกเป็น 4 มิติ ดังต่อไปนี้



- ความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-economic security)
- การยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม (Social inclusion)
- ความสมานฉันท์ทางสังคม (Social cohesion)
- การเสริมสร้างพลังทางสังคมให้แก่ประชาชน (Social empowerment)

## ปัญหาและอุปสรรคของการศึกษา

จากแนวคิดในเรื่องการจัดสวัสดิการสังคมมีทั้งสิ้น 7 มิติ ประกอบด้วย สวัสดิการด้านการศึกษา ด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการมีรายได้และการมีงานทำ ด้านนันทนาการ ด้านกระบวนการยุติธรรม และด้านการบริการสังคมทั่วไป ซึ่งการศึกษาครั้งนี้อาจจะมีการจัดสวัสดิการสังคมไม่ครอบคลุมทุกมิติ ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้เพียง 1 มิติก็ได้ เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ มีระยะเวลาจำกัดเพียง 1 ปี และประกอบกับวิธีการศึกษาเป็นแบบมีส่วนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน

สำหรับข้อมูลภูมิปัญญาของผู้สูงอายุสามารถคัดเลือกได้มากกว่าข้อมูลจาก “คลังปัญญาผู้สูงอายุ” ของสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ(สท.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เพราะเนื่องจากข้อมูลบางส่วนมีความมีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาแล้ว จึงขาดความทันสมัย ดังนั้นจึงสามารถคัดเลือกภูมิปัญญาของผู้สูงอายุได้จากข้อมูลเชิงประจักษ์ในพื้นที่ ที่เป็นภูมิปัญญาของผู้สูงอายุที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน หรือจากสังคม

## คำจำกัดความในการวิจัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ ความฉลาด ความสามารถ และความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่น เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาต่างๆ ในการดำรงชีวิตที่ถ่ายทอดกันมาจากอดีต โดยองค์ความรู้นั้นสามารถนำไปปรับใช้เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยที่มีการปรับเปลี่ยน และรวมถึงสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

สวัสดิการสังคม หมายถึง ระบบการจัดสรรและจัดการบริการสังคมในลักษณะของโครงการ หรือบริการต่างๆ ให้กับคนทุกคนในสังคม ภายใต้หลักการสิทธิ ความเท่าเทียมกัน ความเสมอภาค และความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคม การพัฒนาสังคมโดยรวม รวมทั้งการสร้างระบบความมั่นคงของมนุษย์และสังคมในระยะยาว โดยได้กำหนดขอบเขตไว้ 7 มิติ ดังนี้

✚ **สวัสดิการด้านการศึกษา** หมายถึง สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับในการส่งเสริมพัฒนาตนเองให้มีความรู้ ทักษะ ตลอดจนปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับบริการการศึกษาพิเศษและจัดรูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนที่มีข้อจำกัดเหล่านั้น ทั้งนี้ประชาชนทุกคนต้องได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อย่างเป็นธรรม และเท่าเทียมกัน

✚ **สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย** หมายถึง สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับ การป้องกันโรค การรักษาพยาบาล การส่งเสริมพัฒนา สุขภาพร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมอย่างทั่วถึง ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับบริการสวัสดิการ สังคม ด้านสุขภาพอนามัย ที่ได้มาตรฐานอย่างทั่วถึง เสมอภาค เป็นธรรมสอดคล้องกับ ความต้องการ และสถานการณ์ปัญหาของ บุคคลกลุ่มบุคคล และ ประชาชน

✚ **สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย** หมายถึง การที่ประชาชนมีที่อยู่อาศัยตามควรตาม วัตถุประสงค์ เพื่อช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ในทำนองเดียวกัน ประชาชนทุกคนควรจะได้มีที่อยู่อาศัยตามแต่กำลังความสามารถของบุคคลที่จะได้มา ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส อย่างน้อยที่สุดที่อยู่อาศัยต้องให้ความปลอดภัย ความมั่นคง อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่มีสภาพเสื่อมโทรมแออัด มีมลพิษ เสี่ยงต่อภัยพิบัติ เสี่ยงต่อความเสื่อมเสียทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม

✚ **การมีรายได้และการมีงานทำ** หมายถึง การที่ประชาชนมีงานที่ก่อเกิดรายได้ อย่างน้อยต้องเพียงพอแก่การดำรงชีพ โดยงานที่ทำงานจะต้องมีสวัสดิการอย่างน้อยตามที่กฎหมาย กำหนดไว้ และงานที่ทำงานต้องไม่เสี่ยงต่อการเจ็บป่วย อุบัติเหตุ อุบัติภัยต่างๆ อีกทั้งต้องไม่ใช่งานที่ สร้างความเสื่อมเสียแก่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรมหรือผิดกฎหมาย ประชาชนมีความภาคภูมิใจในงานที่ทำและมีโอกาสก้าวหน้าในการทำงานนั้นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่น

ห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับรายได้และสวัสดิการจากการทำงานอย่างเสมอภาคเท่าเทียมและยุติธรรม ทั้งนี้ประชาชนสามารถรวมกลุ่มรวมตัวกันปกป้องผลประโยชน์ของตนในรูปของสหภาพแรงงาน เมื่อมีการเลือกปฏิบัติหรือไม่ได้รับความยุติธรรมในเรื่องรายได้

✚ สวัสดิการด้านนันทนาการ หมายถึง การที่ประชาชนมีกิจกรรมนันทนาการเพื่อความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจอย่างมีคุณภาพ โดยกิจกรรมนันทนาการนั้นๆ ไม่เป็นการทำให้เสื่อมเสียศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมาย ไม่เป็นการเอารัดเอาเปรียบ และละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในกลุ่มอื่นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

✚ สวัสดิการด้านกระบวนการยุติธรรม หมายถึง การที่ประชาชนได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม สามารถเข้าถึงบริการที่รัฐจัดให้ และได้รับความช่วยเหลือทางด้านกฎหมาย ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

✚ สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป หมายถึง การให้บริการแก่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ยากจน ผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เพื่อช่วยเสริม การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ช่วยพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขตามควรแก่อัตภาพ

การพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทุกด้านอย่างสมดุลทั้งด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการเมืองการปกครอง โดยมีวัตถุประสงค์ในการปรับปรุง/เปลี่ยนแปลง การบรรเทา/แก้ไขปัญหา เพื่อให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา โดยมีเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา คือ เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ และสมาชิกในสังคมทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

คุณภาพสังคม หมายถึง สังคมที่เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพภายใต้ระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในชุมชน โดยมีองค์ประกอบ 4 มิติ ดังต่อไปนี้

✚ ความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายถึง ความต้องการพื้นฐานซึ่งสนองตอบความจำเป็นในแต่ละวันของบุคคลได้รับการตอบสนองโดยระบบและหน่วยงานที่เป็นผู้จัดหรือดูแลด้านสวัสดิการ ในระดับพื้นฐานของ ความมั่นคงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจที่บุคคลพึงได้รับ

ได้แก่ การคุ้มครองเกี่ยวกับความจำเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การมีงานทำ การมีสุขภาพที่ดี และการสนองตอบทางวัตถุในกรณีอื่นๆ

✚ ความสมานฉันท์ทางสังคม เกี่ยวข้องกับกระบวนการที่เป็นอุปสรรคหรือลดทอนความเข้มแข็งของเครือข่ายความร่วมมือทางสังคม หรือโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ทั้งนี้ ระดับของความสมานฉันท์ที่ยอมรับได้จะต้องเป็นระดับที่ทุกคนในสังคมสามารถที่จะอยู่ในสังคมในฐานะของมนุษย์อย่างแท้จริง และในทางตรงข้ามความรุนแรงทางสังคมจะแสดงออกในลักษณะของการแบ่งแยกระหว่างภูมิภาค ความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ ของชนกลุ่มน้อย การไม่เท่าเทียมกันในโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรและการบริการที่รัฐจัดให้ รวมถึงความไม่เท่าเทียมกันของส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งความสมานฉันท์ทางสังคมนี้จะเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคมที่เป็นวัตถุ และความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

✚ การยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม จะเกี่ยวข้องกับหลักของความเสมอภาคเท่าเทียมกันและรวมถึงโครงสร้างทางสังคมที่จะก่อให้เกิดสภาพการณ์ของความไม่เสมอภาคเท่าเทียมกันดังกล่าว เป้าหมายหลักของมิตินี้คือการครอบคลุมของบริการ ซึ่งจะเป็นผลจากการมีโครงสร้างพื้นฐานที่ดี สถานการณ์แรงงาน และลักษณะบริการหรือการสนองตอบทางวัตถุที่เป็นส่วนรวม โดยเฉพาะการดูแลเกี่ยวกับกลไกที่จะไม่ก่อให้เกิดการกีดกันขัดขวาง หรือลดระดับของการเอาใจเอาเปรียบทางสังคมให้น้อยที่สุด

✚ การเสริมสร้างพลังทางสังคมให้แก่ประชาชน หมายถึง ความรู้สึกหรือสำนึกในความสามารถหรือสมรรถนะส่วนบุคคลในอันที่จะเข้ามีส่วนร่วมในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งเป้าหมายหลักของการเสริมสร้างพลัง คือ การส่งเสริมให้คน(People) สามารถเป็นพลเมือง (Citizens) ที่มีศักยภาพและมีอำนาจอย่างแท้จริง

### ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมแบบมีส่วนร่วม
2. ทราบแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชนและในระดับภูมิภาคหรือประเทศ
3. ได้ชุมชนที่สามารถเป็นต้นแบบการในการจัดสวัสดิการโดยใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

## บทที่ 2

### แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

โครงการการศึกษา “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม” ของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 (สสว.3) จังหวัดชลบุรี กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้รวบรวมแนวคิดและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร รายงานต่างๆ หนังสือ อินเทอร์เน็ต และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบและแนวทางในการอธิบาย วิเคราะห์ สังเคราะห์ผลการศึกษา ดังนี้

- 2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- 2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม
- 2.4 แนวคิดการวางแผนแบบมีส่วนร่วม

#### 2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องของภูมิปัญญาท้องถิ่น

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Folk Wisdom) เป็นคำที่ใช้แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน แต่มีหลายคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันหรือบางครั้งสามารถใช้แทนกันได้ เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Indigenous Knowledge) ภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) เป็นต้น โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คณะผู้วิจัยขอใช้คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Folk Wisdom) สามารถนำเสนอได้ 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

##### 2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำหรับความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization หรือ WIPO) ได้ให้นิยามคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ([www.wipo.int/en/glossary/](http://www.wipo.int/en/glossary/)) ไว้ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 เป็นความหมายอย่างแคบ หมายถึง ความรู้ซึ่งเกิดจากการใช้สติปัญญาและการเข้าใจในบริบทดั้งเดิมของคนหรือชุมชน หรือเป็นระบบความรู้ที่ถูกถ่ายทอดตีความจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้จำกัดอยู่ที่วิทยาการสาขาใดสาขาหนึ่งเป็นการเฉพาะ อาจรวมความรู้ทางเกษตร การแพทย์ สิ่งแวดล้อม และความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรม

ลักษณะที่ 2 เป็นความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ระบบความรู้ การสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการถ่ายทอดจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง โดยทั่วไปถือว่าเกี่ยวข้องกับชนกลุ่มหนึ่งหรือดินแดนของชนกลุ่มนั้น และมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลกยังได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจรวมถึงความรู้ด้านการเกษตร ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางนิเวศวิทยา ความรู้ทางการแพทย์ รวมถึงการบำบัดรักษาและเวชกรรมที่เกี่ยวข้อง ความรู้ที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Traditional cultural expressions หรือ expressions of folklore) ในรูปแบบดนตรี การฟ้อนรำ เพลง ทัศนกรรม การออกแบบ เรื่องราว งานศิลปะ องค์ประกอบของภาษา เช่น ชื่อ ชื่อทางภูมิศาสตร์ และสัญลักษณ์ และทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่เคลื่อนที่ได้

Ekpere (2004) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง องค์ความรู้ที่สร้างขึ้นจากคุณค่าและความคาดหวังร่วมกันของกลุ่มชนซึ่งอาศัยใกล้ชิดกับธรรมชาติผ่านจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงความรู้จากกระบวนการคิดสร้างความรู้จัดการด้วยตนเองซึ่งการบริหารการใช้ทรัพยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตและมีวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลา การใช้งานและการปฏิบัติที่ต่อเนื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

เสนห์ จามริก (2532) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง กระบวนการทางปัญญาและความคิดเพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรม ชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การผลิต และการพึ่งตนเอง

ประเวศ วะสี (2534) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534) กล่าวว่า ภูมิปัญญาอาจจะเป็นความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายๆ อย่างผสมผสานกัน นอกจากนี้ยังเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของทุกหน่วยสังคม ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านครอบครัว ด้านการศึกษา ด้านศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง นันทนาการและศิลปะ ด้านภาษาและการสื่อสาร ด้านการขนส่ง ด้านอนามัยและสาธารณสุข ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

รุ่ง แก้วแดง (2542) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ปรุงแต่งและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับ สภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง การสั่งสมการเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีตและได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ผ่านยังลูกหลานจนถึงปัจจุบัน ใน ลักษณะการเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้น ในลักษณะเศรษฐกิจ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืน และมีคุณค่ายิ่งในการดำเนินชีวิต

เหม ทองไชย (2542 อ่างใน อูรวี เ गरุง เรือง, 2550) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิด ปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญา ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้น เพื่อการศึกษาและ นำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและ ดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้ พัฒนาการสืบสานกันมา

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญ ที่เรียนรู้จากการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพจาก สภาพสังคม สิ่งแวดล้อม มีการปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป แล้วถ่ายทอดสืบ ต่อกันมาจากบรรพบุรุษถึงลูกหลาน

พัชรินทร์ ลีรสุนทร (2550) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง องค์ ความรู้อันลุ่มลึกหรือการหยั่งรู้ที่เกิดจากสัมผัสสภาพอันแนบแน่นระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับ ธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่เป็นผลของ กระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบๆ ตัว ภายในระบบนิเวศท้องถิ่น ทั้งระบบนิเวศ ธรรมชาติและระบบนิเวศวัฒนธรรม

สรุปได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และภูมิปัญญาไทย จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ ความฉลาด ความสามารถ และความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่น เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาต่างๆ ในการดำรงชีวิตที่ถ่ายทอดกันมาจากอดีต โดยองค์ความรู้นั้นสามารถนำไปปรับใช้เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยที่มีการปรับเปลี่ยน และรวมถึงสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

### 2.1.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน อันจะส่งผลถึงการพัฒนาประเทศชาติโดยส่วนรวม มีนักวิชาการและผู้สนใจหลายท่านแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาไว้ดังนี้

วรพงษ์ พูลพานิช (2548) ได้กล่าวถึง ความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรมของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น โดยคนในชุมชนเรียนรู้การปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ องค์ความรู้ดังกล่าวจึงมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งตกทอดมาจากบรรพบุรุษที่ใช้สติปัญญา ทรัพยากรและเวลาในการคิดค้น พัฒนา และเก็บรักษาความรู้เหล่านั้น เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไปได้ใช้ประโยชน์จากความรู้เหล่านั้น

2. คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจของภูมิปัญญาท้องถิ่นความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลจากการนำเอาทรัพยากร พันธุกรรม สมุนไพรพื้นบ้าน งานฝีมือของชนพื้นเมือง งานศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกตกทอดของชุมชนพื้นเมืองไปใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะในทางตรงหรือโดยอ้อม เช่น การนำองค์ความรู้นั้น ไปใช้เป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาเป็นสินค้าในเชิงอุตสาหกรรม เช่น การใช้สมุนไพรผลิตเป็นยา เครื่องสำอาง หรือการนำเอางานหัตถกรรมพื้นบ้านไปผลิตเป็นสินค้า เป็นต้น

3. คุณค่าในเชิงอนุรักษ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับธรรมชาติจึงต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากร เช่น ในแง่เกษตรกรรม การใช้และการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชอย่างต่อเนื่องโดยเกษตรกร ถือว่ามีความสำคัญยิ่งกับการเพาะปลูก ในหลายๆ ประเทศการจัดการเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูกขึ้นอยู่กับ



กับระบบการผลิตอย่างไม่เป็นทางการในชุมชน ด้วยการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ที่ดีที่สุดที่มีอยู่แก่กันและกัน  
ในชุมชน รวมถึงการแจกจ่ายเมื่อมีการอพยพย้ายถิ่นฐาน หรือภายหลังเกิดภัยพิบัติ

อเนก นาคะบุตร (2536) กล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนา  
ท้องถิ่นการพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ประกอบมีลักษณะดังนี้

1. มีความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เอื้ออำนวย ชี้นำ และเป็นทางเลือกที่  
เหมาะสมต่อ

สภาวะท้องถิ่น และเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบ

2. ความรู้ ภูมิปัญญา และระบบคุณค่าต่างๆ ได้รับการประยุกต์ (Reproduction) และ  
สืบสาน

อย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกของชุมชนด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปหลายลักษณะผ่านทางประเพณี  
พิธีกรรม ตัวบุคคลและการปฏิบัติซ้ำ มีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก

3. ผู้นำภูมิปัญญาชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน เครือข่ายของกลุ่มบุคคลและองค์กร  
ชุมชนในรูปแบบต่างๆ คือ สถาบันสำคัญของกระบวนการปฏิบัติ ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาการพิทักษ์  
ปกป้องชุมชน และขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

บัณฑูรย์ เศรษฐศิโรตม์ และ เจษฎ์ โทณะวณิก (2548: 11-12) ศึกษาว่าประเทศ  
สมาชิกควรตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (TRIPS) ได้ระบุถึงความจำเป็น  
ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการเกษตร  
และยา ซึ่งสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มในการใช้ประโยชน์ในทางการค้าได้อย่างมาก

2. เพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ที่พัฒนาหรืออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นการแบ่งปัน  
ผลประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม

3. เพื่อความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับ  
การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน เช่น การคัดเลือกและการ  
ปรับปรุงพันธุ์กรรม จะมีผลสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

4. เพื่อความยั่งยืนทางวัฒนธรรม เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของ  
วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

5. เพื่อการศึกษาสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนพื้นเมือง  
หลายประเภทมีความเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์และการปกป้องความหลากหลายทางพันธุกรรม และ  
ระบบนิเวศน์

โดยสรุป ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตที่มีความสำคัญทั้งในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ในเชิงเศรษฐกิจ และในเชิงอนุรักษ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา ความเชื่อ และวิทยาการต่างๆที่เป็นกลไกสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีคุณภาพ ซึ่งนอกเหนือจากจะมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นยังส่งเสริมการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศชาติอีกด้วย

### 2.1.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในประเทศไทยมีการแบ่งแยกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ของแต่ละหน่วยงาน และนักวิชาการที่มาจากแต่ละสาขาองค์ความรู้ดังต่อไปนี้

เอกวิทย์ ฒ กลาง (2539: 182-263) จำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านภาคใต้เป็น 7 เรื่องใหญ่ ๆ ได้แก่

1. ภูมิปัญญาในการดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาในการจัดเครือข่ายระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา
3. ภูมิปัญญาในหัตถกรรมพื้นบ้าน
4. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรและยากลางบ้าน
5. ภูมิปัญญาที่ปรากฏเป็นชีวทัศน์โลกทัศน์
6. ภูมิปัญญาในการปลูกฝังคุณธรรม กำหนดปทัสถานและรักษาคุณลักษณะของสังคม
7. ภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและการปรับตัวในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ (2540: 33-41) ได้แบ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเพื่อการยังชีพ ได้แก่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย วัฒนธรรมโภชนาการ เครื่องนุ่งห่ม และการรักษาโรค
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์รักษาชีวิตและทรัพย์สิน แบ่งเป็น ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาการหลบเลี่ยงอันตราย ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง ภูมิปัญญาการทำและใช้ศาสตร์อาถรรุ และภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็ก
3. ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ จำแนกเป็นการบำเพ็ญบุญบารมี เพื่อผูกอำนาจอาณาและการเสริมศรัทธาบารมี
4. ภูมิปัญญาการจัดการสาธารณประโยชน์
5. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ

เวกอร์พันธ์ ฉ่ำสันเทียะ (2541) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถแบ่งประเภทได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อ เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมา เพื่อให้มีคุณค่า จรรโลงรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ สาธารณสุข สมบัติและทรัพยากรธรรมชาติ ที่มุ่งส่งเสริมความดีและความยุติธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องศาสนา ความเชื่อเรื่องผีปอบตา ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ พิธีการ ไสยศาสตร์ การเสี่ยงทายทำนายฝัน เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงานที่ปฏิบัติกันทั้งครอบครัวและชุมชน แสดงออกมาในรูปของการสอน ขนบธรรมเนียม ประเพณีวิถีประชา อันเป็นวิถีชีวิตคนส่วนรวม ให้รู้จักกินดีอยู่ดี ประหยัดอดออม รู้จักรักษาความสะอาด รู้จักการแต่งกาย รู้จักทำเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การแต่งงาน งานศพ งานบวช การละเล่น เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำมาหากิน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน เพื่อให้รู้จักคิด รู้จักสร้างเครื่องมือ รู้จักสร้างความสำเร็จทางวัตถุ รู้จักเพิ่มพูนรายได้ ซึ่งได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เช่น ทำการเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร ยารักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ในชุมชน การเย็บปักถักร้อย เป็นต้น

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ไม่อาจอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามลำพัง จำเป็นต้องอยู่รวมกันเป็นสังคมในชุมชน มีการพบปะสังสรรค์ร่วมกัน และเพื่อให้ชุมชนแต่ละชุมชนอยู่อย่างสงบสุข จึงจำเป็นต้องมีการจัดระบบระเบียบในการอยู่รวมกันเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน เช่น การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี คำสอนของศาสนา คติ คำสอน ความเชื่อ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเนื่องจากมนุษย์อยู่กับธรรมชาติในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ มนุษย์จึงจำเป็นต้องพึ่งพิงอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในการดำรงชีวิต ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและสามารถปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น การทอผ้า การนวดข้าว ยาสมุนไพร การทำเกษตรผสมผสาน เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับประสบการณ์ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้พบเห็นจากประสบการณ์ของชาวบ้านเอง หรือจากประสบการณ์ที่พบเห็นจาก

สังคมภายนอกชุมชน และนำมาถ่ายทอดโดยการบอกเล่า บันทึก การแสดง การปลูกสร้างในชุมชนแต่ชุมชน ซึ่งปรากฏหลักฐาน เช่น ดนตรี การละเล่นต่างๆ จารีกต่างๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

ทรงจิต พูลลาภ (2544) ได้ทำการสำรวจเรื่อง ภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบสานสู่ความเป็นสากล ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ 6 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการเกษตร โภชนาการ อาหารแปรรูป
2. ด้านหัตถกรรม (ผ้า ผ้าไหม เครื่องใช้ จักสาน ฯลฯ)
3. ด้านแพทย์แผนไทย ด้านสมุนไพร
4. ด้านบริหารจัดการองค์กรชุมชน สวัสดิการชุมชน
5. ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรม
6. ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550) กล่าวว่า การจำแนกประเภทของภูมิปัญญานั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและไม่สอดคล้องกับลักษณะตลอดจนองค์ประกอบของภูมิปัญญาที่มีความซับซ้อนและทับกันในหลากหลายวิธี แต่อย่างไรก็ตาม หากจำแนกประเภทของภูมิปัญญาไทย ตามลักษณะและรูปแบบของภูมิปัญญาในกรอบของประเทศไทย สามารถจำแนกได้ 2 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาไทยที่สามารถจับต้องได้ เป็นองค์ความรู้ที่พบในสังคมไทยซึ่งอยู่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตของภูมิปัญญา เช่น หัตถกรรม ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมไทย
2. ภูมิปัญญาไทยที่จับต้องไม่ได้ เป็นองค์ความรู้ที่พบในสังคมไทยซึ่งอยู่ในลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น ระบบคิด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความเชื่อ ค่านิยม และระบบอุดมการณ์ต่างๆ

สามารถ จันทรสุรีย์ (2549: 27-29) ได้จัดจำแนก สาขาภูมิปัญญาไทยเป็น 10 สาขา คือ

1. สาขาเกษตรกรรม เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน การรู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม
3. สาขาการแพทย์แผนไทย เช่น ความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพและอนามัย
4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ความสามารถด้านการบริหารจัดการ
6. สาขาสวัสดิการ เช่น สวัสดิการด้านการประกัน คุณภาพชีวิต
7. สาขาศิลปกรรม
8. สาขาการบริหาร จัดการองค์กรในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน
9. สาขาศาสนา ความเชื่อ ประเพณี เช่น การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีเข้า
10. สาขาการศึกษาเรียนรู้ เช่น ความสามารถในการ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

#### 2.1.4 ลักษณะของภูมิปัญญา

นักวิชาการและผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (2529) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมี 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของสิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้านต่างๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

ภูมิปัญญาชาวบ้านในลักษณะเป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรมจะสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ทั้งสามลักษณะนี้คือสามมิติของเรื่องเดียวกัน คือชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2535) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ทำงานองเดียวกันว่า ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะดังนี้

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย
2. เป็นนามธรรม ได้แก่ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ หรือแนวทางในการแก้ปัญหา และป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขสงบ ให้กับชีวิตมนุษย์นั่นเอง

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2548) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทย มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีคุณค่าทางวัฒนธรรม ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหาการ

จัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย โดยมีลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญาสามารถแบ่งตามความเด่นชัดได้ 9 ด้าน ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิค ด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งตนเองในสถานการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูป ผลิตผลเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมชาติ อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชนโดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์พัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน การสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชนและการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ ดัตตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่างๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้ หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททาง เศรษฐกิจและสังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหาร และยาที่เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

จากการแบ่งประเภทภูมิปัญญาพื้นบ้านดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญา การแพทย์พื้นบ้านทั้งการรักษาและการป้องกันโรค มีบทบาทและดำรงอยู่คู่ชุมชนมาทุกยุคทุกสมัย ควร ค่าแก่การเก็บรวบรวมและรักษาไว้เป็นมรดกของชาติสืบไป

วรวงษ์ พูลพานิช (2548) กล่าวว่า ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่คนในชุมชนปฏิบัติสืบต่อมาจน กลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี เป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิต

2. เป็นความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะใน การเรียนรู้ จดจำเพื่อแก้ไขปัญหาเพื่อ ใช้ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

3. เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิด เพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับ สภาพแวดล้อมและสังคมโดยใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเท่าที่จำเป็น

4. เป็นองค์ความรู้ที่มีพื้นฐานการคิดแบบองค์รวม (Holistic) โดยไม่อาจแยกส่วนใดส่วน หนึ่งออกจากกันได้ นอกจากนั้นยังเป็นระบบความคิดในเรื่องความถูกต้องและศีลธรรมแสดงออกมาใน รูปของความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดความสงบสุขในชุมชน

5. เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อม ตลอดเวลา ซึ่งเรียกว่า มีความเป็นพลวัต (Dynamic)

6. เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตน (Identity) ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน นั้นซึ่งแตกต่าง จากชุมชนอื่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

7. เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และการถ่ายทอดมักจะไม่ มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

จากทัศนะของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่า ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะเป็นรูปธรรม เห็นได้ชัดเจน เป็นวัตถุและการกระทำทั้งหลาย ยกตัวอย่าง การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ 2) ลักษณะเป็นนามธรรม เช่น ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ คุณค่าและความหมาย หรือแนวทางในการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหา รวมทั้ง

การสร้างความสุขสงบ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต และสามารถชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

## 2.2 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมมีรากฐานทางแนวคิดและทฤษฎีมาจำนวนมาก เป็นการพัฒนาที่มีความหมายครอบคลุมกว้าง และเกี่ยวข้องกับศักยภาพของมนุษย์ในการสร้างสรรค์สังคม (Cleveland and Jacobs, 1999) เป็นเรื่องของการตื่นตัวในการตระหนักถึงสภาพปัญหาของสังคมและต้องการแก้ปัญหาที่ประสบอย่างสร้างสรรค์ โดยในการศึกษาครั้งนี้คณะผู้วิจัยสามารถนำเสนอได้ 2 ประเด็นดังต่อไปนี้

### 2.2.1 ความหมายของการพัฒนาสังคม

องค์การสหประชาชาติ (ดิเรก ฤกษ์ห่อราย, 2527) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสังคมว่าเป็นกระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพของสังคม โครงสร้างทางสังคม สถาบันบริการ และนโยบายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อระบบความเป็นอยู่ ค่านิยม และการกระจายโอกาสที่ดีขึ้นของบุคคล เป็นกระบวนการที่ยึดฐานะความเป็นอยู่ของคนในด้านการศึกษา การมีงานทำ ที่อยู่อาศัยสวัสดิการทางสังคม สุขภาพอนามัย การแสดงออกทางวัฒนธรรม การควบคุมสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อุทัย หิรัญโต (2531) ให้นิยามว่าการพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของบุคคล ซึ่งยังให้ผลประโยชน์ส่วนบุคคลตรงกับผลประโยชน์ของส่วนรวม ชัดความขัดแย้งไม่ลงรอยกันที่มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลให้หมดไป พัฒนาสังคมมิได้หมายถึงการเปลี่ยนแปลง หรือการปรับปรุงในด้านใดด้านหนึ่งของสังคมเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทุกด้าน ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์

สุนทรีย์ โคมิน (2536) ได้กล่าวถึงการพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เป็นไปตามทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547) ได้ให้ความหมายของ การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมตามแผนของสังคมหนึ่งใด นั่นคือ การพัฒนาต้องมีการเปลี่ยนแปลง และเป็นการเปลี่ยนแปลงตามที่ต้องการเปลี่ยนแปลงกำหนด สิ่งที่จะเปลี่ยนแปลง คือ โครงสร้างสังคม ซึ่ง



ประกอบด้วย คน ระเบียบสังคม และวัตถุสิ่งของ ทั้งนี้ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ การเมือง การศาสนา อนามัย การศึกษา หรือด้านใดๆ ก็รวมอยู่ในความหมายนี้ทั้งสิ้น

คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์(2547) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาวะทางสังคมที่เป็นอยู่ให้ไปสู่เป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยการระดมทรัพยากรและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมเพื่อใช้เป็นพลังขับเคลื่อนไปสู่เป้าประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเป็นธรรม มีความเสมอภาค และเกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์(2548) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสังคม หมายถึง การส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคลหรือกลุ่มชน ขจัดปัญหาความขัดแย้งในสังคมให้บรรเทาเบาบางจนหมด เป็นการสร้างสรรค์สังคมที่มีระเบียบเรียบร้อย มีความยุติธรรม ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในสังคมทุกคนได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีความสบายใจ โดยครอบคลุมทุกระบบย่อยของสังคมพร้อมกับขจัดปัญหาช่องว่างทางวัฒนธรรมและพยายามจรรโลงวัฒนธรรมให้สืบทอดเป็นมรดกตกถึงอนุชนรุ่นต่อไป

จากการศึกษาความหมายของการพัฒนาสังคม สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทุกด้านอย่างสมดุล ทั้งด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการเมืองการปกครอง โดยมีวัตถุประสงค์ในการปรับปรุง/เปลี่ยนแปลง การบรรเทา/แก้ไขปัญหา เพื่อให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา โดยมีเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา คือ เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่และสมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

## 2.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

แนวคิดการพัฒนากำเนิดมาจากโลกตะวันตก โดยเริ่มจากแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ และต่อมาได้แพร่ขยายไปมีอิทธิพลครอบงำการกำหนดนโยบายในประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะประเทศในโลกรี่สาม (Third World Countries) ที่ถูกจัดให้เป็นประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศกำลังพัฒนา อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์แนวความคิดว่าด้วยการพัฒนามีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ จากการเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาเป็นการกระจายความเติบโตทางเศรษฐกิจ การเน้นความจำเป็นขั้นพื้นฐาน จนมาถึงการเน้นในตัวมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างยั่งยืน (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2554)

แนวคิดการพัฒนารับเปลี่ยนเป็นการพัฒนามนุษย์และสังคมมากขึ้น โดยมีแนวคิดที่สำคัญและสอดคล้องกับการศึกษา จำนวน 4 แนวคิด ประกอบด้วย แนวคิดว่าด้วยการพัฒนา

คุณภาพชีวิต แนวคิดเรื่องสังคมคุณภาพ แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและแนวคิดทุนทางสังคม ดังต่อไปนี้

แนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต(Life Quality Development) กระทรวงมหาดไทย ได้ให้นิยามของ “คุณภาพชีวิต” หมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ต่อมาความหมายของคุณภาพชีวิตมีความครอบคลุมกว้างขึ้น (<http://ms.thaicyberu.go.th/officialtcu/main/advcourse/presentstu/course/bm521/sorarit2/soraritweb2/content/GPT4.htm>)

สมพร เทพสิทธา (2535 อ้างถึง สุรางค์ จันทวานิช และ วรณี ไทยานันท์, 2539) ได้พูดถึงเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่าจำเป็นต้องพัฒนาทั้งในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในชาติมีการดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐาน คือ มีสัมมาอาชีพ มีรายได้ตามสมควรแก่อัตภาพ มีปัจจัยสี่ในการครองชีพ (ด้านเศรษฐกิจ) มีการศึกษาตามสมควร มีสุขภาพอนามัยดี มีครอบครัวดี (ด้านสังคม) เป็นผู้มีความดี สามารถพึ่งตนเองได้ ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ (ด้านจิตใจ)

คุณภาพชีวิตมีบทบาทสำคัญ ทั้งในการสร้างความผาสุกของมนุษย์ในการดำรงชีวิต และในการสร้างผลงานที่มีคุณค่าเฉพาะด้านในการทำงาน เรื่องของความสุขและคุณภาพชีวิต ไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่เพราะได้มีการกล่าวกันมาตั้งแต่ยุคอริสโตเติล เป็นความหมายในเชิง “จริยธรรม” ซึ่งเป็นความหมายที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในหมู่นักวิชาการของโลกตะวันตกในเวลาต่อมาอริสโตเติลได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่นำไปสู่ความผาสุก หรือที่เรียกว่า “Eudaeonia” ในการให้ความหมายในเชิงระบบของความสุข ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนให้เป็นคำศัพท์สมัยใหม่คือ “Happiness”และได้นำมาหลอมรวมเข้ากับความคิด ของนักปรัชญาตะวันตกด้วยในคริสต์ทศวรรษที่ 1940 รัฐบาลของหลายประเทศในโลกตะวันตกได้พัฒนานโยบายในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมองว่าคุณภาพชีวิตของคนครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสุขภาพ ด้านการเมือง การทำงานและรายได้ ด้านความรัก การดำเนินชีวิตประจำวัน มิตรภาพ จินตนาการ ดนตรี วรรณกรรม สวัสดิการสังคมตลอดจนด้านศาสนา (Oliver et al.,1996)

แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกิดขึ้นมาในประเทศไทยช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1960 หลังจากที่ได้เริ่มมีความสนใจกับการพัฒนาสังคมไประยะหนึ่งแล้ว ในระยะแรกแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่นำมาใช้ คือ แนวคิดที่ว่าด้วยความจำเป็นพื้นฐาน หรือที่เรียกกันว่า จปฐ. เริ่มถูกกล่าวถึงตั้งแต่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) ซึ่งเป็นช่วงที่การเมืองไทยผันผวนอย่างมาก อันส่งผลต่อการปรับกระบวนทัศน์และทิศทางการพัฒนาโดยรวม ในเวลาต่อมาแนวคิดความจำเป็นพื้นฐานเกิดจากการพิจารณาว่าประเทศประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจพอสมควร

โดยพิจารณาจากรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นแต่กลับมีปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม คนส่วนใหญ่ของประเทศยังยากจน จึงควรพิจารณาหาแนวทางการพัฒนาใหม่ ที่เน้นการสร้างคุณภาพชีวิตให้แก่คนในสังคมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มที่ด้อยโอกาส เช่น เกษตรกร ผู้ใช้แรงงาน ลูกจ้าง ฯลฯ ซึ่งในขณะนั้นเห็นว่าควรพยายามให้คนเหล่านี้เข้าถึงความจำเป็นพื้นฐานอย่างทั่วถึง (สุภาวงศ์ จันทวานิช และ วรธรณี ไทยานันท์, 2539)

การนำแนวคิดที่ว่าด้วยความจำเป็นพื้นฐานมาใช้มีลักษณะเป็นเครื่องชี้วัดการดำรงชีพของประชาชนที่จัดแบ่งเป็นหมวดๆ แล้วผลักดันเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา โดยในช่วงแรกเริ่ม ได้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานเป็น 8 หมวด 32 ตัวชี้วัด โดยคณะรัฐมนตรีได้ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ.2528 เป็นปรัณรงค์คุณภาพชีวิตประชาชนในชาติ(ปราช.) ([http://ms.thaicyberu.go.th/officialtcu/main/advcourse\\_/presentstu/course/bm521/sorarit\\_2/sorarit-web2\\_content/GPT4.htm](http://ms.thaicyberu.go.th/officialtcu/main/advcourse_/presentstu/course/bm521/sorarit_2/sorarit-web2_content/GPT4.htm)) โดยใช้ตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานวัดคุณภาพชีวิตของคนไทย ต่อมาได้มีการปรับตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานให้เหมาะสมกับสภาพการณ์และนโยบายการพัฒนาประเทศในแต่ละช่วงอีกหลายครั้ง จนครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2549 โดยครอบคลุมหมวดต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือ หมวดสุขภาพดี 13 ตัวชี้วัด หมวดมีบ้านอาศัย 8 ตัวชี้วัด หมวดฝึกฝนการศึกษา 7 ตัวชี้วัด หมวดรายได้ก้าวหน้า 3 ตัวชี้วัด ปลูกฝังค่านิยมไทย 6 ตัวชี้วัด และหมวดร่วมใจพัฒนา 5 ตัวชี้วัด ([http://ms.thaicyberu.go.th/officialtcu\\_/main/advcourse/presentstu/course\\_/bm521/sorarit\\_2/sorarit-web2/tables/index.htm](http://ms.thaicyberu.go.th/officialtcu_/main/advcourse/presentstu/course_/bm521/sorarit_2/sorarit-web2/tables/index.htm))

แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่มีการผลักดันออกมาเป็นนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้เกิดการพัฒนาสังคมในหมู่ประชาชนไทยอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน รัฐบาลยังมีการสำรวจข้อมูล จปฐ. ในระดับชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการพิจารณาเชิงนโยบายในการพัฒนา นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตยังเป็นฐานที่สำคัญของการพัฒนาแนวคิดอื่นๆ ที่มีการกล่าวถึงในระยะหลัง แต่อาจจะไม่ได้มีการผลักดันเชิงนโยบายอย่างชัดเจนเท่าแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะแนวคิดความอยู่ดีมีสุข (Well being)

*แนวคิดคุณภาพสังคม (Social Quality)* เป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นโดยนักวิชาการจากประเทศยุโรปในช่วงกลางของคริสต์ทศวรรษ 1990 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขจุดอ่อนและสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นระหว่างการวัดผลการพัฒนาโดยมุ่งเน้นตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เน้นตัวชี้วัดทางด้านสังคมซึ่งในช่วงแรกของการพัฒนาจะมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการประยุกต์ใช้ในเชิงนโยบาย และเริ่มมีการสร้างองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีมากขึ้นในช่วงต่อมา

คุณภาพสังคมตามคำนิยามของ Beck และคณะ (1997: 3) หมายถึง ระดับความสามารถของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพอย่างเต็มที่

คุณภาพสังคมมีจุดเน้นทั้งในระดับสังคมและปัจเจกบุคคล คุณภาพสังคมในภาพรวมจะไม่ได้หมายถึง เฉพาะการเพิ่มขึ้นของคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกแต่ละคนเท่านั้น แต่จะหมายรวมถึงสภาพที่ดีขึ้นของสังคมโดยรวมและการมองสังคมในลักษณะองค์รวม โดยเฉพาะสังคมที่มีคุณภาพหมายถึงสังคมที่ประสบความสำเร็จทั้งในด้านเศรษฐกิจ และมีการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมและความเป็นธรรมทางสังคม

สังคมที่มีคุณภาพในระดับดีจะต้องเป็นสังคมที่มีคุณลักษณะตามที่ Walker (1998: 109) กล่าวไว้ คือ เป็นสังคมที่สมาชิกมีความสามารถและมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวจะอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพพื้นฐานและระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในชุมชน โดยเฉพาะการที่จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมนั้น สมาชิกของสังคมทุกๆ คนจะต้องมีโอกาสในระดับที่ยอมรับได้ ซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (Economic security) สมาชิกทุกคนได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียมกัน (Social inclusion) อาศัยอยู่ในชุมชนที่มีความสมานฉันท์ (Cohesive communities) และมีการเสริมพลังให้เกิดมากขึ้น (Empowerment) ที่จะพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ หรืออาจสรุปได้ว่าคุณภาพสังคมจะขึ้นอยู่กับระดับของเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ปัจเจกบุคคลมีโอกาสเข้าถึงได้อย่างพร้อมหน้ากัน

จุดมุ่งหมายของแนวคิดคุณภาพสังคมเป็นการเน้นที่ภาพรวมครอบคลุมทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดย Beck และคณะ (1997) ได้แยกมิติของคุณภาพสังคมซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกันเป็น 4 มิติ ได้แก่ ความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-economic security) การยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม (Social inclusion) ความสมานฉันท์ทางสังคม (Social cohesion) และการเสริมสร้างพลังทางสังคมให้แก่ประชาชน (Social empowerment)

จากความหมายของ “สังคมคุณภาพ” ที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า สังคมที่เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพภายใต้ระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในชุมชน

## กระบวนการทางสังคม

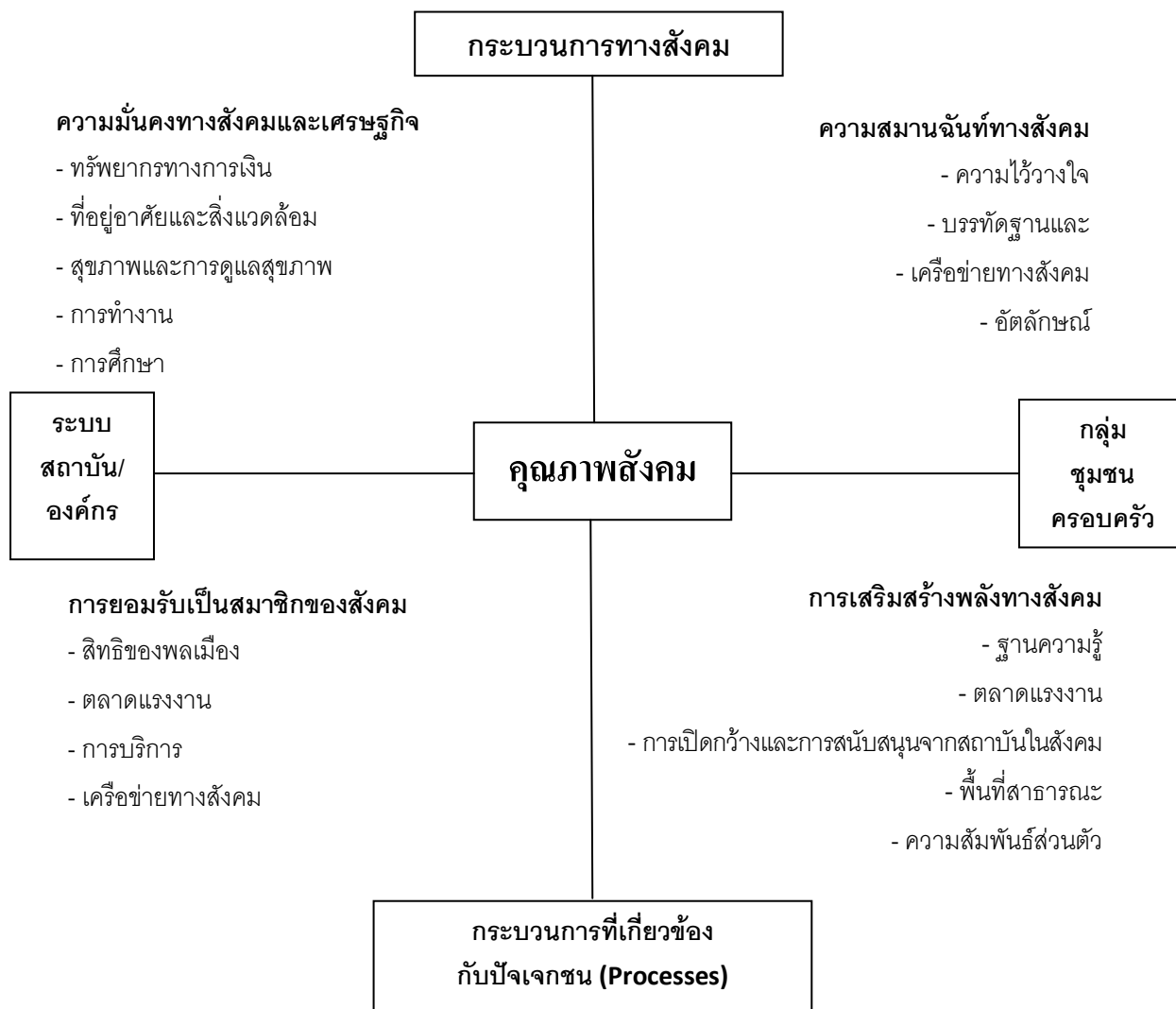
1. ความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายถึง การที่ความต้องการพื้นฐานซึ่งสนองตอบความจำเป็นในแต่ละวันของบุคคลได้รับการตอบสนองโดยระบบ และหน่วยงานที่เป็นผู้จัดหรือดูแลด้านสวัสดิการ ในระดับพื้นฐานของความมั่นคงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจที่บุคคลพึงได้รับ ได้แก่ การคุ้มครองเกี่ยวกับความจำเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การมีงานทำ การมีสุขภาพที่ดี และการสนองตอบทางวัตถุในกรณีอื่น ๆ

2. ความสมานฉันท์ทางสังคม เกี่ยวข้องกับกระบวนการที่เป็นอุปสรรคหรือลดทอนความเข้มแข็งของเครือข่ายความร่วมมือทางสังคม หรือโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ทั้งนี้ระดับของความสมานฉันท์ที่ยอมรับได้จะต้องเป็นระดับที่ทุกคนในสังคมสามารถที่จะอยู่ในสังคมในฐานะของมนุษย์อย่างแท้จริง และในทางตรงข้ามความรุนแรงทางสังคมจะแสดงออกในลักษณะของการแบ่งแยกระหว่างภูมิภาค ความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจของชนกลุ่มน้อย การไม่เท่าเทียมกันในโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรและการบริการที่รัฐจัดให้ รวมถึงความไม่เท่าเทียมกันของส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งความสมานฉันท์ทางสังคมนี้จะเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคมที่เป็นวัตถุ และความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

3. การยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม จะเกี่ยวข้องกับหลักของความเสมอภาคเท่าเทียมกันและรวมถึงโครงสร้างทางสังคมที่จะก่อให้เกิดสภาพการณ์ของความไม่เสมอภาคเท่าเทียมกันดังกล่าว เป้าหมายหลักของมิตินี้คือการครอบคลุมของบริการ ซึ่งจะเป็นผลจากการมีโครงสร้างพื้นฐานที่ดี สถานการณ์แรงงาน และลักษณะบริการหรือการสนองตอบทางวัตถุที่เป็นส่วนรวม โดยเฉพาะการดูแลเกี่ยวกับกลไกที่จะไม่ก่อให้เกิดการกีดกันขัดขวาง หรือลดระดับของการเอาใจใส่เปรียบทางสังคมให้น้อยที่สุด

4. การเสริมสร้างพลังทางสังคมให้แก่ประชาชน หมายถึง ความรู้สึกหรือสำนึกในความสามารถหรือสมรรถนะส่วนบุคคลในอันที่จะเข้ามีส่วนร่วมในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งเป้าหมายหลักของการเสริมสร้างพลัง คือ การส่งเสริมให้คน (People) สามารถเป็นพลเมือง (Citizens) ที่มีศักยภาพ และมีอำนาจอย่างแท้จริง

การสร้างความเข้มแข็งดังกล่าวนี้จะเกี่ยวข้องกับแนวคิดทั้งที่เป็นเหตุ (Active) และเป็นผล (Passive) ในส่วนที่เป็นเหตุ จะได้แก่ ความรู้สึกมีพลังในตน (Self-empowerment) และในทางกลับกัน ส่วนที่เป็นผล คือ วิธีการที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งเป็นความพยายามที่จะส่งเสริมและสร้างบรรยากาศหรือกลไกให้ความเข้มแข็งเกิดขึ้น โดยแสดงเป็นแผนภาพมิติคุณภาพทางสังคม ดังนี้



### แผนภาพที่ 1 มิติของคุณภาพสังคม

แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) องค์การสหประชาชาติได้ให้คำจำกัดความของ “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” ว่าหมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ผู้คนในอนาคตเกิดปัญหา สูญเสียสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเขา (อ้างใน เสรี พงศ์พิศ, 2547)

Walter H. Corson ได้ให้คำจำกัดความของ การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ว่าหมายถึง การกำหนดนโยบายที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยมีได้ใช้ทรัพยากรที่จำเป็นและเป็นที่ต้องการของคนในอนาคต (อ้างใน พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2539)

การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นกระบวนการสร้างสังคมที่ยั่งยืน อันเป็นสังคมที่ประชาชนในปัจจุบันได้รับสนองความต้องการของตน โดยไม่ทำให้สัตรีจำพวกอื่นและผู้คนในรุ่นต่อไปอนาคต

ต้องยอมสูญเสียหรือยอมลดความต้องการของตนเองหรือไม่มีโอกาสได้บริโภคสิ่งที่จำเป็นบางอย่างในอนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการพัฒนาจิตสำนึก การตระหนักรู้ถึงสิทธิของสัตว์โลกที่จะอยู่ร่วมกับมนุษย์และคำนึงถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลายทิ้งในระดับผู้กำหนดนโยบายและในระดับประชาชนทั่วไป ความสำคัญของระบบนิเวศที่มีต่อสิ่งมีชีวิตต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่จะต้องอาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกันและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมบางอย่างเมื่อถูกทำลายจะไม่สามารถกลับตัวขึ้นใหม่ได้มีแต่เราสูญเสียไป การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องดำเนินการในรูปแบบของการศึกษา ยอมรับในระดับบุคคลได้ ตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และจะต้องเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ด้วยเหตุนี้พระธรรมปิฎก (2359) ได้ให้คำจำกัดความการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน หมายถึง ลักษณะการพัฒนาเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือ การทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่าองค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกันจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balance)

การพัฒนาที่ผ่านมามุ่งไปที่การบริโภคสิ่งแวดล้อมจนทำให้เกิดปัญหาสังคมและกระทบสิ่งแวดล้อม การพัฒนามุ่งสู่ความทันสมัยไม่ใช่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน กระแสการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งเน้นเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาคมนุ่มเพื่อใช้เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจมากกว่าจะพัฒนาให้คนเป็นผู้ช่วยพิทักษ์และคุ้มครองโลกให้เกิดสันติสุข

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2546) ได้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนว่าหมายถึง การพัฒนาอย่างสมดุลโดยมีเป้าหมายเพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่งทั้งตัวมนุษย์สังคมธรรมชาติแวดล้อมและเทคโนโลยี

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” หมายถึง การพัฒนาทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อย่างเป็นองค์รวม โดยมุ่งสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในสังคม

#### *องค์ประกอบของการการพัฒนาที่ยั่งยืน*

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2539) กล่าวว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีองค์ประกอบ 3 อย่างดังต่อไปนี้

1. สิ่งแวดล้อมต้องไม่ถูกทำลาย สังคมต้องยับยั้งการระบายของเสียใส่มาในโลก และประชากรต้องได้รับการศึกษาและพัฒนา
2. การพัฒนาเศรษฐกิจ ควรนำเทคโนโลยีและความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาและแก้ปัญหาเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ขณะเดียวกันพฤติกรรมทางเศรษฐกิจในการผลิตการ





ระบบคิดที่มีจุดหมายเพื่อขจัดความเชื่อค่านิยมและแนวคิดที่ผิดๆ รวมทั้งให้รู้จักและเข้าใจโลก และชีวิตตามความเป็นจริงเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” หมายถึง การพัฒนาทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม แบบองค์รวม โดยมุ่งสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในสังคม โดยมีรูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ส่งผลกระทบต่อคนรุ่นต่อไป กล่าวคือ ผลของการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งตอบสนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน จะต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อคนรุ่นต่อไปในอนาคต

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ การพัฒนามนุษย์บนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพที่เชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตของมนุษย์กับระบบต่างๆ ที่อยู่รอบตัว โดยมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ตั้งต้นด้วยการพัฒนามนุษย์ เพื่อให้ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงระบบต่างๆ อย่างเชื่อมโยง โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีลักษณะที่เป็นบูรณาการหรือผสมผสาน (integrated) เป็นองค์รวม (holistic) และมีดุลยภาพ (balance) มีกิจกรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการเสริมสร้างคุณภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันมุ่งสู่จุดหมายที่ทำให้มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ควบคู่ไปโดยสันติ สุขสงบและยั่งยืน

แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (2546) ได้ให้คำจำกัดของ “ทุนทางสังคม” ว่าหมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอดรวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความดี เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวมบนพื้นฐานของความไว้วางใจเสียสละแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม

ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทุกอย่าง

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2542) อธิบายว่า ทุนทางสังคมถือว่าเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่างๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สื่อต่างๆ เหล่านี้ เรียกว่า ทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็พื้นฐานของท้องถิ่นและชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่เข้มแข็งอย่างจริงจังและยั่งยืน

Robert Putnam (1993,1995, 2000 and 2003) ได้ขยายคำนิยามและแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองที่กว้างกว่าของ Coleman เพราะ Putnam วิเคราะห์ทุนทางสังคมเกิดจากการร่วมกัน

สร้างบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่ม (Norms of Reciprocity) การเข้ามามีส่วนร่วมกันเพื่อส่วนรวม (Networks of Civic Engagement) โดยอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกันในสังคม (Social Trust) ทั้งนี้ putman เชื่อว่า หากคนในสังคมร่วมกันสร้างเครือข่ายสัมพันธ์ร่วมกันในกลุ่ม จะเป็นการเพิ่มศักยภาพการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกบุคคลสามารถแก้ไขปัญหาพร้อมกันได้ง่ายขึ้น โดยสังคมที่มีทุนทางสังคมจะมีคุณภาพชีวิตและฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าชุมชนที่ขาดทุนทางสังคม เพราะคนในชุมชนที่มีทุนทางสังคมสามารถเชื่อมโยงกันได้ด้วยความซื่อสัตย์ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนของการทำงาน อีกทั้งยังช่วยให้คนในชุมชนมีความรู้เพิ่มมากขึ้น และสามารถแก้ไขปัญหาพร้อมทั้งสามารถดำเนินธุรกรรมได้ดียิ่งขึ้น

ผลการศึกษาของ putman ทำให้สามารถจำแนกประเภทของทุนทางสังคม (Type of Social Capital) ออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

ทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) หมายถึง ความผูกพันระหว่างคนที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เดียวกันหรือมีปัญหาพร้อมกัน อาทิ คนในครอบครัวเดียวกัน หรือเพื่อนสนิท กล่าวได้ว่าเป็นความผูกพันจากภายใน (Inward Looking) ซึ่งความผูกพันเช่นนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ เมื่อคนหนึ่งได้รับผลประโยชน์เช่นกัน และในทางตรงกันข้าม หากคนหนึ่งเสียผลประโยชน์ก็เท่ากับอีกคนในกลุ่มเสียผลประโยชน์เช่นกัน หรือกล่าวอีกนัยคือการได้และการเสียเท่ากัน (Putnam, 2002)

ทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) หมายถึง การรวมตัวของคนที่มีความใกล้ชิดกันแต่ไม่มากเหมือนดังเช่นทุนผูกพันทางสังคม ทั้งนี้เป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอก (Outward Looking) เช่นมิตรภาพระหว่างเพื่อนที่ไม่ถึงกับสนิทกัน ผู้ร่วมงาน และผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน อาทิ การเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์ของทรัพย์สิน การกระจายข้อมูลข่าวสารในวงที่กว้างขึ้น เป็นต้น (Putnam, 2002)

ทุนเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) หมายถึง การเชื่อมโยงที่แผ่กระจายไปในกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอก เช่นเดียวกับประเภทที่ 2 แต่มีวงที่กว้างมากกว่า โดยเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม/ชุมชน ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรและข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างและหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (Woolcock, 2001)

ดังนั้น ทุนทางสังคมในบริบทของ Putman คือ เครือข่าย (Networks) บรรทัดฐาน (Norms) และความไว้วางใจในสังคม (Social Trusts) เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างการดำเนินการร่วม (Collective Action) ในการพัฒนา แก้ไขปัญหา และรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน

ในสังคม ปัจจุบันคำนิยามทุนทางสังคมของ Putnam ได้รับการกล่าวถึงเนื่องจากเข้าใจได้ง่าย และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ดี

วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2548) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคม ที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่างๆ ทุนทางสังคมจึงมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุน หรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้ นอกจากนี้วรวิทย์ ยังมองทุนทางสังคมในมิติของระบบและกระบวนการทางสังคม โดยมองทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของระบบคิดและอยู่ในรูปของ ค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจ ความสำนึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของ และความเป็นชุมชนเดียวกัน มีความเคารพต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีจารีต และมีค่านิยมต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน จะมีผลต่อความสัมพันธ์ของคน ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจ สังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม

ทุนทางสังคมในความหมายของวรวิทย์ จึงหมายถึง ทุนประเภทหนึ่งที่มาจากการร่วมมือร่วมใจของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือสถาบันขึ้น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา และที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้จะยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น

เสรี พงศ์พิศ (2551) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ 2 ส่วน คือส่วนแรก คุณค่าและระบบคุณค่าทางสังคม หมายถึง กฎเกณฑ์ทางสังคม จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติในชุมชน ระบบการจัดการชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นพี่น้อง ความไว้วางใจกัน ความรัก ความซื่อสัตย์ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คุณค่าที่ร้อยรัดผู้คนเข้าด้วยกัน ให้อยู่เป็นครอบครัว ชุมชนที่พึ่งพากัน พึ่งพาอาศัยกันเป็นพรหมวิหารสี่ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ที่ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันอยู่เป็นพี่น้องเป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่อยู่แบบตัวใครตัวมัน ส่วนที่สอง สถาบันทางสังคม หมายถึง สถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน สถาบันหมู่บ้านสถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งในปัจจุบันสถาบันทางสังคมมีมากมาย ซึ่งรวมถึงชมรม สมาคม ขบวนการ เครือข่าย ที่รวมเอาผู้คนเข้ามาร่วมกันด้วยวัตถุประสงค์บางประการและดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน (สะท้อนทุนทางสังคมอย่างเด่นชัดโดยเฉพาะสมาคมชาวจีน)

การพัฒนาประเทศตามแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือทุนนิยม แม้สร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้นำไปสู่ปัญหาทางสังคมหลายอย่าง เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ เพื่อเสนอแนวคิดหรือทางเลือกใหม่ที่สอดคล้องกับการพัฒนาในยุคปัจจุบัน แนวคิดหนึ่งที่มีการ

กล่าวถึงอย่างกว้างขวาง คือ แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ปรากฏครั้งแรกในหนังสือ The Annals of the American Academy of Political Science) ในบทความชื่อ A Story of Achievement (เรื่องราวแห่งความสำเร็จ) โดย I.J. Hanifan (1916) แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตและพัฒนาสังคมให้มีความทันสมัย จำเป็นต้องอาศัยทุนทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลัก และทุนทางสังคมเป็นปัจจัยเสริม เพราะจะช่วยลดต้นทุนการผลิตลง ทั้งนี้ ทุนทางสังคม ได้แก่ การสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relations) หลังจากนั้น แนวคิดทุนทางสังคมได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งจะเห็นว่ามีการวิจัยทางด้านทุนทางสังคมเกิดขึ้นมากมาย ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จะเริ่มต้นจากการทบทวนแนวคิดทุนทางสังคมในต่างประเทศก่อน แล้วตามด้วยแนวคิดทุนทางสังคมภายในประเทศ

สำหรับประเทศไทย แนวคิดทุนทางสังคม ถูกเริ่มกล่าวถึงในปี 2532 ในบทความชื่อ “ทุนทางสังคมกับความเจริญ” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงทุนทางสังคมในฐานะที่มีอยู่แล้วในสังคมและหาทางพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ , 2531 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ , 2539) ซึ่งหลังการเกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ประเมินว่า ปัญหาสำคัญเกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมามีขาดการนำจุดเด่นหรือสิ่งดีงามที่มีในสังคมไทยไปใช้โดยเฉพาะวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงามซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคม และในขณะเดียวกันการที่สังคมไทยยังดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมหลงเหลืออยู่ เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร สายใยผูกพันภายในครอบครัว/ชุมชน ฯลฯ ทำให้แนวคิดนี้ได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมยังเข้ามามีบทบาทในระดับนโยบายระดับชาติ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund: SIF) ถือว่าเป็นองค์กรที่มีจุดประกายเรื่องทุนทางสังคมในวงการพัฒนาของประเทศไทย ซึ่งได้เปิดตัวลงในภายหลัง โดยบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการให้คำนิยามและแนวคิด คือ อเนก นาคะบุตร ซึ่งเป็นผู้อำนวยการ ในขณะนั้น อเนก (2545) กล่าวถึงทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้ คือ พลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่างๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้นและท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะ

ยาว ทั้งนี้ ทูทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยมีอยู่ 5 รูปแบบที่เป็นมรดกตกทอดในสังคมไทย และเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูปสังคมไทยและสร้างระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Network) ให้กับชุมชนรากฐานในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ คือ 1) จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึก ท้องถิ่น 2) ทูทางภูมิปัญญา 3) ทรัพยากรมนุษย์ 4) ทูทางทรัพยากรธรรมชาติ 5) การจัดการกองทุนสาธารณะชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549) เห็นว่าหากมีการพัฒนาทูทางสังคมและนำมาใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด ก็จะมีส่วนช่วยทำให้การพัฒนาประเทศไทยมีความยั่งยืนและประชาชนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ภายใต้สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้น จึงได้กำหนดความหมายและขอบเขต/องค์ประกอบของ “ทูทางสังคม” ในบริบทของสังคมไทยไว้ดังนี้คือ ทูทางสังคมในความหมายแคบ (Narrow Concept) เป็นการรวมกลุ่มในแนวราบ (Horizontal Association) ระหว่างประชาชนโดยอาศัยเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) และบรรทัดฐานร่วมกัน (Associated Norms) เพื่อที่จะบรรลุผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งมีคุณลักษณะในเชิงองค์การทางสังคมหรือเศรษฐกิจ ทูทางสังคมในความหมายกว้าง (Broader Concept) เป็นการรวมเอา กลุ่มในแนวตั้งเข้ามารวมกับกลุ่มในแนวราบ ซึ่งการรวมกลุ่มในแนวตั้งจะมีลักษณะของความสัมพันธ์ในเชิงลำดับชั้นและมีความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายอำนาจระหว่างสมาชิกของกลุ่ม จึงเป็นการรวมเอาความสัมพันธ์ทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐเข้าด้วยกัน ภายใต้วัตถุประสงค์ที่มีอย่างหลากหลายเมื่อพิจารณาโดยรวม ทูทางสังคม หมายถึง “ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอดรวมถึงการการรวมตัวของคนที่มีคุณภาพเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้วางใจ เสียใจแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม” ซึ่งหากนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้วจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติและสังคมให้สมดุลและยั่งยืน โดยมี ขอบเขต/องค์ประกอบของทูทางสังคม ควรประกอบด้วย

ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม วัฒนธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างทำประโยชน์ให้ส่วนรวม

ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ ฯลฯ

ทูทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่น คุณธรรม วินัย จิตสำนึก สาธารณะ วัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ฯลฯ

แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมในที่นี้ไม่รวมถึงทุนทางเศรษฐกิจ เช่น ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทุนเหล่านี้มีการเสื่อมค่าและต้องลงทุนอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลและองค์กรทางสังคมมีเครือข่าย (Network) มีความไว้วางใจ (Trust) และการมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ (Norms) เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเกื้อหนุนและความร่วมมือร่วมใจในการดำเนินงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสภาวะของสังคม องค์กร และตนเองให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดร่วมกัน โดยมีกรอบแนวคิดและมิติทุนทางสังคมไว้ 5 มิติ ได้แก่

- มิติกลุ่มและเครือข่าย ทำให้เกิดการรวมกันของระดับบุคคลมาเป็นกลุ่ม เกิดการรวมพลัง
- มิติความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรม
- มิติกิจกรรมและความร่วมมือ แสดงให้เห็นว่ากฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของสังคมได้รับการยอมรับและเกิดความร่วมมือ
- มิติความสมานฉันท์ทางสังคม การอยู่ร่วมกันในสังคมและความขัดแย้งรุนแรง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับด้านความแตกต่างและหลากหลาย
- มิติอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง ความเป็นอิสระในการตัดสินใจ กำหนดการดำเนินชีวิตของตนเอง การตระหนักให้ความสำคัญของต่อตนเอง ชุมชนและสังคม

อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า ทุนทางสังคมมิใช่จะทำให้แต่ผลดีเท่านั้น หากแต่ยังสามารถให้ผลในทางลบแก่ผู้ที่ถือครองทางสังคมโดยรวมที่เกี่ยวข้อง (Negative Social Capital) ซึ่งผลทางด้านลบของทุนทางสังคมอาจแบ่งได้ 3 รูปแบบด้วยกันคือ

ก่อให้เกิดปัญหาการกีดกันคนนอก (Exclusion problem) กล่าวคือ ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนกลุ่มหนึ่งอาจก่อให้เกิดการกีดกันผู้อื่นในการเข้ามาจัดสรรทรัพยากรได้ เช่น ก่อให้เกิดปัญหาการผูกขาดการจัดสรรทรัพยากรบางอย่างที่เฉพาะเจาะจงให้แก่คนที่อยู่ในกลุ่มความสัมพันธ์เท่านั้น เช่น การที่กลุ่มเชื้อชาติคิวบาได้ครอบงำในหลายภาคธุรกิจของรัฐไมอามี เป็นต้น อันเป็นผลทำให้ธุรกิจดังกล่าวขาดการแข่งขัน ขาดการพัฒนาเทคนิค ความรู้ ตลอดจนเจตคติทุนทางสังคมและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจจากการผูกขาดนั้น

ก่อให้เกิดปัญหาการจำกัดเสรีภาพ หรือจ่ายราคาของการมีพันธะ กับทุนทางสังคม มากเกินไป (Heavy Obligation) กล่าวคือ เครือข่ายหรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและแน่นแฟ้นมากเกินไป อาจยอมรับเฉพาะแต่คนที่เชื่อฟังกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดและไม่ยืดหยุ่นเท่านั้น การพยายามทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎเกณฑ์ที่บางครั้งเป็นผลดีต่อสังคมโดยรวม จะถูกพิพากษาขับ ออกจากชุมชน ความสัมพันธ์ทันที เช่น ชุมชนชาวจีนในซานฟรานซิสโก แม้จะช่วยเหลือสมาชิกของชุมชนให้ก่อตั้ง ธุรกิจได้ง่าย แต่อีกด้านหนึ่งก็จะถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดจากกลุ่มครอบครัวและบริษัทที่มีอยู่ ผู้ที่ต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ จะถูกขับออกจากชุมชนทันที

ก่อให้เกิดปัญหาการเข้าสู่วังวนความเลวร้าย (Downward leveling Pressure) กล่าวคือ การเข้าไปอยู่ในกลุ่มความสัมพันธ์บางรูปแบบ เช่น แก๊งวัยรุ่น แก๊งมาเฟีย แม้จะให้ผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจหลายอย่างกับคนในแก๊ง แต่การอยู่ในกลุ่มดังกล่าวมีทั้งแรงกดดันและวัฒนธรรมหลายๆ อย่างที่ผลักดันให้ลงสู่ห้วงแห่งความเลวร้าย ยกตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการใช้ความรุนแรง การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด การเรียกค่าคุ้มครอง คอรัปชั่น เป็นต้น ซึ่งไม่เป็นผลดีแต่ประการใดต่อสังคม โดยรวม

#### การวัดทุนทางสังคม

Robert Putnam (2000) ได้จำกัดทำเป็นดัชนีวัดทุนทางสังคมซึ่งมี 5 องค์ประกอบ 14 ตัวชี้วัด ได้แก่

- ด้านวิถีชีวิตขององค์กรในชุมชน เช่น ร้อยละของประชาชนในชุมชนที่เป็น คณะกรรมการต่างๆ ของชุมชนในรอบปี ร้อยละของชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่ในชมรมหรือองค์กรในรอบปี จำนวนองค์กรทั้งหมดต่อประชากร 1,000 คน จำนวนเฉลี่ยของการประชุมองค์กรต่างๆ ในรอบปีและ จำนวนเฉลี่ยของสมาชิกองค์กร ด้านกิจกรรมทางสังคม เช่น อัตราผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้งประธานาธิบดี ร้อยละของสมาชิกองค์กรที่เข้าร่วมประชุมในกิจกรรมของโรงเรียนและเทศบาลในรอบปี

- ด้านอาสาสมัครชุมชน เช่น จำนวนขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไรต่อประชากร 1000 คน จำนวนเฉลี่ยของเวลาขององค์กรที่ปฏิบัติงานในโครงการของชุมชนในรอบปีและจำนวนเฉลี่ยของ เวลาที่อาสาสมัครทำงานในรอบปี

- ด้านความสามารถทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น ร้อยละของประชาชนที่ใช้เวลา บ่อยครั้งในการเยี่ยมเพื่อนบ้าน และจำนวนเฉลี่ยของเวลาที่ใช้ในการบันเทิงในบ้าน

- ด้านความไว้วางใจ ได้แก่ ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นสามารถไว้วางใจได้และ ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นมีความซื่อสัตย์

กระทรวงพัฒนาการสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) ได้ศึกษาและกำหนดดัชนี  
ทุนทางสังคม ซึ่งประกอบไปด้วย 5 มิติ 40 ดัชนี ได้แก่

- มิติกลุ่มและเครือข่าย ที่ก่อให้เกิดการรวมกันของบุคคลเป็นกลุ่ม มี 12 ดัชนี
- มิติความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อน  
กิจกรรมมี 7 ดัชนี

- มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือมี 4 ดัชนี
- มิติด้านความสามานฉันท์ การอยู่ร่วมกันในสังคมและความขัดแย้งและความรุนแรง  
10 ดัชนี

- มิติด้านอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง ความเป็นอิสระในการตัดสินใจ  
กำหนดการดำเนินชีวิตของตนเอง การตระหนักถึงความสำคัญของต่อตนเองชุมชนและสังคมมี 7 ดัชนี

สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548) แบ่งกรอบ  
ตัวชี้วัดทางสังคมที่สำคัญ ประกอบด้วย ตัวชี้วัดในเชิง Input/Output ได้แก่ 1) กลุ่มและเครือข่าย ที่  
แสดงมิติของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างเป็นตัวชี้วัดเชิง Input ที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม 2) ความ  
ไว้วางใจ มักใช้แสดงทุนทางสังคมในเชิงแนวคิด ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งตัวชี้วัดเชิง Input /Output ได้แก่ การ  
คาดคะเนพฤติกรรมของคนหรือประสบการณ์จากความไว้วางใจ/การขอความช่วยเหลือ และ 3)  
กิจกรรมร่วมและความร่วมมือ เป็นดัชนีชี้วัดที่การแสดงผลของทุนทางสังคมในเชิง Output โดยจะเห็น  
ว่าเมื่อมีการรวมกลุ่มและมีความไว้วางใจเกิดขึ้น ก็จะมีผลลัพธ์ออกมาให้เห็น และสามารถสังเกตได้  
หรือจับต้องได้ ได้แก่ การสื่อสารที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม และการมีอำนาจในการตัดสินใจชีวิตตนเอง

อย่างไรก็ตาม สศช. ได้พัฒนาเครื่องมือในการวัดทุนทางสังคม โดยแปลงแนวคิดจาก  
“นามธรรม” ไปสู่ “รูปธรรม” ที่สามารถจับต้องได้หรือวัดออกมาได้ โดยแบ่งตัวชี้วัดออกเป็น 2 ระดับ  
คือ ระดับ Micro เป็นการประเมินผลทุนทางสังคมที่เป็นทุนมนุษย์ ซึ่งคนที่มีบทบาทหลักในการพัฒนา  
องค์กร/ประเทศให้เจริญก้าวหน้า โดยทุนมนุษย์เป็นทุนทางสังคมนั้นจะต้องเป็นคนที่มีความไว้วางใจ  
มีน้ำใจเอื้ออาทร และมีความเชื่อในระบบคุณค่าและหลักศีลธรรมที่ดี เช่น คุณธรรม วินัย ความซื่อสัตย์  
และจิตสำนึกสาธารณะ เป็นต้น โดยแบ่งตัวชี้วัดออกเป็น 6 มิติ ได้แก่

- มิติด้านกลุ่มและเครือข่าย ทุนทางสังคมมักจะขึ้นอยู่กับกรรวมกลุ่มของคนในสังคม  
เนื่องจาก กลุ่มและเครือข่ายจะช่วยให้เกิดการแบ่งปันข้อมูล ซึ่งทำให้มีการลดพฤติกรรมฉวยโอกาส  
และเสริมสร้างกิจกรรมร่วม โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความหนาแน่นของสมาชิก ความ  
แตกต่างของสมาชิก ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างภายในกลุ่มและความสัมพันธ์ภายนอกกลุ่ม เช่น การมี



กลุ่มออมทรัพย์/กลุ่มอาชีพ/กองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้าน การเป็นสมาชิกกลุ่มสหกรณ์ กลุ่มที่มีอยู่ในหมู่บ้านมีการ ทำงาน/ติดต่อกัน เครือข่ายนอกหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นต้น

- มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากความไว้วางใจเป็นนามธรรมที่วัดได้ยาก และสามารถมีความหมายที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล การวัดจึงเน้นไปที่ความไว้วางใจทั่วไปและความไว้วางใจเฉพาะเจาะจง โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความไว้วางใจในเพื่อนบ้าน ผู้อุปถัมภ์ คนแปลกหน้า และมุมมองของความไว้วางใจ ที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา เช่น คนในชุมชน/คนไทยส่วนใหญ่ไว้วางใจได้ ความไว้วางใจที่ท่านมีต่อตำรวจ/ทหาร/กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/อบต./อบจ. ต่อความช่วยเหลือของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

- มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือในระบบสังคมประชาธิปไตย กิจกรรมร่วมในชุมชน หรือระหว่างประชาชนจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่มีทุนทางสังคมปรากฏในชุมชนนั้นๆ การวัดทุนทางสังคม จึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของสังคมการเมืองในสังคมนั้นๆ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว โดยข้อมูลที่จะใช้ชี้วัด ประกอบด้วย ขอบเขตของกิจกรรมร่วม ชนิดของกิจกรรมที่กระทำ และการประเมินผลความตั้งใจและการมีส่วนร่วมในกิจกรรม เช่น จำนวนครั้งของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมา ความคิดเห็นต่อการร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน เป็นต้น

- มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร การเข้าถึงข่าวสารและการสื่อสาร การเข้าถึงข่าวสารและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการช่วยคน ในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้ข้อมูลข่าวสารช่วยในการตัดสินใจหรือการออกเสียงในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อตนเอง ข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย จำนวนแหล่งที่มาของข่าวสาร และสื่อที่ใช้ในการสื่อสาร เพื่อแยกแยะความแตกต่างหรือความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งข่าวที่มาจากกลุ่มและเครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ความถี่ในการรับข่าวสารจากเสียงตามสายในหมู่บ้าน/ชุมชน ความถี่ในการรับข่าวสารจากวิทยุ/หนังสือพิมพ์ ความไว้วางใจต่อข้อมูล จากสื่อของรัฐ/เอกชน/สื่อมวลชน เป็นต้น

- มิติด้านการรวมกลุ่มทางสังคมและการผนวกเข้าร่วมชุมชนหรือสังคม ประกอบขึ้นมาจากรูปแบบความสัมพันธ์ของคนที่มีลักษณะแตกต่างกัน และมักนำไปสู่ความขัดแย้งได้ง่าย การรวมกลุ่มทุนทางสังคมอาจจะเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น การพบปะผู้คนในที่สาธารณะ การเข้าร่วมกิจกรรมกีฬา โดยข้อมูลที่จะใช้วัดประกอบด้วย สาเหตุของความแตกต่างและกลไกในการแก้ไขปัญหา เช่น ความแตกต่างของสมาชิกกลุ่มในฐานะทางการเงิน/ความร่ำรวยก่อให้เกิดปัญหา ปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างของสมาชิกกลุ่มนำไปสู่ความรุนแรงในหมู่บ้าน/ชุมชน ความรู้สึกของท่านที่มีต่อผู้คนในหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นต้น

- มิติด้านการมีอำนาจและกิจกรรมทางการเมือง หมายถึง การได้มาซึ่งทรัพย์สินและความสามารถของคนในการมีส่วนร่วมต่อรอง ควบคุมหรือมีอิทธิพลต่อสถาบัน ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนโดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความรู้สึกเกี่ยวกับความสุข ความมีประสิทธิภาพ ความสามารถของคนหรือหัวหน้าครัวเรือนในกิจกรรม หรือผลลัพธ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ทัศนคติต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สาเหตุที่ไปลงคะแนนเลือกตั้ง เป็นต้น

ระดับ Marco เป็นกรอบตัวชี้วัดที่จะทำการประเมินผลของทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยแวดล้อมทุนมนุษย์ที่จะหล่อหลอมให้เป็นคนที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นข้อมูลระดับภาพกว้าง ประกอบด้วย สถานภาพของสถาบันทางสังคม วัฒนธรรม และองค์ความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาคุณภาพทรัพยากร

#### *องค์ประกอบของทุนทางสังคม ประกอบด้วย*

1. ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ คุณธรรม จริยธรรม วินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน และทำประโยชน์ต่อส่วนรวม
2. ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ ฯลฯ
3. ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่น คุณธรรม วินัย จิตสำนึกสาธารณะ วัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า “ทุนทางสังคม” คือ คุณลักษณะที่สังคมให้คุณค่าว่าควรนำมาปฏิบัติ ยกย่อง เป็นผลรวมของระบบคุณค่า สิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งมีลักษณะของการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับชุมชน ระดับสังคม มาจนถึงระดับชาติที่มีสถาบันต่างๆ ในสังคมเป็นตัวยึดโยงความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก่อให้เกิดการรวมตัวและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม มีการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่จนนำไปสู่การปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม ในการบริหารจัดการสังคมเพื่อให้สังคมมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง

## 2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม

การจัดสวัสดิการสังคม คือการกำหนดเกณฑ์คุณภาพชีวิตที่ดี หรือการอยู่ดี กินดี (Quality of Life or Well – being) ควบคู่กับการใช้นโยบายทางสังคม เพื่อสร้างระบบบริการสังคมอย่างครอบคลุม นำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์และความมั่นคงทางสังคมโดยรวม (มาริสสา ภูเพ็ชร อ่างใน ระพีพรรณ คำหอม, 2549) ซึ่งสามารถนำเสนอได้ 5 ประเด็น ดังต่อไปนี้

### 2.3.1 ความหมายสวัสดิการสังคม

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 ได้ให้นิยาม “สวัสดิการสังคม” (Social Welfare) ว่าหมายถึง ระบบการจัดบริการทางสังคมซึ่งเกี่ยวกับการป้องกัน การแก้ไข ปัญหา การพัฒนาและการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้อย่างทั่วถึง เหมาะสม เป็นธรรม อีกทั้งให้เป็นไปตามมาตรฐาน ทั้งทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การทำงาน และการมีรายได้ นันทนาการ กระบวนการยุติธรรมและบริการทางสังคมทั่วไป โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิที่ประชาชนจะต้องได้รับและการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมทุกระดับ (<http://www.Thailandlawyercenter.com>) เป้าหมาย คือ การยกระดับคุณภาพชีวิต หรือการอยู่ดี กินดี (Quality of Life or Well-being) ควบคู่กับการใช้นโยบายทางสังคม เพื่อสร้างระบบบริการสังคมอย่างครอบคลุม อันนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์และความมั่นคงทางสังคมโดยรวม (ระพีพรรณ คำหอม, 2549) โดยการจัดสวัสดิการสังคมต้องให้เกิดการครอบคลุมกับประชาชนทุกคนในประเทศ ทั้งกับระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลซึ่งอยู่ในสภาวะยากลำบากหรือที่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ เช่น เด็ก เยาวชน คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการ หรือทุพพลภาพ ผู้ด้อยโอกาส ผู้ถูกละเมิดทางเพศ หรือกลุ่มบุคคลอื่นตามที่คณะกรรมการ กำหนด (พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม, 2546)

การให้ความหมายของงานสวัสดิการสังคมในทุกมิติจึงเกี่ยวข้องกับกลไกของนโยบาย รัฐ กลไกการบริหารจัดการ กลไกการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล งานสวัสดิการสังคมทั่วโลกจึงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคม เช่น ด้าน การศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้านที่อยู่อาศัย การจัดสวัสดิการสังคมจึงจำเป็นต้องพัฒนาระบบทุกด้าน ให้ก้าวทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการสร้างนโยบายสาธารณะในเรื่องสวัสดิการเป็นแบบสากลมากขึ้น และกระจายความรับผิดชอบทางสังคมสู่ภาคส่วนต่างๆ

สรุปความหมายของ “สวัสดิการสังคม” หมายถึง ระบบการจัดสรรและจัดการบริการสังคมในลักษณะของโครงการ หรือบริการต่างๆ ให้กับคนทุกคนในสังคม ภายใต้หลักการสิทธิ ความ

เท่าเทียมกัน ความเสมอภาค และความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของ  
คนในสังคม การพัฒนาสังคมโดยรวม รวมทั้งการสร้างระบบความมั่นคงของมนุษย์และสังคมในระยะ  
ยาว

สวัสดิการสังคม ตามที่กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้  
กำหนดไว้แบ่งตามองค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคมในลักษณะกว้าง เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม  
ของประชาชน ชุมชน องค์กรภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้า  
มาร่วมรับผิดชอบในระบบสวัสดิการสังคมมากขึ้น ซึ่งกำหนดขอบเขตการจัดสวัสดิการไว้ทั้งสิ้น 7 มิติ  
(<http://www.msociety.go.th/mso/n18.htm>) ดังนี้

(1) สวัสดิการด้านการศึกษา หมายถึง สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับในการส่งเสริมพัฒนา  
ตนเองให้มีความรู้ ทักษะ ตลอดจนปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อ  
นำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา  
อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความ  
สนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึง  
จะต้องได้รับการบริการการศึกษาพิเศษและจัดรูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของ  
ประชาชนที่มีข้อจำกัดเหล่านั้น ทั้งนี้ประชาชนทุกคนต้องได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อย่างเป็นธรรมและ  
เท่าเทียมกัน

(2) สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย หมายถึง สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับ การป้องกันโรค  
การรักษาพยาบาล การส่งเสริมพัฒนา สุขภาพร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมอย่างทั่วถึง ถึงแม้ว่า  
ประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย  
คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนิน  
ชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส พึงจะต้องได้รับการสวัสดิการ สังคม ด้าน  
สุขภาพอนามัย ที่ได้มาตรฐานอย่างทั่วถึง เสมอภาค เป็นธรรมสอดคล้องกับความต้องการ และ  
สถานการณ์ปัญหาของบุคคลกลุ่ม บุคคลและประชาชน

(3) สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย หมายถึง การที่ประชาชนมีที่อยู่อาศัยตามควรตาม  
อัตภาพ เพื่อช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ในทำนองเดียวกันประชาชนทุกคนควรจะมีที่อยู่อาศัย  
ตามแต่กำลังความสามารถของบุคคลที่ได้มา ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ  
สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ  
ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อย  
โอกาสอย่างน้อยที่สุดที่อยู่อาศัยต้องให้ความปลอดภัย ความมั่นคง อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่มีสภาพ

เสื่อมโทรมแออัด มีมลพิษ เสี่ยงต่อภัยพิบัติ เสี่ยงต่อความเสื่อมเสียทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม

(4) การมีรายได้และการมีงานทำ หมายถึง การที่ประชาชนมีงานที่ก่อให้เกิดรายได้ อย่างน้อยต้องเพียงพอแก่การดำรงชีพ โดยงานที่ทำงานจะต้องมีสวัสดิการอย่างน้อยตามที่กฎหมายกำหนดไว้ และงานที่ทำต้องไม่เสี่ยงต่อการเจ็บป่วย อุบัติเหตุ อุบัติภัยต่าง ๆ อีกทั้งต้องไม่เป็นงานที่สร้างความเสื่อมเสียแก่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรมหรือผิดกฎหมาย ประชาชนมีความภาคภูมิใจในงานที่ทำและมีโอกาสก้าวหน้าในการทำงานนั้นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับรายได้และสวัสดิการจากการทำงานอย่างเสมอภาคเท่าเทียมและยุติธรรม ทั้งนี้ประชาชนสามารถรวมกลุ่มรวมตัวกันปกป้องผลประโยชน์ของตนในรูปของสหภาพแรงงาน เมื่อมีการเลือกปฏิบัติหรือไม่ได้รับความยุติธรรมในเรื่องรายได้

(5) สวัสดิการด้านนันทนาการ หมายถึง การที่ประชาชนมีกิจกรรมนันทนาการเพื่อความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจอย่างมีคุณภาพ โดยกิจกรรมนันทนาการนั้นๆ ไม่เป็นการทำให้เสื่อมเสียศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรม และไม่ผิดกฎหมายไม่เป็นการเอาัดเอาเปรียบ ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในกลุ่มอื่นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

(6) สวัสดิการด้านกระบวนการยุติธรรม หมายถึง การที่ประชาชนได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม สามารถเข้าถึงบริการที่รัฐจัดให้ และได้รับความช่วยเหลือทางด้านกฎหมาย ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

(7) สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป หมายถึง การให้บริการแก่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ยากจน ผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเปราะบางพิเศษ เพื่อช่วยสร้างเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ช่วยพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขตามควรแก่อัตภาพ

## 2.3.2 รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม

ในปัจจุบันการจัดสวัสดิการสังคม ปรารถนาให้ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมมากขึ้น และได้มีการขยายไปเข้าไปในหลายชุมชนทั่วประเทศ โดยระบบการจัดสวัสดิการของภาคชุมชน มีการจัดการ 3 รูปแบบ (อภิญาญา เวชยัน และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2547) คือ

1. *การจัดสวัสดิการฐานทรัพยากร* เป็นต้นทุนของชุมชน เป็นรูปแบบสวัสดิการความมั่นคงทางสังคมที่ชุมชนจัดให้แก่คนทั่วไป รวมถึงคนยากจนในชุมชนด้วย เป็นการจัดสวัสดิการเพื่อทุกคนเน้นสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารสำหรับบางคน บางพื้นที่ก็อาจใช้เป็นแหล่งหารายได้และวัตถุประสงค์พร้อมกัน การจัดสวัสดิการที่สำคัญสำหรับฐานนี้ คือ การใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะแหล่งน้ำ ทรัพยากรทางทะเล รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนบุคคล ระบบสวัสดิการ ดังกล่าวได้แก่

- การใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ มีทั้งการอาศัยป่าเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และเป็นแหล่งสร้างรายได้
- การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนบุคคล ถือเป็นปัจจัยหนึ่งของการสร้างสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหาร การใช้ทรัพยากรแบบนี้ตั้งอยู่บนแนวคิดของสังคมรวมหมู่ เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
- การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ มีความสำคัญในด้านการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและการหารายได้ของชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าการใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ เพราะแหล่งน้ำมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การนำน้ำมาใช้ดื่ม การทำนา เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ทั้งไว้กินและเพื่อขาย
- การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเล เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับชุมชนประมง ในการสร้างสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหารและรายได้ที่สำคัญที่สุด ความสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเลจึงเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของชุมชนประมงมากที่สุด

2. *การจัดสวัสดิการฐานวัฒนธรรม* ผ่านความเชื่อศาสนา และโครงสร้างทางสังคม คือสวัสดิการครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ ประกอบด้วย

- การเกื้อกูลของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ
- การเกื้อกูลของระบบอุปถัมภ์
- การจัดการของศาสนสถาน

- การจัดสรรที่ดินทำกินแก่ผู้ยากไร้โดยชุมชน

3. การจัดสวัสดิการฐานงานพัฒนา ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้จากภายนอกที่ชุมชนต้องนำมาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง พบว่า ชุมชนมีทั้งกิจกรรมที่ทำกันเองหรือเริ่มกันเองในชุมชน และกิจกรรมที่รับเอารูปแบบมาจากภายนอก โดยบางกิจกรรมก็ได้รับการสนับสนุนการจัดตั้งเบื้องต้นจากองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งโดยรวมแล้วสวัสดิการฐานงานพัฒนาของชุมชนต้องนับว่ามีความหลากหลายมาก เช่น การจัดกลุ่มฌาปนกิจ การจัดกลุ่มออมทรัพย์/ธนาคารท้องถิ่น การจัดกลุ่มกองทุนพัฒนาอาชีพ การพัฒนากลุ่มธุรกิจชุมชน ฯลฯ

### 2.3.3 หลักการสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน

พรณทิพย์ เพชรมาก (2548) กล่าวถึง หลักการสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน ดังต่อไปนี้

1. *ทำจากสิ่งที่เป็นจริง ไม่ใช่ลอกเขามาทั้งหมด* สวัสดิการชุมชนต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของแต่ละพื้นที่ ตั้งใจทำโดยลอกเลียนแบบกันไม่ได้ ต้องดูว่าคนในชุมชนคิดอย่างไร เริ่มจากจุดนั้นควรรู้ก่อนว่าตอนนี้บ้านเราเป็นอย่างไร มีรากเหง้ามีกลไกอย่างไร แล้วจึงกำหนดอนาคตต่อไปว่าบ้านเราจะเป็นอย่างไร ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของเราเอง

2. *เริ่มจากเล็กไปใหญ่ ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป* เหมือนต้นไม้ที่แตกทีละ 2 ใบ ต่อไปก็เติบโตเป็นพุ่มใหญ่ หากคิดจะจัดสวัสดิการแบบรวดเร็วเกินไปโดยที่คนไม่พร้อม ไม่มีส่วนร่วม ไม่รู้สึกเป็นเจ้าของ ก็จะเหมือนการใส่ปุ๋ยมากเกินไป ต้นไม้อาจจะตายได้ เพราะเกินกำลัง ไม่เกิดสวัสดิการที่เป็นของคนในชุมชน

3. *เงินเป็นเพียงเครื่องมือไม่ใช่เป้าหมาย* ใช้เงินสร้างเงื่อนไข ทำให้คนอยากทำงานอยากทำดี สิ่งสำคัญคือ การให้ความคิด ทำให้คนคิดพึ่งตนเอง ทำความดี ทำงานสร้างเม็ดเงิน หากมีเงินสนับสนุนควรให้ตามความจำเป็นและพอดี ไม่ใช่เงินเป็นเป้าหมายหรือหาเงินมาแจกจ่าย

4. *ระบบสวัสดิการที่ดีต้องช่วยเหลือแบบไม่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกในชุมชน* ควรให้ทุกคนได้แต่จะมุ่งเน้นคนยากจนและด้อยโอกาส ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมโดยตกลงกติกาและใช้ร่วมกัน

5. *เป็นองค์กรรวมทุกอย่างเชื่อมโยงเข้าหากัน* กิจกรรมทุกอย่างสามารถก่อให้เกิดสวัสดิการได้ทุกอย่าง ตั้งแต่เกิดจนตายกับคนทุกเพศทุกวัย การสร้างสวัสดิการจะเริ่มจากเรื่องใดก็ได้

➤ การเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ เข้าหากัน เช่น

จากการออมทรัพย์ ⇨ ธุรกิจชุมชน ⇨ สวัสดิการ

จากการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ⇨ ออมทรัพย์ ⇨ ธุรกิจชุมชน ⇨ สวัสดิการ

จากวัฒนธรรมภูมิปัญญา ⇨ การดูแลทรัพยากร ⇨ สวัสดิการ

➤ การเชื่อมโยงกับคนทำกิจกรรมร่วมกัน ดูแลซึ่งกันและกัน เช่น ผู้สูงอายุได้ทำบุญ  
พบปะกันทุกวันพระ เด็กได้เรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุ และช่วยดูแลผู้สูงอายุ

➤ เชื่อมโยงคนกับธรรมชาติ คนสามารถเรียนรู้อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ เช่น การดูแล  
รักษาป่า ทำให้มีแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ ฯลฯ

6. ต้องเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ คนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับเสมอ (ไม่ใช่ฝ่ายหนึ่งหาให้ อีกฝ่ายหนึ่งรอรับ) จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันและมีศักดิ์ศรี

7. ต้องทำด้วยความรักและความอดทน โดยจะต้องมีความศรัทธาเชื่อมั่นว่าชาวบ้านสามารถสร้างสวัสดิการของตนเองได้ รักที่จะทำงานเพื่อชุมชน เพื่อส่วนรวม อดทนต่อความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ยอมรับความคิดเห็น ตำหนิโดยถือว่าเป็นครู เป็นบทเรียนที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงพัฒนา ทำให้ฉลาดขึ้น ทำงานได้ดีขึ้น

#### 2.3.4 แนวการจัดสวัสดิการสังคม

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม (2546) แนวทางการจัดสวัสดิการ หมายถึง การจัดสวัสดิการสังคมขององค์การสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้รับบริการสวัสดิการสังคม ให้เป็นไปตามมาตรฐานของคณะกรรมการ และคำนึงถึงเรื่อง ดังต่อไปนี้

(1) สาขาต่างๆ ที่จะดำเนินการตามความจำเป็นและเหมาะสม เช่น การบริการทางสังคม การศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ การประกอบอาชีพ นันทนาการและกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

(2) ลักษณะหรือรูปแบบและวิธีการในการดำเนินการ เช่น การส่งเสริมการพัฒนา การสงเคราะห์ การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู เป็นต้น ในการจัดสวัสดิการสังคมตามวรรคหนึ่ง ให้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และองค์กรอื่นได้มีส่วนร่วมด้วย

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) กล่าวถึง รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสม เป็นธรรม ทั่วถึง เท่าเทียม



มีมาตรฐาน เป็นรูปแบบที่มีความหลากหลาย เป็นสวัสดิการแบบทางเลือกให้กับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสังคม

*รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามพื้นที่ (Area – based)* การจัดสวัสดิการสังคมในรูปแบบของพื้นที่เป็นฐาน โดยทั่วไปเป็นการจัดสวัสดิการตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่การปกครองประเทศ เช่น ภาค จังหวัด อำเภอ ท้องถิ่น ตำบล รูปแบบการจัดสวัสดิการลักษณะนี้ หน่วยงานในพื้นที่จะต้องมาร่วมกันจัดบริการตามภารกิจ หน้าที่ขององค์กรสวัสดิการสังคม เพื่อให้เกิดความครอบคลุม ทั่วถึง เป็นธรรม และมีมาตรฐานที่ดีด้านคุณภาพบริการ

*รูปแบบสวัสดิการตามพื้นที่เป็นฐาน* จึงมีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงแหล่งบริการของกลุ่มเป้าหมาย เพราะต้องแสดงหลักฐานสิทธิตามภูมิฐานะของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ปัจจุบันรูปแบบนี้ ควรพัฒนาโดยใช้มิติอื่น ๆ มาร่วม เช่น ใช้ทั้งพื้นที่เป็นฐานร่วมกับการใช้โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรภาครัฐ และการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ เพื่อให้เกิดรูปแบบการจัดสวัสดิการทั้งแนวดิ่ง(การสั่งการจากบนลงล่าง) และแนวราบร่วมกันที่สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่างๆ

*รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามวิธีการ (Methods)* รูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับวิธีการให้บริการทางสังคมสงเคราะห์ระดับจุลภาค เช่น เฉพาะรายกลุ่มชนและชุมชน ซึ่งถือเป็นรูปแบบการจัดบริการโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมาย ขณะที่การให้บริการโดยทางอ้อมระดับมหภาค เช่น การบริหารงานองค์กรและการวิจัยก็เป็นการสนับสนุนให้เกิดรูปแบบการจัดสวัสดิการใหม่ ๆ ขึ้น แต่โดยทั่วไปรูปแบบการจัดสวัสดิการจะเน้นที่การให้บริการเฉพาะรายมาก จึงส่งผลให้รูปแบบการจัดสวัสดิการในวิธีการอื่นๆ ถูกให้ความสำคัญน้อยกว่ารูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะนี้ จึงต้องใช้ทั้งระดับจุลภาคร่วมกับระดับมหภาค

ปัจจุบันรูปแบบการจัดสวัสดิการ จึงต้องพัฒนาหลายๆ วิธีการทางสังคมสงเคราะห์ เน้นการบูรณาการร่วมกัน โดยเฉพาะการกระทำทางสังคม เช่น การรณรงค์ การผลักดัน การต่อรองกับกลไกต่างๆ ทางสังคม เพื่อให้เกิดรูปแบบสวัสดิการใหม่ๆ ขึ้น

*รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)* รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะนี้เป็นการสร้างกระแสใหม่ กระแสทางเลือกของสังคมต่อการจัดสวัสดิการที่เชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาสำคัญของสังคมที่เชื่อว่า ต้องเสริมสร้างพลังอำนาจให้กลุ่มเป้าหมายต่างๆ ให้รู้จักการปกป้อง คุ้มครองสิทธิของตนเอง การเมือง และสังคมวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวทางสังคมก็เพื่อสร้างความตระหนักของคนในสังคม ความรับผิดชอบทางสังคมร่วมกันด้านสวัสดิการสังคม เช่น การใช้เครือข่าย การใช้องค์กรชุมชนเคลื่อนไหวต่อรองกับ

อำนาจรัฐ เป็นต้น รูปแบบนี้เชื่อว่าจำเป็นต้องกำหนดแผนยุทธศาสตร์ เป้าหมาย กลไกการทำงาน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนไปในทิศทางที่เหมาะสม

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบัน(Institutional – based) รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบันเป็นการจัดสวัสดิการที่รัฐเชื่อว่ารัฐควรแทรกแซงการจัดสวัสดิการให้กับประชาชน โดยใช้โครงสร้างอำนาจของรัฐทำหน้าที่จัดระบบสวัสดิการสังคมในลักษณะต่างๆ เช่น สวัสดิการภาคบังคับ เป็นการจัดผ่านกลไกนโยบายสังคมทางกฎหมาย เช่น บริการประกันสังคม บริการการศึกษาภาคบังคับ บริการประกันสุขภาพ บริการสถานสงเคราะห์ เป็นต้น แต่เนื่องจากบริการดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองกับความต้องการของคนทุกคนในสังคมได้ จึงทำให้เกิดรูปแบบการจัดบริการสวัสดิการที่ลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง บริการในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากภาคส่วนของชุมชน ประชาชนที่มีศักยภาพ ความเข้มแข็งเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มลัทธิจะขอมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ชุมชน บริการลักษณะนี้มีความเชื่อที่ว่า รัฐควรลดบทบาทการแทรกแซงการจัดสวัสดิการลง แต่ปล่อยให้กลไกของชุมชน ประชาชนทำหน้าที่จัดสวัสดิการแทนรัฐ

การศึกษาพบว่า นักวิชาการไทยหลายท่าน เชื่อว่า การจัดสวัสดิการสังคมของไทย ควรใช้รูปแบบโดยสถาบันและรูปแบบลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง มาเป็นรูปแบบสวัสดิการผสม ที่ใช้ทั้ง 2 ลักษณะเข้าด้วยกัน จึงจะส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนโดยรวมจึงทำให้ “รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม” หมายถึง การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสม เป็นธรรมชาติทั่วถึง เท่าเทียม มีมาตรฐาน เป็นรูปแบบที่มีความหลากหลาย เป็นสวัสดิการแบบทางเลือกให้กับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสังคม (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548)

กลไกการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง กลไกที่ทำให้การจัดสวัสดิการสังคมเกิดขึ้นได้แก่ กลไกของนโยบาย กลไกการบริหารจัดการ และกลไกการดำเนินงาน ซึ่งการจัดสวัสดิการสังคมจะบรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับการใช้กลไกการทำงานทั้ง 3 ส่วนไปพร้อมๆ กัน (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548)

จุดแข็ง หมายถึง จุดเด่นหรือจุดแข็ง หรือข้อดีที่ทำให้การจัดสวัสดิการสังคมบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

จุดอ่อน หมายถึง ข้ออ่อนหรือข้อเสียที่ทำให้การจัดสวัสดิการสังคมเกิดปัญหาอุปสรรค และไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้

ทางเลือกของรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง การที่ภาคส่วนต่างๆ ของสังคม มีส่วนร่วมกำหนด ร่วมจัดรูปแบบสวัสดิการสังคมที่มีมากกว่า 1 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบรัฐสวัสดิการ รูปแบบสวัสดิการสังคมพหุลักษณะ รูปแบบสวัสดิการสังคมประชานิยม รูปแบบสวัสดิการสังคมท้องถิ่น และรูปแบบสวัสดิการสังคมเฉพาะกลุ่ม เป็นต้น (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548)

รูปแบบสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากการจัดสวัสดิการมากกว่า 1 รูปแบบขึ้นไป ถือเป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการจัดระเบียบโลกใหม่ (New World Order Model) ของนักคิดสวัสดิการสังคมทั่วโลกที่เชื่อว่าหลังยุค โลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้ระบบสวัสดิการสังคมในอดีตที่ผ่านมาต้องปรับตัวใหม่ เนื่องจากความหลากหลายของชนเผ่า เชื้อชาติ วัฒนธรรมมีมากขึ้น การจัดสวัสดิการในรูปแบบนี้จึงให้ความสำคัญกับมนุษย์ทุกคน (Welfare for All) ภายใต้หลักการสิทธิ ความเท่าเทียม ความเป็นธรรม การมีส่วนร่วม และความต้องการของประชาชน ในที่นี้หมายถึง 3 ส่วนหลัก (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548) ได้แก่

1. สวัสดิการกระแสหลัก หมายถึง สวัสดิการโดยรัฐ เป็นการจัดสวัสดิการภาคบังคับของรัฐที่จัดให้กับประชาชน โดยคำนึงถึง ความครอบคลุม ทั่วถึง เป็นธรรม ครบถ้วน รูปแบบที่จัดให้ เช่น การจัดบริการในรูปแบบของสถาบัน การจัดบริการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดสวัสดิการกระแสหลักนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการจัดโดยผ่านกลไกระบบการเงินการคลัง ระบบภาษีของรัฐ และโครงสร้างการบริหารงานขององค์กรเป็นหลัก เช่น รูปแบบสวัสดิการพื้นฐาน (ภาคบังคับ) รูปแบบสวัสดิการท้องถิ่น เป็นต้น

2. สวัสดิการกระแสรอง หมายถึง สวัสดิการทางเลือกที่เกิดขึ้นจากศักยภาพ ความเข้มแข็งของภาคชุมชน ภาคประชาชน และภาคพื้นถิ่น สวัสดิการในรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นจากความสนใจ ความสมัครใจร่วมกันของกลุ่มเป้าหมายเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ การจัดระบบสวัสดิการจึงขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกัน ประกอบด้วย

สวัสดิการพื้นถิ่น หมายถึง การสร้างหลักประกันผ่านช่องทางของวัฒนธรรม ให้กับคนในชุมชน เป็นสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากฐานคิดด้านประเพณี ด้านวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ด้านภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้านศาสนา ด้านจิตวิญญาณ ด้านอื่นๆ เช่น กองบุญข้าว กองทุนซากาดในศาสนาอิสลาม เป็นต้น

สวัสดิการชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ให้ความหมายสวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชน หมายถึง ทุกอย่างที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่อง

เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนออมวันละบาท กองทุนสวัสดิการผู้นำชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น

3. สวัสดิการท้องถิ่น หมายถึง สวัสดิการโดยรัฐที่เกิดจากการกระจายอำนาจจาก ส่วนกลางสู่ท้องถิ่น เป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการร่วมระหว่างรัฐบาลกลางกับรัฐบาลท้องถิ่น โดยใช้ แผน โครงการ กิจกรรมด้านสวัสดิการสังคมที่ตอบสนองกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่น

### 2.3.5 กระบวนการจัดสวัสดิการ

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ อธิบายกระบวนการจัด สวัสดิการว่ามีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน คือ (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์) ([www.m-society.go.th](http://www.m-society.go.th))

1. วางแผนการจัดสวัสดิการ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของผู้รับบริการ ครอบครัวและ ชุมชนร่วมกันพิจารณาการให้สวัสดิการให้แก่ผู้รับบริการ ครอบครัว หรือชุมชน โดยที่จะใช้สวัสดิการที่เป็น ทางการ หรือสวัสดิการที่ไม่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม ทูทางสังคม และภาคีหุ้นส่วนเสริมในแต่ พื้นที่

2. การดำเนินการจัดสวัสดิการ ภายใต้ผลการประเมินสถานะ ความต้องการ และ ความจำเป็นหรือปัญหาของผู้รับบริการและจัดกิจกรรมตามลำดับความสำคัญ

3. การวางแผนดำเนินการในระดับชุมชน ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ สถานที่ ระยะเวลาและงบประมาณ การติดตามประเมินผล โดยละเอียด และชัดเจน มีการตั้งคณะทำงาน รับผิดชอบ และประชุมชี้แจงผู้เกี่ยวข้องให้มีความสนใจตรงกัน

4. การวางแผนให้ความช่วยเหลือ ทั้งแผนระยะสั้นและแผนระยะยาว

### 2.3.6 การดำเนินการช่วยเหลือการจัดสวัสดิการ

1. ดำเนินการตามแผนที่วางไว้ในลักษณะหรือรูปแบบการส่งเสริมการพัฒนา การ สงเคราะห์การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู โดยให้ผู้รับบริการ ครอบครัว ชุมชน มี ส่วนร่วม

2. ให้บริการสังคมที่เหมาะสมกับสภาพปัญหา ความต้องการ ความจำเป็นของ ผู้รับบริการครอบครัว และชุมชน

3. ระดมทรัพยากรในชุมชน และประสานงานหรือส่งเรื่องต่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในชุมชนและนอกชุมชนได้ร่วมให้ความช่วยเหลือหรือพัฒนา

4. การจัดสวัสดิการสังคม จะต้องนำไปสู่การส่งเสริมพัฒนาผู้รับบริการทั้งระดับ บุคคล กลุ่มชุมชน เพื่อให้ผู้รับบริการได้รับการพัฒนาและสามารถทำหน้าที่ทางสังคมได้อย่างเหมาะสม

5. การจัดสวัสดิการจะต้องกระตุ้นส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้รับบริการได้ใช้ศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มกำลังความสามารถ

## 2.4 เทคนิคการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (A-I-C)

เทคนิคการวางแผนแบบมีส่วนร่วม หรือกระบวนการ A-I-C ถือเป็นวิธีหรือกลไกที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกระดับ ทุกคนในองค์กร หน่วยงาน กลุ่มสังคม คณะบุคคล ได้แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ นำมาซึ่งป้องกันการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงานร่วมกัน (Interactive learning through action) ก่อให้เกิดการระดมสมอง เพื่อร่วมคิดร่วมวิเคราะห์หนทางเลือก หรือหนทางปฏิบัติ เพื่อที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนา ซึ่งประกอบด้วย 3 คำ คือ การสร้างความรู้สึกรับรู้ผู้อื่น (Appreciation : A) การสร้างปฏิสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนความคิด (Influence : I) และการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control : C) ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

### 2.4.1 ความหมาย A-I-C

อรพินทร์ สพิชชชัย (2537: 4-5) กล่าวว่า กระบวนการ A-I-C เป็นเทคนิคหรือแนวทางที่จะส่งเสริมให้สมาชิกองค์กรมาร่วมกันเรียนรู้ในกิจกรรม เพื่อส่งเสริมการทำงานและพัฒนา ร่วมกัน เทคนิคในการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน กระบวนการ A-I-C โดยที่

A	ย่อมาจาก	Appreciation
I	ย่อมาจาก	Influence
C	ย่อมาจาก	Control

โดยนาง ทูริด ซาโต้ (Turid Sato) และ นายวิลเลียม (William E. Smith) ร่วมกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยได้นำมาทดลองและเผยแพร่ในประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ร่วมกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชนและกองฝึกอบรมกรมการพัฒนาชุมชน ได้นำแนวคิดนี้ไปดัดแปลงและฝึกปฏิบัติในการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาระดับหมู่บ้านและตำบล

กระบวนการ A-I-C สามารถอธิบายความหมาย ดังนี้ (จุฬารัตน์ ไสตะ, 2546: 54)

1. Appreciation = A แปลว่า หยั่งรู้ถึงความพอใจและความชื่นชอบ เป็นเรื่องของความรัก ความเมตตา เห็นคุณค่าและให้เกียรติซึ่งกันและกันจะก่อให้เกิดพลังความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจ บางครั้งเรียกพลังเมตตา

2. Influence = I แปลว่า อิทธิพล อำนาจชักจูง เพราะการที่บุคคลเข้ามารวมด้วยพลังจะ ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีอำนาจในการชักชวนซึ่งกันและกันในการคิดสร้างสรรค์ทำกิจกรรมซึ่งเป็นกุญแจแห่งความสำเร็จในเป้าหมายที่ทุกคนมุ่งหวังอยากให้เป็นไป หรืออยากให้เกิด เรียกว่าพลังแห่งปัญญานำไปสู่ความสำเร็จ

3. Control = C แปลว่า การควบคุม การกำกับ การบงการ ให้เกิดการปฏิบัติการไปตามวิธีทางหรือแบบที่วางไว้ นอกจากนี้ยังช่วยกันสอดส่อง ดูแล พร้อมทั้งจัดสิ่งที่อาจเป็นปัญหา อุปสรรคให้หมดไป การร่วมพลังสร้างสรรค์ในช่วงนี้จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เรียกว่า “พลังพัฒนา”

ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543) ให้ความหมายของเทคนิคกระบวนการ AIC ว่าเป็นการประชุมที่ก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันเพื่อจัดทำแผน โดยมีวิธีการที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีเวทีพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ นำเสนอข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัดและศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์หาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนามีการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์

พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ (2544) ให้ความหมายของกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม ว่าเป็นกระบวนการที่มีวิวัฒนาการมาจากกระบวนการกลุ่มแบบโนมินอล (Nominal Group Technique) และแบบเดลไฟ (Delphi) โดยเทคนิคกระบวนการ AIC ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อตอบสนองของกระบวนการใหม่ในการทำงานทางด้านการพัฒนา (New Development Paradigm) โดยมองว่าการพัฒนาสังคมเป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่ตรงไปตรงมาเหมือนการพัฒนาทางด้านวัตถุ กระบวนการ AIC จะดึงบุคคลที่หลากหลาย และเจ้าหน้าที่จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมาร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาในภาพรวมโดยไม่เป็นปฏิปักษ์ และเน้นการคิดในเชิงบวกเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่า เทคนิคกระบวนการ AIC เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกได้มีการสื่อสารแลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีการระดมสมองในเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก เพื่อวางแผนแก้ไขปัญหาและพัฒนา มีการตัดสินใจร่วมกันและทำกิจกรรมตามแผนที่วางไว้ เป็นการทำงานร่วมกันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีตามที่ตั้งไว้

#### 2.4.2 แนวคิดของกระบวนการ A-I-C

เป็นระบบการสร้างทีมด้วยการเอาคนที่เกี่ยวข้อง (Stakeholder) มาอยู่ด้วยกันมองอนาคตด้วยกัน หากจุดร่วมที่เป็นคุณค่าหรืออุดมการณ์ร่วมกันและวางแผน เพื่อดำเนินการร่วมกันเป็นศิลปะของการพัฒนาที่เน้นการคิดหาวิธีการให้บรรลุเป้าหมายมากกว่าการวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาเป็นการปฏิบัติร่วมกันด้วยความรักหรือการเห็นคุณค่าซึ่งกันและกันเป็นการคิดทางบวก (Positive

Thinking) จึงทำให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกอึดใจ สนุก เห็นใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การมองอนาคต  
ดังนั้น จึงต้องมองปัจจุบันเป็นอย่างไร แล้วอยากให้อนาคตเป็นอย่างไร โดยที่ทุก คนที่เกี่ยวข้องได้มี  
ส่วนร่วมดังกล่าว(จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 54)

### 2.4.3 ความสำคัญของกระบวนการ A-I-C

การพัฒนาชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การเปิดโอกาสให้บุคคลและผู้แทน  
ของกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการกำหนดทิศทาง ใน  
การพัฒนาชุมชนร่วมตัดสินใจอนาคตของชุมชนร่วมดำเนินการกิจกรรมการพัฒนาและร่วมรับผิดชอบ  
ผลที่เกิดขึ้นกระบวนการ A-I-C จะช่วยให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนตัดสินใจ ร่วมสร้าง  
ความเข้าใจในการดำเนินงานสร้างการยอมรับ ความรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของชุมชน เกิด  
ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และเกิดความภาคภูมิใจในผลงานที่ตนมีส่วนร่วมกระบวนการพัฒนา ชุมชนจึง  
เกิดความต่อเนื่องและก่อให้เกิดความสำเร็จสูง

1. กระบวนการ A-I-C ช่วยให้ประชาชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชนที่  
เข้ามามีส่วนร่วมมีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น
2. การวางแผนแบบมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้แทนกลุ่มต่างๆ ประชาชน  
โดยเฉพาะผู้รู้กลุ่มคนยากจน ผู้ด้อยโอกาส สตรีหรือเยาวชน เข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด กำหนด  
แนวทางในการพัฒนาและจัดสรรทรัพยากรการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและสร้างความเข้าใจซึ่งกันและ  
กัน ซึ่งเป็นการรวมพลังเชิงสร้างสรรค์
3. ประชาชนกลุ่มองค์กรต่างๆ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของทั้งกิจกรรม โครงการผลของ  
การพัฒนาและความเป็นเจ้าของท้องถิ่น/ชุมชน ทำให้เกิดความมีพลังรู้ถึงศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง
4. องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนเรียนรู้ที่จะร่วมมือกันในการพัฒนาอย่าง  
ประสานสอดคล้อง นับได้ว่ากระบวนการจะช่วยให้เกิดการระดมแนวคิดที่สร้างสรรค์มีส่วนร่วมและ  
เสริมสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 54-57)

กระบวนการ A-I-C เป็นการประชุมที่ก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันเพื่อจัดทำแผน  
เป็นวิธีการที่เปิดโอกาสให้ ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยน ความรู้ประสบการณ์ นำเสนอ  
ข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัดและศักยภาพของ  
ผู้เกี่ยวข้องต่างๆ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมสมองในการศึกษา วิเคราะห์พัฒนาทางเลือก  
สร้างสรรค์และพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นเพื่อกระบวนการ

A-I-C (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 55-60) มีขั้นตอนสำคัญคือ

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation: A) คือ ขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมทุกคน แสดงความคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างสร้างสรรค์เป็นประชาธิปไตย ยอมรับความคิดเห็นของเพื่อนสมาชิกโดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงความคิดเห็นและแบ่งเป็น 2 ส่วน

A1 : การวิเคราะห์สภาพการของหมู่บ้าน ชุมชนหรือตำบลในปัจจุบัน

A2 : การกำหนดอนาคตหรือวิสัยทัศน์ อันเป็นภาพพึงประสงค์ในการพัฒนาว่าต้องการอย่างไรโดยการวาดภาพมีความสำคัญคือ

- การวาดภาพจะช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมสามารถสร้างจินตนาการการคิดวิเคราะห์จนสรุปมาเป็นภาพและช่วยให้ผู้ไม่ถนัดในการเขียนสามารถสื่อความหมายได้

- ช่วยกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมคิดและพูดเพื่ออธิบายภาพของตนเองวาด

นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมอื่นๆ ได้ซักถามข้อมูลจากภาพเป็นการเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยน และกระตุ้นให้คนที่ไม่ค่อยกล้าพูดให้มีโอกาสพูดนำเสนอ

- การรวมภาพของแต่ละบุคคลเพื่อเป็นภาพรวมของกลุ่มจะช่วยให้มีความง่ายต่อการรวบรวมแนวคิดของผู้เข้าร่วมประชุม และสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของภาพ (แนวคิด) และมีส่วนร่วมในการสร้างภาพพึงประสงค์ของกลุ่ม

- ช่วยสร้างบรรยากาศในการประชุมให้มีความสุขและเป็นกันเองในบางครั้งผู้เข้าร่วมประชุมมักมองว่าการวาดภาพเป็นกิจกรรมสำหรับเด็ก ดังนั้น วิทยากรกระบวนการจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจและนำเกมต่างๆ เกี่ยวกับการวางแผน ละลายพฤติกรรมกลุ่ม หรือวาดภาพเพื่อการแนะนำตนเองหรือวาดภาพสิ่งที่ตนเองชอบ/ไม่ชอบมาใช้อุ่นเครื่องเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของผู้เข้าร่วมประชุม

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence : I) คือ ขั้นตอนการหาวิธีการและนำเสนอทางเลือกในการพัฒนา ตามที่ได้สร้างภาพพึงประสงค์ หรือที่ได้ช่วยกันกำหนดวิสัยทัศน์ไว้เป็นขั้นตอนที่ต้องช่วยกันหามาตรการ วิธีการ หรือค้นหาเหตุผลเพื่อกำหนดทางเลือกในการพัฒนา กำหนดเป้าหมาย กำหนดกิจกรรมและจัดลำดับ ความสำคัญของกิจกรรมโครงการโดยแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

I1 : การคิดกิจกรรมโครงการที่ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ ตามภาพพึงประสงค์

I2 : การจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรม โครงการโดย



- กิจกรรมหรือโครงการที่หมู่บ้าน ชุมชน ท้องถิ่นทำได้เอง
- กิจกรรมหรือโครงการที่บางส่วนต้องการความร่วมมือ หรือการสนับสนุนจากองค์กรปกครองท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่ร่วมทำงานสนับสนุนอยู่
- กิจกรรมโครงการที่หมู่บ้าน ชุมชน หรือตำบลไม่สามารถดำเนินการได้เองต้องขอความร่วมมือ เช่น การดำเนินการจากแหล่งอื่น ทั้งภาครัฐและเอกชน

3. ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ(Control: C) คือ การยอมรับและทำงานร่วมกัน โดยนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินการซึ่งจะรับผิดชอบโครงการ โดยขั้นตอนกิจกรรมประกอบด้วย

C1 : การแบ่งความรับผิดชอบ

C2 : การตกลงในรายละเอียดของการดำเนินงาน จัดทำแผนปฏิบัติงานนอกจากนี้

ผลลัพธ์ที่ได้จากการประชุมคือ

- รายชื่อกิจกรรมหรือโครงการที่กลุ่ม องค์กรชุมชนดำเนินการได้เองภายใต้ความรับผิดชอบและแผนปฏิบัติการของหมู่บ้าน ชุมชน
- กิจกรรมโครงการที่ชุมชน หรือองค์กรชุมชนเสนอขอรับการสนับสนุน จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานของภาครัฐที่ทำงาน หรือสนับสนุนชุมชน
- รายชื่อกิจกรรมโครงการที่ชาวบ้านต้องแสวงหาทรัพยากรและประสานความร่วมมือจากภาคีความร่วมมือต่างๆ ทั้งภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นต้น (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 54-60)

#### 2.4.4 ขั้นตอนในการดำเนินการกระบวนการ A-I-C

ขั้นที่ 1 A-1 เป็นการระดมความคิด ความรู้สึกและข้อมูลส่วนบุคคลของแต่ละคนในกลุ่มเพื่อสะท้อนสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ออกมาใช้โดยการวาดภาพวาด สัญลักษณ์หรือสื่อความหมายวิธีอื่นๆ

ขั้นที่ 2 A-2 เป็นการระดมความคิดความฝันของทุกคนที่เป็นสมาชิกในกระบวนการที่เป็นความคิดฝันที่อยากให้เกิดขึ้นแก่สังคมหรือ อนาคต. ของตนและใช้วิธีเดียวกันกับขั้น A-1 คือ การวาดภาพ วาดสัญลักษณ์หรือสื่อด้วยวิธีอื่น แล้วหล่อหลอมความฝันของทุกคนเป็นความฝันของกลุ่ม

ขั้นที่ 3 I-1 เป็นการระดมความคิด เพื่อกำหนดแผนงาน/โครงการหรือกิจกรรม ที่ปฏิบัติแล้วนำไปสู่การบรรลุความพึงพอใจ หรือนำความนึกฝันขั้น A-2 ให้กลายเป็นความจริงได้ แล้วนำเอาความคิดที่จะทำกิจกรรมเหล่านั้นมาแลกเปลี่ยนกันขั้นตอนนี้อาจจะมีการระดมความคิด ถึง

ปัจจัยและสาเหตุว่ามีสาเหตุใดบ้างที่มีอิทธิพลขัดขวางที่จะทำให้ไม่สามารถบรรลุสู่ความฝันในชั้น A-2 ได้

ขั้นที่ 4 I-2 เป็นการนำกิจกรรม มาตรการหรือวิธีควบคุมปัจจัยที่ระดมกันคิดในชั้น I-1 มาแจกแจงประเภทหรือกลุ่มต่างๆ เพื่อจัดลำดับความสำคัญว่าควรจะต้องคัดเลือกกิจกรรม หรือ มาตรการวิธีการใดมาทำก่อนหลังอย่างไร อะไรเร่งด่วน อะไรประหยัดทำได้เลย ทำได้ง่าย อะไรสำคัญ เป็นต้น

จากการคิดร่วมกันวิพากษ์ถึงเหตุผลร่วมกันก็จะนำไปสู่การกำหนดกิจกรรมที่ กลุ่ม คัดเลือกไว้เป็นประเภทๆ ตามลำดับความสำคัญ หรือเป้าประสงค์ของกลุ่มนั้นนั่นเอง

ขั้นที่ 5 C-1 ขั้นตอนนี้จะเป็นการนำกิจกรรมมาตรการ ทุกประเภทที่กำหนดได้ในชั้น I-2 มาพิจารณาพร้อมกันอีกครั้งหนึ่งในแต่ละกิจกรรมแต่ละมาตรการหรือ โครงการเป้าหมายที่กลุ่ม ต้องการจะทำนั้น ผู้ใดในกลุ่มมีความรู้ความสามารถ ความถนัดหรือความพร้อมที่จะเข้ามาร่วม รับผิดชอบในการดำเนินการจริง หน่วยงานองค์กรใดบ้าง ทั้งที่มีในท้องถิ่น หรือนอกเขตท้องถิ่นนั้นๆ มี อุปกรณ์เครื่องมือทักษะ เทคโนโลยีและทุนทรัพย์ คือ งบประมาณ และทรัพยากร อื่นๆ เช่น กำลังคน ที่ เข้ามาร่วมรับผิดชอบได้ ทั้งนี้รวมหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนอยู่ด้วย สำหรับสมาชิกในกลุ่มเมื่อ ถึงขั้นนี้ก็ควรแสดงความสมัครใจว่าผู้ใดสนใจพร้อมและยินดีที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบในกิจกรรม มาตรการและโครงการใด

ขั้นที่ 6 C-2 ขั้นตอนสุดท้ายนี้เป็นตอนสำคัญมากอีกขั้นตอนหนึ่ง กล่าวคือเป็น ขั้นตอนฝึกทักษะในการเขียนแผนงาน หรือโครงการจริงๆ โดยสมาชิกกลุ่มที่ได้แสดงความจำนงไว้ว่าจะ ร่วมรับผิดชอบในโครงการหรือกิจกรรมใดในชั้น C-1 ก็จะมาประชุมอีกครั้งเพื่อร่วมกันเขียนแผนงาน หรือโครงการโดย Facilitator หรือผู้อำนวยการกลุ่มจะช่วยชี้แนะเพิ่มเติมหากกลุ่มไม่คุ้นกับการเขียน แผนตามแบบสากลต่างๆ ไป ที่โดยมากแผนจะครอบคลุมถึง ชื่อแผนหรือโครงการ เป้าหมายและ วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินการ พื้นที่และกลุ่มคน เป้าหมายวันเวลาที่จะดำเนินการ ทรัพยากรที่จะต้องใช้ และผู้รับผิดชอบหรือหน่วยงาน องค์กรที่รับผิดชอบ (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 54-60)

## 2.4.5 ขั้นตอนการดำเนินการประชุมแบบมีส่วนร่วมตามกระบวนการ A-I-C

(www.gotoknow.or อ่างถึง ชอบ เข้มกมัด และ โกวิทย พวงงาม)

### ขั้นตอนที่ 1(A1) สภาพปัจจุบันที่รับรู้ สํารวจสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบัน

1. ผู้ร่วมประชุมแต่ละคนวาดภาพสะท้อนความเป็นจริงตามที่ตนเองเห็น (ในกระดาษแผ่นเล็ก)
2. แลกเปลี่ยนความเห็นอธิบายภาพ (ในกลุ่มเล็ก) โดยมีพฤติกรรมให้เกียรติ ความรัก ความเป็นมิตร เห็นคุณค่า เข้าใจ เห็นใจ กรุณา ถามได้แต่ไม่วิจารณ์ ให้โอกาสทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่ครอบงำ สรุปลงให้เป็นภาพเดียว (ในกระดาษแผ่นใหญ่) มีประธาน เลขาผู้เสนอตามที่เห็นควร
3. นำเสนอในกลุ่มใหญ่ในพฤติกรรมถามได้แต่ไม่วิจารณ์ การยอมรับให้เกียรติ

### ขั้นตอนที่ 2 (A2) สภาพที่ปรารถนาในอนาคต หรือการกำหนด หรือการกำหนดสภาพที่มุ่งหวัง

1. แต่ละคนวาดภาพแสดงความมุ่งหวัง อนุโลมให้มีตัวหนังสือประกอบได้ แต่ควรเป็นข้อคิดที่เป็นรูปธรรม เป็นได้โดยมีพฤติกรรม คือ แลกเปลี่ยนความคิด (อธิบาย) ในกลุ่มเล็กยังคงใช้ความรัก ความเป็นมิตร ให้เกียรติเห็นคุณค่า ยังคงงดเว้นการวิจารณ์ ให้โอกาสทุกคนเท่าเทียมกันไม่ครอบงำ
2. สรุปลงเป็น “ภาพแห่งความหวัง” ภาพเดียว (ในกระดาษแผ่นใหญ่) นำเสนอในกลุ่มใหญ่ เมื่อได้ข้อสรุปที่ประชุมกลุ่มใหญ่อาจตั้งคณะทำงานตัวแทนกลุ่ม สิ่งที่ได้ คือ วิสัยทัศน์ พันธกิจ คำขวัญ สัญลักษณ์ และนำเสนอผลสรุปต่อกลุ่มใหญ่ เพื่อให้ข้อเสนอแนะ และข้อคิดเห็นเพิ่มเติม

### ขั้นตอนที่ 3 (I) กำหนดแนวทางปฏิบัติสู่ความสำเร็จตามสภาพที่ปรารถนา คิดค้นวิธีการสำคัญ (ยุทธศาสตร์) ซึ่งจะทำได้สภาพที่มุ่งหวัง

1. แต่ละคนคิดยุทธศาสตร์ ตามลํ้าพังให้ได้ประมาณ 1-3 ข้อ โดยเขียนยุทธศาสตร์ลงบนกระดาษย่อย แผ่นละ 1 ข้อ อธิบายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มเล็ก คัดเลือกยุทธศาสตร์ที่กลุ่มเห็นว่าดีที่สุด ประมาณ 3-5 ข้อ แต่ละยุทธศาสตร์อาจมียุทธศาสตร์มาตรการพ่วงไปด้วยได้มากกว่า 1 ข้อ และอภิปรายถกแถลงกันได้เพื่อหาข้อยุติที่มีเหตุผล กลุ่มพอใจมากที่สุด ยอมรับมากที่สุด
2. กลุ่มเล็กนำข้อสรุป นำเสนอกลุ่มใหญ่ ยังคงอภิปรายถกแถลงกันได้ หรืออาจใช้วิธีอื่นใดเพื่อหาข้อยุติที่สมเหตุผลผลและกลุ่มพอใจมากที่สุด แต่ไม่ลืมเรื่องความรัก ความเป็นมิตร และความคิดเห็นเชิงบวก เพื่อสร้างสรรค์ยุทธศาสตร์ร่วมกัน

**ขั้นตอนที่ 4 (I2)** การวิเคราะห์แนวทางปฏิบัติสู่ความสำเร็จตามสภาพที่ปรารถนา  
กลุ่มศึกษาผลกระทบและความเป็นไปได้ในการนำยุทธศาสตร์ไปใช้ปฏิบัติจริง

1. มีความสัมพันธ์เชิงสมมูล
2. ปฏิบัติได้โดยกลุ่มผู้เข้าสัมมนา
3. ส่งผลต่อสภาพแห่งความมุ่งหวัง/ที่ปรารถนา
4. ปฏิบัติได้โดยไม่ขัดแย้งกับนโยบายหลัก คือ เลือกยุทธศาสตร์ที่เข้าเงื่อนไข 1-3

**ขั้นตอนที่ 5 (C1)** เขียนแผนปฏิบัติการ

1. นำยุทธศาสตร์แต่ละข้อพร้อมด้วย มาตรการพ่วงมาทำ แผนดำเนินการ (Action Plan)
2. แสวงหาผู้รับผิดชอบโดยแบ่งกลุ่ม และลงชื่อตามความสมัครใจว่าจะร่วมจัดทำแผนงานในมาตรการใด
3. นำเสนอแผนการดำเนินงาน ในที่ประชุมใหญ่

**ขั้นตอนที่ 6 (C2)** หาข้อยุติและสัญญาใจ

1. ร่วมพันธสัญญา
2. สรุปผลการสัมมนา
3. ดวงใจปณิธาน

**ขั้นตอนที่ 7 (C3)** ติดตามผลและให้การสนับสนุน

การจัดประชุมเพื่อให้การชมเชย เผยแพร่กิจกรรม และการให้ความช่วยเหลือเมื่อมี  
ปัญหาที่ต้องแก้ไขทั้งนี้อาจมีที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำด้วย

**2.4.6 ประโยชน์ของกระบวนการ A-I-C** ([www.gotoknow.or](http://www.gotoknow.or) อ้างถึง ชอบ เข้มกมัด และ  
โกวิท พวงงาม)

1. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ทุกขั้นตอน
2. สามารถกระตุ้นให้สมาชิกมีอิสระในการแสดงออกอย่างเต็มที่ทั้งการคิด พูด วาด  
ภาพ เขียนและฟัง
3. ช่วยลดความขัดแย้งระหว่างสมาชิกได้ ฝึกให้รู้จักฟัง ยอมรับเคารพต่อสิทธิของ  
ผู้อื่น ช่วยกันหาทางประนีประนอม หาทางออกจัดลำดับสำคัญของปัญหา
4. เกิดทักษะการคิดเป็นระบบและมองรอบด้าน
5. สร้างความโปร่งใสในการทำงานตั้งแต่ต้น

6. ฝึกฝนการกระจายอำนาจและการบริหาร
7. ฝึกฝนการเป็นประชาธิปไตย
8. ช่วยให้มีวามกระตือรือร้น มีพลังสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาระบบงาน
9. ส่งเสริมให้คนมีความรักกัน เรียนรู้ร่วมกัน
10. ระดมความคิดได้ในทุกระดับ ลดปัญหาความแตกต่างระหว่างบุคคล

กระบวนการ AIC เป็นเทคนิคการประชุมที่ผู้เข้าร่วมประชุมมีส่วนร่วมในการประชุมมากที่สุด เป็นรูปแบบการประชุมที่ทำให้เกิดพลังความสามัคคี ในการพัฒนางานร่วมกันได้ดีที่สุด เป็นการประชุมเพื่อวางแผนงานที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด เนื่องจากทุกคนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา ร่วมกำหนดแนวทางในการพัฒนาและร่วมประเมินผล การทำงานเพื่อปรับปรุงและพัฒนาอย่างยั่งยืน

ด้วยประโยชน์ของกระบวนการ AIC ซึ่งเป็นการนำบุคคลที่เกี่ยวข้องมาช่วยกันคิด ร่วมทำร่วมประเมินผล ในทุกขั้นตอนของการแก้ไขปัญหา หรือการพัฒนาเป็นการพัฒนาคุณภาพภายในบรรยากาศที่เป็นมิตร มีความรัก ความเข้าใจ ในเกียรติและความรักซึ่งกันและกันก่อให้เกิดแนวทางที่สร้างสรรค์ในการพัฒนา อันจะส่งผลต่อผลสำเร็จของการพัฒนา อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

#### จุดแข็งของกระบวนการ A-I-C

1. เกิดความร่วมมือกันทั้งด้านสติปัญญาและทรัพยากรทำให้มีพลัง
2. ทุกคนได้ความเป็นผู้นำและรู้ว่าใครเป็นผู้แสดงออก
3. สามารถประสานความแตกต่าง ความถือตัวของแต่ละคนเป็นพลังในการจัดการดำเนินการ ประเมินผลงานอย่างสร้างสรรค์ได้
4. เป็นเครื่องมือของการจัดการเพื่อวางแผนกลยุทธ์ หาวิธีแก้ปัญหาลดความขัดแย้งของคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องเดียวกัน
5. สร้างทีมงานพัฒนาหน่วยงาน พัฒนากลุ่มชุมชน เพิ่มการมีส่วนร่วม
6. พัฒนาระบบการจัดการด้วยวิธีการใหม่ที่ได้ผลในการพัฒนาคนไปพร้อมกัน (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 58)

#### จุดอ่อนของกระบวนการ A-I-C

1. กระบวนการนี้ต้องทำอย่างต่อเนื่องในหน่วยงานจึงจะสัมฤทธิ์ผล และทุกคนมีความพึงพอใจกับงานไม่มีการตัดสินใจว่าจะให้ใครทำอะไร ผู้ประชุมที่เลือกเองว่าตนเองมี ศักยภาพจะทำอะไรได้บ้าง

2. อิทธิพลที่ได้รับจากการอภิปรายกับผู้อื่นในขั้นตอนต่างๆ มีผลกระทบต่อสถานะของตนเองจึงต้องซึ้งใจเอง ยอมรับสภาพความพร้อมและยอมรับผู้อื่นซึ่งทำได้ไม่ถนัดนัก

3. ทำแผนร่วมกับผู้อื่นหลายระดับงานและต่างประสบการณ์จะต้องเชื่อผู้อื่นบ้างจึงยากที่ผู้ที่เคยชินในการทำแผนกับคนพวกเดียวกันจะยอมเปลี่ยนแปลง (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 58)

#### 2.4.7 ปัจจัยที่สำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการประชุม A-I-C ประสบความสำเร็จ

1. การจัดการประชุมตามกระบวนการ A-I-C “นี่เน้นที่ความเป็นกระบวนการ” จะดำเนินการข้ามขั้นตอนหรือสลับขั้นตอนไม่ได้ เน้นการระดมความคิดและสร้างการยอมรับซึ่งกันและกันให้ความสำคัญกับการตัดสินใจในการกำหนดอนาคตร่วมกันและเน้นการสร้างพลังความคิด วิเคราะห์และเสนอแนวทางเลือกในการพัฒนา และพลังความรัก ความเอื้ออาทร การสร้างบรรยากาศ ที่เป็นมิตรอันเป็นพลังทางสร้างสรรค์ในการพัฒนา

##### 2. การศึกษาและเตรียมชุมชน

2.1 การศึกษาชุมชนเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ของหมู่บ้าน ชุมชน หรือตำบล ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ การทราบความสามารถศักยภาพของกลุ่ม สภาพการณ์พึ่งตนเอง เป็นต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอและเป็นข้อเท็จจริงในการกำหนดอนาคตทางเลือก รวมทั้งกลวิธีที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาและการประสานความร่วมมือ

2.2 การเตรียมชุมชนเพื่อทำให้กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ประชาชนเข้าใจและส่งผู้แทนที่มีอำนาจในการตัดสินใจของกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเข้าร่วมประชุม รวมทั้งมีการพิจารณาเพื่อกระจายโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กลุ่มสตรี เด็ก คนจน ผู้ประสบปัญหาต่างๆ เป็นต้น

3. วิทยาการกระบวนการที่เข้าใจขั้นตอนของกระบวนการ A-I-C มีประสบการณ์ ความรู้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องในการประชุม มีไหวพริบในการแก้ไขปัญหาสถานการณ์เฉพาะหน้า สามารถไกล่เกลี่ยหรือมีวิธีในการจัดการกับความขัดแย้งที่เหมาะสมในกรณีที่เกิดขึ้น โดยสามารถทำหน้าที่

3.1 เตรียมชุมชนเตรียมการประชุมดำเนินการประชุมและสรุปผล

3.2 สร้างบรรยากาศในการประชุม เพื่อคลายความตึงเครียดของผู้ร่วมประชุม

3.3 ควบคุมขั้นตอนและเวลาในการดำเนินการประชุมให้เป็นไปตามกระบวนการ

3.4 สรุปความเห็นที่แท้จริงของผู้ประชุมโดยไม่สอดแทรกความเห็นหรือทัศนคติของตนเองลงไป

3.5 ในกรณีที่มีข้อถกเถียงระหว่างผู้ร่วมประชุม ซึ่งเกิดความต้องการปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง ผู้นำการประชุมต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยและหาข้อยุติให้ได้

3.6 วิเคราะห์และสังเกตบรรยากาศในการประชุม สำหรับจำนวนผู้จัดการประชุม อาจมีเพียงคนเดียวก็ได้เป็นผู้นำการประชุมซึ่งจะมีข้อดี คือ กระบวนการประชุมจะเป็นเอกภาพมากกว่า แต่ถ้าหากไม่มั่นใจในการดูแลบรรยากาศการประชุมน่าจะจัดคณะมาช่วยกันโดยแบ่งหน้าที่เป็น

3.6.1 ผู้จัดการประชุม ดูแลความสะดวกโดยทั่วไป ได้แก่ การลงทะเบียน ดูแลเรื่องอาหารและเครื่องดื่ม

3.6.2 ผู้นำการประชุม เป็นผู้ดำเนินรายการ ของกระบวนการทั้งหมด เป็นพิธีกร หรือวิทยากรกระบวนการทั้งหมด

3.6.3 ผู้จัดกิจกรรมเกมสร้างบรรยากาศ เพื่อการละลายพฤติกรรม คลายเครียด และการนำเข้าสู่ขั้นตอน แต่ละขั้นตอน

3.6.4 ผู้เตรียมวัสดุอุปกรณ์

ทั้งคณะฯ จะต้องทำความเข้าใจในขั้นตอนและวิธีการให้ตรงกันสอดคล้องกัน (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 58-59)

#### 2.4.8 บทบาทของวิทยากรกระบวนการ (ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2543)

หน้าที่ของวิทยากรกระบวนการมีส่วนร่วมดังนี้

1. ทำความเข้าใจเป้าหมาย และจุดประสงค์ของการประชุม
2. เตรียมประเด็นหลักตามเป้าหมายและจุดประสงค์ เพื่อมอบหมายให้กลุ่มระดมสมองกำหนดกิจกรรม และกระบวนการที่สอดคล้องต่อเนื่องตามลำดับ
3. ประสานกับผู้จัดประชุมเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญสำหรับผู้เข้าร่วมใช้ประกอบการประชุมโดยส่งให้ผู้เข้าร่วมประชุมล่วงหน้าหรือจัดนิทรรศการในวันประชุมด้วย
4. ประสานงานกับผู้จัดประชุมเพื่อกำหนดประเภทของผู้เข้าร่วมประชุม ผู้เข้าร่วมประชุมต้องสามารถอยู่ร่วมกระบวนการได้ตลอด วิทยากรควรทราบข้อมูลพื้นฐานของชุมชน บุคคล เพื่อปรับกระบวนการ
5. ประสานงานกับผู้จัดประชุม เรื่องลักษณะที่เอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วม มีความคิดสร้างสรรค์ มีบรรยากาศสงบเป็นส่วนตัว ห้องประชุมไม่คับแคบ มีพื้นที่มากพอให้เคลื่อนไหวได้มีผนังหรือกระดานสำหรับติดแผ่นพลิก
6. ประสานงานกับผู้จัดเรื่องวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องเขียนที่จำเป็น
7. เตรียมงานและนัดหมายทีมวิทยากร ทีมผู้จัดการประชุม เพื่อทบทวนบทบาทหน้าที่เป้าหมายและวัตถุประสงค์ ซึ่งจะทำให้มีการประชุมที่มีประสิทธิภาพและราบรื่น

8. ปฏิมนิเทศรูปแบบการประชุม กติกาการประชุม จุดประสงค์ เป้าหมาย
9. กระตุ้นให้สมาชิกทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน สะท้อนภาพ ทบทวนและเชื่อมโยง สรุปประเด็นให้ตรงกับความหมายที่แท้จริงของสมาชิกในกลุ่ม ตัดการอภิปรายที่ ยืดเยื้อนอกประเด็น หรือป้องกันแก้ไขข้อขัดแย้งด้วยความนุ่มนวล
10. สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง มีความสนุกสนาน ในการแสดงความคิดเห็น กระตุ้น ให้เกิดสัมพันธภาพที่ดี ระหว่างสมาชิกที่เข้าประชุม
11. สร้างความชัดเจนในข้อความของสมาชิกบางคนที่เขียนหรือพูดไปแล้ว ไม่สื่อ ความหมายตามประเด็น ต้องซักถามหรือให้อธิบายเพิ่ม
12. แม้จะมีการวางแผน และเตรียมการอย่างรอบคอบ เป็นระบบ ก็สามารถที่จะ ยืดหยุ่นได้ ปรับเปลี่ยนกำหนดเวลา และกระบวนการได้ตามความจำเป็น ซึ่งจะทำให้กระบวนการราบรื่น ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่
13. วิทยากรไม่มีหน้าที่บอกว่าชุมชนมีปัญหาอะไร จะแก้ไขอย่างไร และอนาคตควร เป็นอย่างไร
14. วิทยากรควรคำนึงเสมอว่า กระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็น เพียงจุดเริ่มต้น ของการลงมือทำเพื่ออนาคตที่ดีกว่า การมีกิจกรรมที่สืบเนื่องต่อจากการประชุมจะ สามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างแท้จริง
15. วิทยากรควรเป็นผู้ที่สามารถ ประสานให้สมาชิกในกลุ่ม เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ทักษะที่จำเป็นเพื่อช่วยให้กลุ่มสามารถวิเคราะห์ตัดสินใจและปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

#### **คุณสมบัติของวิทยากรกระบวนการมีส่วนร่วมที่ดี**

1. มีทักษะการสื่อสารที่ดี รู้จักวิธีการทำให้ทุกคนมีปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกัน ด้วย สัมพันธภาพที่ดี สร้างความเชื่อถือไว้วางใจ กระตุ้นให้คิด รู้จักใช้คำพูดที่กระชับตรงประเด็น ชัดเจน ฟัง เพื่อจับประเด็นเชื่อมโยงความคิดและสรุปได้ดี
2. มีความยืดหยุ่นทางความคิด คิดในแง่ดีรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น มีจินตนาการ มีความคิดสร้างสรรค์ ไม่ครอบงำความคิดของคนอื่นๆ
3. มีบุคลิกภาพที่เป็นมิตร มีอารมณ์ขัน ไวต่อความรู้สึกของสมาชิกที่เปลี่ยนไป รู้จัก คสึ่คลายสถานการณ์และผ่อนคลายบรรยากาศ
4. วางตัวเป็นกลางไม่ตัดสินความคิดเห็นใดว่าถูกหรือผิด ไม่ตัดสินคุณค่าจริยธรรม
5. เชื่อในศักยภาพของทุกคน เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์



สรุปได้ว่าหัวใจของเทคนิคกระบวนการ AIC คือ การระดมความคิดและสร้างการยอมรับซึ่งกันและกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจในการกำหนดอนาคตร่วมกันและเน้นการสร้างพลังความคิด วิเคราะห์และเสนอทางเลือกในการพัฒนา ฉะนั้นวิทยากรกระบวนการจะต้องทำการศึกษาและเตรียมชุมชนก่อนดำเนินการมาเป็นอย่างดี รวมทั้งต้องมีประสบการณ์ความรู้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องในการประชุม มีไหวพริบในการแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าที่เหมาะสม จึงจะสามารถดำเนินการตามขั้นตอนได้อย่างถูกต้อง

### ข้อคิดสำคัญในการดำเนินงานกระบวนการ A-I-C

1. การศึกษาชุมชนเพื่อให้ทราบประวัติการพัฒนาโครงสร้างทางสังคมปัจจัยพื้นฐาน แหล่งทรัพยากรของหมู่บ้าน โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่แล้วในรายงานการสำรวจของราชการ การพูดคุยกับชุมชน การสำรวจ
2. การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้ได้ตัวแทนของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ประมาณ 30-50 คน โดยการสอบถามกลุ่มต่างๆ และผู้นำของหมู่บ้าน
3. การชี้แจงวัตถุประสงค์ต่อผู้นำและกรรมการหมู่บ้าน และขอความเห็นในการประชุม ให้สะดวกราบรื่นทุกส่วน
4. การเตรียมตัวของผู้นำการประชุม เพื่อดำเนินการประชุมให้ราบรื่นขึ้น
5. การเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการประชุมได้แก่ สถานที่ อุปกรณ์ เครื่องเขียน การจัดบันทึกต่างๆ (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 59)

#### 2.4.9 การทำแผนการปฏิบัติการ

1. จัดทำแผนปฏิบัติการที่ทำได้เอง โดยนำแนวทางกิจกรรมต่างๆ ที่จำแนกจัดกลุ่มไว้แล้วมาทำแผนปฏิบัติการ โดยตอบคำถามดังต่อไปนี้
  - 1.1 กลุ่มทำอะไร (ชื่อโครงการ)
  - 1.2 ทำแล้วจะได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ เกิดขึ้น)
  - 1.3 ทำอย่างไร (กิจกรรม- วิธีการดำเนินงาน)
  - 1.4 ต้องใช้ทรัพยากร วัสดุ อุปกรณ์ อะไร งบประมาณเท่าไร
  - 1.5 ทำที่ไหน (สถานที่ที่จะดำเนินโครงการ)
  - 1.6 ทำเมื่อไร (วัน เวลาที่จะดำเนินโครงการ)
  - 1.7 ใครบ้างจะช่วยทำ
  - 1.8 ใครรับผิดชอบ (ผู้ดูแลประสานงาน)

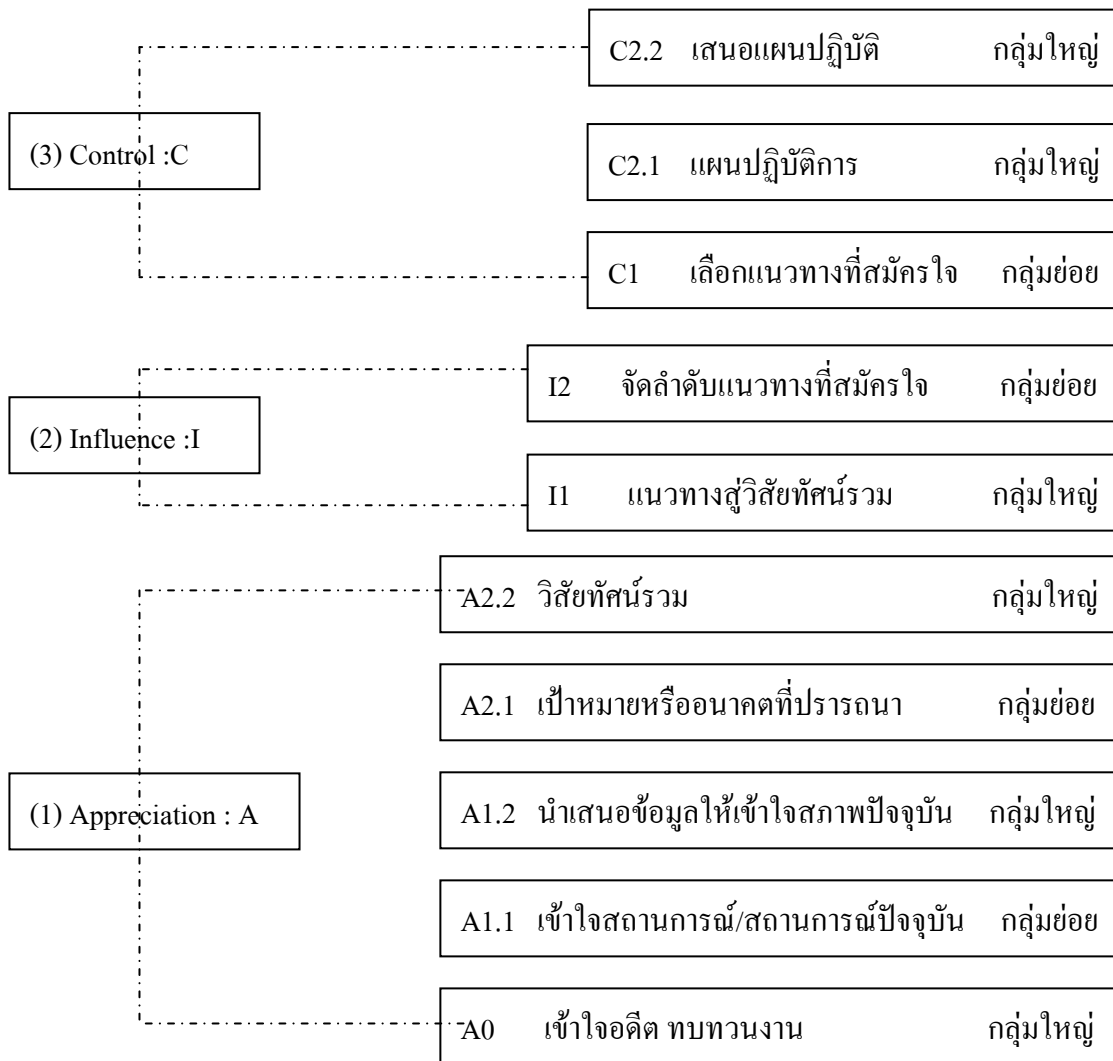
2. กิจกรรมที่ต้องขอความร่วมมือสนับสนุนจากองค์กรอื่น นำมาทำแผนโดยตอบ คำถามดังนี้
  - 2.1 ทำอะไร (ชื่อโครงการ)
  - 2.2 ทำแล้วได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ)
  - 2.3 ประสานงานกับหน่วยงานอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร
  - 2.4 ใครเป็นผู้ประสานงาน ติดตามความก้าวหน้า

#### ตัวอย่าง หัวข้อเขียนแผนปฏิบัติ/โครงการ

1. ชื่อโครงการ (ทำอะไร)
2. หลักการและเหตุผล (ทำไมต้องทำ)
3. วัตถุประสงค์ (ทำเพื่อให้ได้อะไร)
4. เป้าหมาย (ผลที่หวัง)
5. วิธีการดำเนินการ (ทำอย่างไร)
6. กำหนดเวลา (ทำเมื่อไร ถึงเมื่อไร)
7. ค่าใช้จ่ายและแหล่งเงิน (ใช้เงินเท่าไร จากไหนบ้าง)
8. ประเมินการยอมรับ ถ้ามี (คาดว่าจะมีรายได้เท่าไร)
9. ผู้รับผิดชอบ (ใครเป็นคนสำคัญที่รับผิดชอบดูแลเรื่องนี้)
10. ผู้ให้ความร่วมมือ (ใครบ้างต้องมาร่วมมือจึงจะสำเร็จ)

#### เสนอแผนการปฏิบัติการ

1. นำเสนอรายละเอียดของกิจกรรม
2. อภิปรายเพิ่มเติมและตกลงดำเนินงาน มอบหมายงาน กำหนดเวลา สถานที่ ขั้นสุดท้าย คือ การเตรียมการเพื่อนำเสนอแผนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อประสานขอรับการสนับสนุนหรือส่งเสริม และเข้าร่วมพัฒนา (จุฬารัตน์ โสตะ, 2546: 60)



**แผนภาพที่ 2** สรุปลำดับขั้นตอนการจัดประชุม ตามกระบวนการ AIC  
ที่มา: พรทิพย์ คำพอ (2544)

## บทที่ 3

### ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม ศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรมและศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) และแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้านการจัดสวัสดิการโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นในการศึกษา ซึ่งได้คัดเลือกชุมชนในการศึกษา จำนวน 2 ชุมชน คือชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 1 ชุมชน และชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 1 ชุมชน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการศึกษา 3 ขั้นตอน ดังนี้

**ขั้นตอนที่ 1** การศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม และแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน

**ขั้นตอนที่ 2** พัฒนาการนำทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมแบบมีส่วนร่วม

**ขั้นตอนที่ 3** นำเสนอแนวทางการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม

### 3.1 การคัดเลือกกรณีศึกษา

คัดเลือกชุมชนที่มีการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน จำนวน 1 ชุมชน และชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 1 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 2 ชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม ศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน และศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม มีเกณฑ์การคัดเลือกดังต่อไปนี้

## เกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา

1. คัดเลือกชุมชนที่มีการการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน หมายถึง ชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งในการจัดสวัสดิการสังคมในมิติใดมิติหนึ่งใน 7 มิติ ประกอบด้วย สวัสดิการด้านการศึกษา ด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการมีรายได้และการมีงานทำ ด้านนันทนาการ ด้านกระบวนการยุติธรรม และด้านการบริการสังคมทั่วไป โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาดังต่อไปนี้

- ❖ เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน
- ❖ เป็นความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน
- ❖ เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม
- ❖ เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมตลอดเวลา
- ❖ เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นอัตลักษณ์ (identity) ของชุมชน
- ❖ เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
- ❖ ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการองค์ความรู้
- ❖ ชุมชนได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากองค์ความรู้

จากฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จดทะเบียนใน “คลังปัญญาผู้สูงอายุ” ของสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ สำนักสงฆ์ส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ (สท.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 คัดเลือก 5 ชุมชน ซึ่งผู้พิจารณาประกอบด้วย

- ❖ พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์แต่ละจังหวัด
- ❖ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 หรือผู้แทน
- ❖ นักวิจัยผู้รับผิดชอบโครงการ

2. ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ที่มีประสบการณ์และผลงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการจัดสวัสดิการสังคม พิจารณาคัดเลือกชุมชนที่มีการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน จำนวน 1 ชุมชน และชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 1 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 2 ชุมชน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

1. ผ.ศ. ดร.โสวัตรี ณ ถลาง ที่ปรึกษาโครงการฯ
2. นางมณีรัตน์ สุวันทาร์ตน์ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 2 หัวหน้าโครงการ
3. ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุหรือผู้แทน

### การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informats) มีวิธีการดังนี้

1. คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยนักวิจัย กำหนดกลุ่มเป้าหมายหลัก 3 กลุ่ม เพื่อสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

- เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์
- ผู้นำของชุมชนทั้งผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนหรือตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนจากหน่วยงานที่สนับสนุนหรือภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง จำนวนชุมชนละ 10 คน

- ประชาชนในชุมชน จำนวนชุมชนละ 20 คน

2. การคัดเลือกบุคคลบางท่านในกลุ่มเป้าหมายหลักทั้ง 3 กลุ่ม จะเป็นการเลือกแบบ Snowball Sampling คือการสุ่มถามไปเรื่อยๆจนทราบชื่อบุคคลที่ถูกกล่าวอ้างถึงมากที่สุด เช่น ผู้นำชุมชน ผู้มีส่วนร่วมหรือเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา เป็นต้น

## 3.2 เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แนวคำถามการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และแบบบันทึกการสังเกต

2.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นแนวคำถามเพื่อรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informats) ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ โดยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบด้วย ประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติและข้อมูลชุมชน วิถีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการเรียนของชุมชน และการได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.2 แบบบันทึกการสังเกต เป็นการกำหนดประเด็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์และพฤติกรรมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ โดยเป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม มีประเด็นดังต่อไปนี้

- วิธีชีวิตของชุมชน : การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ วิธีชีวิตประจำวัน  
วัฒนธรรมประเพณี

- ความสัมพันธ์ทางสังคม : สภาพการพัฒนา สภาพทุนทางสังคมของชุมชน
- รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม และการพัฒนาสังคมในเชิงคุณภาพสังคม

2.3 แนวคำถามการสนทนากลุ่ม เป็นแนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มของกลุ่มผู้นำของชุมชนทั้งผู้นำทางการและไม่ใช่ทางการ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนหรือตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนจากหน่วยงานที่สนับสนุนหรือภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชน รวมชุมชนละ 30 คน ประกอบด้วยประเด็น วิธีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน การจัดสวัสดิการสังคม วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การได้รับประโยชน์หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

### 3.3 การตรวจสอบเครื่องมือ

ได้มีการนำเสนอประเด็นคำถามเพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เจาะลึก และแนวทางการสนทนากลุ่ม ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่านได้ตรวจสอบ และให้คำแนะนำเกี่ยวกับความเหมาะสมถูกต้อง โดยมีรายชื่อดังต่อไปนี้

- ผ.ศ. ดร.โสวัตรี ณ ถลาง ที่ปรึกษาโครงการฯ
- นางมณีรัตน์ สุวันทรัตน์ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 2  
หัวหน้าโครงการ
- ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุหรือผู้แทน

### 3.4 วิธีกรรวบรวบข้อมูล

3.4.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อศึกษาแนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน วิธีชีวิต สภาพปัญหาต่างๆ ของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยเฉพาะลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการเรียนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และการได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจาก

ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์

3.4.2 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อศึกษาทัศนคติความคิดเห็นของชุมชน ผู้นำชุมชน จากการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน การจัดสวัสดิการสังคม วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.4.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participation Observation) โดยการเข้าไปสังเกตวิถีชีวิตของชุมชน การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ วิถีชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมประเพณี ความสัมพันธ์ทางสังคม สภาพการพัฒนา สภาพทุนทางสังคมของชุมชน และรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม

### 3.5 ระยะเวลาที่ศึกษา

ระยะเวลา 12 เดือน ตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2555 ถึงเดือน กันยายน 2556

### 3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์แบบข้อมูลการตีความแบบอุปมา (Analytic Induction) คือ การสร้างข้อสรุปจากข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกต เพื่อวิเคราะห์แนวคิดหรือข้อคิดเห็นต่อการสร้างรูปแบบการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน



## บทที่ 4

### ผลการศึกษาการใช้ประโยชน์ จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม

การศึกษา “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม” ได้ทำการศึกษาในเขตพื้นที่ความรับผิดชอบของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 โดยพิจารณาคัดเลือกพื้นที่สำหรับทำการศึกษาการพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ซึ่งผลจากการคัดเลือกดังกล่าว ได้พื้นที่ในการศึกษาจำนวน 2 พื้นที่ ได้แก่ ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง และชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง โดยคณะผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาของแต่ละพื้นที่ 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานและสภาพทั่วไปของชุมชน

ส่วนที่ 2 รูปแบบภูมิปัญญาผู้สูงอายุและการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ส่วนที่ 3 การมีส่วนร่วมของชุมชน

ส่วนที่ 4 แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง

: ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานและสภาพทั่วไปของชุมชน

“ร่วมคิด ร่วมพัฒนา ชุมชนเข้มแข็ง ท้องถิ่นน่าอยู่ สุขภาพดีถ้วนหน้า  
ชีวิตปลอดภัยและเป็นสุข”

ประวัติความเป็นมาของตำบล

ตำบลเชิงเนินเดิมมีชื่อว่าตำบลหนองบัว ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2457 มีนายอึ้ง ทิศา เป็นกำนันคนแรก จนถึงปี พ.ศ.2485 ได้เปลี่ยนชื่อจากตำบลหนองบัวมาเป็นตำบลเชิงเนิน เหตุที่ใช้ชื่อเชิงเนินเพราะบ้านของกำนันคนแรกตั้งอยู่ชายเขาตำบลเชิงเนิน ปัจจุบันตั้งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดระยอง แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน

## ขนาดและที่ตั้ง

ตำบลเชิงเนิน ตั้งอยู่เลขที่ 116/4 หมู่ที่ 1 ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง(ถนนสายบายพาส สาย 36) อยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดระยอง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองระยองประมาณ 6 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาเดินทางประมาณ 10 นาที ในการเดินทางจากอำเภอเมืองระยองมีอาณาเขตดังนี้

**ทิศเหนือ** จดตำบลนาตาขวัญ และตำบลตาขัน

**ทิศใต้** จดปากน้ำระยอง เทศบาลนครระยอง

**ทิศตะวันออก** จดตำบลตะพง และตำบลบ้านแลง

**ทิศตะวันตก** จดตำบลน้ำคอก และตำบลทับมา

มีเนื้อที่ประมาณ 24.3 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 15,187.5 ไร่

## ภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศของตำบลเชิงเนิน โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะดินเป็นดินทรายไม่เหมาะกับการทำการเกษตร

## การแบ่งการปกครอง และจำนวนประชากร

ตำบลเชิงเนินมีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 7 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 22,465 คน และจำนวนครัวเรือน 13,690 ครัวเรือน

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
1	บ้านหนองจอก	1,885	1,566	3,451	2,093
2	บ้านเกาะหวาย	1,345	1,421	2,766	1,704
3	บ้านหนองบัวแฝง	1,586	1,675	3,261	2,234
4	บ้านดอน	1,400	1,395	2,795	1,716
5	บ้านปลวกเกตุ-เนินพุทรา	2,193	2,105	4,298	2,916
6	บ้านซากใหญ่	2,046	2,078	4,142	2,306
7	บ้านหนองบัว	898	872	1,770	721
รวม		11,353	11,112	22,465	13,690

(ข้อมูล ณ วันที่ 17 เดือนเมษายน พ.ศ. 2555)

## สภาพทางสังคม

ประชากร มีหมู่บ้านที่อยู่ในตำบลเชิงเนิน รวม 7 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลเชิงเนิน ทั้งหมด ประชากร พ.ศ. 2555 จำนวนรวมทั้งสิ้น 22,465 คน เป็นชาย ร้อยละ 51.34 และหญิงร้อยละ 48.66 จำนวนบ้าน 13,690 หลังคาเรือน จำนวนคนเฉลี่ยต่อบ้าน 1.64 คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ยต่อพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตรเท่ากับ 924.48 คน วิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่จึงเป็นสังคมเมืองระยะไม่ห่างจากในตัวเมืองมากนัก และส่วนใหญ่ของพื้นที่จะเป็นที่พักอาศัยสำหรับคนทำงานในตัวเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นประชากรจากที่อื่นแล้วมาสร้างครอบครัวใหม่ที่เมืองระยอง ทำให้เกิดประชากรใหม่ของพื้นที่ และมีประชากรแฝงอยู่เป็นจำนวนมาก ประชากรส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับจ้าง(พนักงานโรงงาน)

## สภาพเศรษฐกิจ

**อาชีพ** ประชากรส่วนใหญ่ในตำบลเชิงเนินประกอบอาชีพรับจ้าง(พนักงานโรงงาน) (70%), อาชีพรองลงมาคือค้าขาย(12%), เลี้ยงสัตว์(10%), รับราชการ(3%) และอาชีพอื่นๆ(5%)

## ทรัพยากรธรรมชาติ

ตำบลเชิงเนินมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติน้อยมาก การกำจัดขยะเทศบาลตำบลเชิงเนินใช้วิธีฝังกลบ โดยเช่าหลุมทิ้งขยะของเทศบาลเมืองมาบตาพุด อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง เป็นสถานที่ในการกำจัดขยะ

## ส่วนที่ 2 รูปแบบภูมิปัญญาผู้สูงอายุและการถ่ายทอดภูมิปัญญา

### ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ : การใช้สมุนไพร โดยแพทย์แผนไทย

- ❖ คุณอัมพา บุญระยอง อายุ 58 ปี
- ❖ เป็นคณะกรรมการชมรมคลังปัญญาผู้สูงอายุ จังหวัดระยอง
- ❖ อาชีพเดิม ทำงานบริษัท
- ❖ การศึกษาปริญญาตรี ทางด้านแพทย์แผนไทย
- ❖ ที่อยู่ 11/1 หมู่ 6 ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง
- ❖ ใบอนุญาตประกอบโรคศิลปะ จากกองประกอบโรคศิลปะ กระทรวงสาธารณสุข สาขาการแพทย์แผนไทย



- ❖ ใบอนุญาตประกอบสถานพยาบาลคลินิกการแพทย์แผนไทย
- ❖ ประธานกลุ่มแม่บ้านตำบลเชิงเนิน
- ❖ ประธานวิสาหกิจชุมชน “ระยองแพทย์แผนไทย”

ศูนย์เรียนรู้แพทย์แผนไทย “คลินิกบูรณะระยองแพทย์แผนไทย” เกิดขึ้นจากคุณอัมพาป่วยเป็นโรคหัวใจตั้งแต่อายุ 17 ปี ทำให้ต้องได้รับการผ่าตัด และรักษาตัวเองแบบแผนปัจจุบันโดยใช้ยาหลากหลายชนิดในการรักษาทำให้ยาเหล่านั้นมีผลต่อตับและไต ทำให้เกิดความคิดที่จะรักษาแบบธรรมชาติโดยการใช้สมุนไพร ซึ่งเดิมทางครอบครัวในสมัยของปู่-ย่า ก็มีความรู้อยู่บ้างในเรื่องสมุนไพรและเป็นหมอรักษาคนในชุมชนโดยวิธีการรักษาใช้สมุนไพรควบคู่กับด้านโหราศาสตร์ด้วย ทำให้มีพื้นฐานบ้างเล็กน้อย เพราะในสมัยก่อนตำราเป็นภาษาแบบโบราณซึ่งอ่านแล้วทำความเข้าใจค่อนข้างยาก จึงตัดสินใจศึกษาแบบจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 ของกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข จนได้รับใบประกอบโรคศิลปะ สาขาการแพทย์แผนไทยเพื่อมาดูแลรักษาตนเองในเบื้องต้น ความรู้ที่ได้มาจึงนำไปใช้รักษากับตนเองก่อน โดยเริ่มจากการปลูกพืชสมุนไพรและต้นไม้ในบริเวณบ้าน พอมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นและสุขภาพก็ดีขึ้นแล้ว จึงเปิดเป็น “คลินิกบูรณะระยองแพทย์แผนไทย” เพื่อรักษาและอบรมเผยแพร่ความรู้ให้กับผู้สนใจที่จะเข้ามาศึกษาและรักษา ทั้งในชุมชนและคนนอกพื้นที่เพื่อเป็นวิทยาทานในด้านการดูแลสุขภาพ ตั้งแต่ในเรื่องการรักษาโรคเบื้องต้นและการนวดบำบัด การอบรมจะมีการจัดอบรมให้แก่ผู้สนใจในเรื่องความรู้ของสมุนไพรแต่ละชนิด กรรมวิธีการใช้ เช่น การต้ม การฝนยา รวมถึงการสอนเรื่องของการรักษาหรือการบำบัดทางด้านจิตใจโดยใช้ศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา การทำสมาธิ การกำหนดลมหายใจ ทั้งในและนอกสถานที่แต่ถ้าจะให้สะดวกควรเป็นที่ศูนย์เรียนรู้(ที่บ้าน)ดีกว่าเพราะอุปกรณ์จะพร้อมสถานที่ร่มรื่นมีบ้านพัก มีตัวอย่างของสมุนไพรไทยให้เห็นของจริง

ปัจจุบันจัดเป็นศูนย์เรียนรู้เรื่องสมุนไพรไทยโดยให้คนในชุมชนที่เคยมาเรียนไปแล้ว มีความสนใจจริงมาร่วมเป็นวิทยากรประมาณ 6-10 คน ผู้จบจากหลักสูตรจนได้รับใบประกอบโรคศิลปะแล้ว จำนวนหลายท่านสำหรับผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงานส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานทางราชการ ส่วนในด้านการรักษาจะรักษาให้ชาวบ้านใกล้เคียงเล็กๆ น้อยๆ ในด้านการผลิตจะมีการผลิตยาหอมสมุนไพรร่วมกับคนในชุมชน และน้ำมันมะพร้าวสำหรับนวดคลายกล้ามเนื้อ ผลิตเพื่อเป็นตัวอย่างกับผู้สนใจเพื่อศึกษาในวิธีการผลิตมากกว่าจะผลิตขายเป็นธุรกิจ ซึ่งผู้ที่ศึกษาแบบจริงจังในเรื่องสมุนไพรสามารถนำความรู้ไปสอบขอรับใบประกอบโรคศิลปะเพื่อเปิดคลินิกรักษาเป็นแพทย์แผนไทยและถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่นได้ต่อไป

## การถ่ายทอดภูมิปัญญา : การใช้สมุนไพร โดยแพทย์แผนไทย

เปิดบ้านเป็นศูนย์เรียนรู้ รวบรวมกลุ่มจัดเป็นวิสาหกิจชุมชน รวบรวมทีมวิทยากรให้ความรู้ทั้งในและนอกสถานที่ สำหรับหลักสูตรคนทั่วไปเป็นการให้ความรู้แบบง่ายๆ เพื่อนำกลับไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน และมีหลักสูตรสำหรับผู้สนใจจริงเพื่อนำไปสอบขอใบประกอบโรคศิลปะของกรมส่งเสริมแพทย์แผนไทยและแพทย์ทางเลือก



วิธีการเผยแพร่ความรู้ระยะสั้นจะใช้วิทยากรกลุ่มประมาณ 6-10 คน ตามขนาดจำนวนกลุ่มเป้าหมายและระยะเวลาในการให้ความรู้ วิธีการเผยแพร่ความรู้จะเน้นไปที่การปฏิบัติให้เห็นจริงมีตัวอย่างให้ดู ไม่มีการแจกเอกสารเพื่อเป็นการดึงดูดความสนใจในการเรียนรู้เพราะจะต้องพึ่งตัวเอง ต้องตั้งใจจดด้วยตนเอง เป็นวิธีการที่จะทำให้ผู้เข้ารับการอบรมไม่่วงนอน ไม่เบื่อที่จะอยากเรียนรู้ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายเป็นได้ทุกเพศ ทุกช่วงอายุ โดยจะแบ่งออกเป็น 5 ฐาน และเมื่อหมดเวลาจะเปลี่ยนฐานกันไปให้ครบทุกฐานความรู้ ดังต่อไปนี้

### 1. ฐานความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรคผิวหนัง

เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ทำให้เกิดเชื้อราตามผิวหนังได้ง่าย การได้รับความร้อนจัด และแสงอาทิตย์ที่มากเกินไปสามารถทำให้เกิดอันตรายที่ผิวหนังได้ เช่น ทำให้ผิวหนังไหม้ อักเสบ แสบ ลอก และอาจเกิดมะเร็งที่ผิวหนังได้ และอีกสาเหตุมาจากการทำความสะอาดร่างกายไม่เพียงพอ บริเวณที่พบบ่อยมักจะเป็นบริเวณที่มีความอับชื้น เช่น ขาหนีบ เล็บ คีรษะ ง่ามมือและง่ามเท้า นอกจากนี้ คนที่มีอาชีพที่มีมือต้องเปียก หรือขึ้นตลอดเวลา เช่น ขายอาหาร ขายผัก น้ำจะโดนเล็บ ซึ่งจะสามารถทำให้เล็บเปื่อยเกิดอาการอักเสบวมแดงอาจมีหนองและติดเชื้อราได้ การเสียดสี หรือจับต้องกับสารเคมีที่ก่อให้เกิดการระคายเคืองต่อผิวหนังเป็นประจำเมื่อสัมผัสกับ



ผิวหนังจะทำให้เกิดการคัน เมื่อเกาอาจทำให้ผิวหนังเกิดบาดแผลหรือรอยถลอกมีโอกาสติดเชื้อโรคได้ สมุนไพรที่วิทยาการแนะนำ ให้ใช้ตามลักษณะโรคที่เกิด ดังนี้

➤ กลากเกลื่อน ก่อนทายาให้ใช้ไม้ไผ่บางๆ ที่ฆ่าเชื้อแล้ว ขูดบริเวณที่เป็นให้ผิวหนังแดงเรื่อๆ

- ✚ กระเทียม ให้ฝานกระเทียมถูบริเวณที่เป็น บ่อยๆหรือตำแล้วทา
- ✚ ชุมเห็ดเทศ ให้ใช้ใบสด 4-5 ใบ ตำรวมกับกระเทียม 4-5 กลีบ เติมน้ำมันแดงเล็กน้อยทาบริเวณที่เป็น วันละ 3-4 ครั้ง จนกว่าจะหาย หายแล้วให้ทาต่อไปอีก 1 สัปดาห์ เพื่อให้หายขาด



- ✚ เหง้าข่า ใช้เหง้าข่าแก่ๆตำแช่เหล้า 40 ดีกรีไว้ 1 คืน ใช้น้ำที่ได้ทาบริเวณที่เป็นวันละ 3-4 ครั้ง จนกว่าจะหาย หายแล้วให้ทาต่อไปอีก 1 สัปดาห์เพื่อให้หายขาด

- ✚ ทองพันชั่ง ใช้ใบสดและรากตำให้ละเอียดแช่เหล้า 40 ดีกรีไว้ 7 วัน ใช้น้ำที่ได้ ทาบริเวณที่เป็น วันละ 3-4 ครั้ง จนกว่าจะหาย หายแล้วให้ทาต่อไปอีก 1 สัปดาห์

➤ ชันนะตุเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นที่หนังศีรษะ

- ✚ ลูกมะคำติควาย ให้ใช้ลูกลูกมะคำติควาย 4-5 ผล แกะเอาแต่เนื้อตำกับน้ำประมาน 1 ถ้วย ใช้น้ำที่ได้หมักไว้ที่หนังศีรษะที่เป็นชันนะตุ วันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น จนกว่าจะหาย

➤ แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก

- ✚ ใบบัวบก ใช้ใบสด 1 กำมือ ล้างให้สะอาดตำให้ละเอียด เติมน้ำเล็กน้อย คั้นเอาน้ำแล้วชโลมบริเวณที่เป็นแผลให้ชุ่มตลอดเวลาในระยะแรก หรือจะใช้พอกแผลก็ได้ ต่อจากนั้นทาวันละ 3-4 ครั้ง จนกว่าจะหาย



- ✚ น้ำมันมะพร้าว 1 ส่วน ผสมกับน้ำปูนใส 1 ส่วน คนให้เข้ากัน ใช้ทาแผลที่ถูกไฟไหม้หรือน้ำร้อนลวก
- ✚ ว่านหางจระเข้ ใช้วุ้นจากใบล้างน้ำยางสีเหลืองออกด้วยน้ำที่ต้มสุกแล้ว หรือน้ำค้างทับทิมใช้วุ้นปิดบนแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก จะรู้สึกเย็น หายปวดแสบปวดร้อน เมื่อวุ้นแห้งเปลี่ยนเอาวุ้น

ใหม่ปิด เปลี่ยนทุกๆ 15 นาที ใน 24 ชั่วโมง จะทำให้ผิวหนังไม่พอง แผลจะแห้งและหายเร็ว ใน วันถัดไปเปลี่ยนวันวันละ 4-5 ครั้ง จนกว่าจะหาย

### ➤ ผี แผลพุพอง

- ✚ ชุมเห็ดเทศ ใช้ใบและกิ่งชุมเห็ดเทศ 1 กำมือ ต้มกับน้ำพอท่วม เคี่ยวให้เหลือ 1 ใน 3 นำมาล้าง ผีที่แตกแล้ว หรือแผลพุพองวันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น
- ✚ ขมิ้นชัน ใช้เหง้าขมิ้นแก่สดฝนกับน้ำสุก หรือใช้ผงขมิ้นชันทาบริเวณที่เป็นบ่อยๆ
- ✚ ดอกเทียนบ้าน ใช้ใบสดประมาณ 1 กำมือ ตำให้ละเอียด พอกผี หรือคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่เป็นแผลพุพอง วันละ 3-4 ครั้ง
- ✚ ฟ้าทะลายโจร ใช้ใบสดตำ พอกผี หรือคั้นเอาน้ำทาแผลพุพองบ่อยๆ ในใบของสมุนไพรฟ้าทะลายโจร มีตัวยาปฏิชีวนะตามธรรมชาติสามารถยับยั้งเชื้อแบคทีเรียได้
- ✚ ว่านหางจระเข้ ใช้วุ้นจากใบล้างเอาน้ำยางสีเหลืองออกแล้ว ใช้วุ้นพอกหรือทาแผล ผี พุพอง ทาบ่อยๆ วันละ 4-5 ครั้ง

### ➤ อาการแพ้จากพิษแมลงสัตว์กัดต่อย

- ✚ ขมิ้นชัน ใช้เหง้าแก่สดฝนกับน้ำสุก หรือใช้ผงขมิ้นชันทาบริเวณที่เป็นบ่อยๆ

- ✚ ตำลึง ใช้ใบสดล้างน้ำให้ สะอาด ตำให้ละเอียด เติมน้ำ สดพอและน้ำเล็กน้อยเอาน้ำทาบ่อยๆ หรือใช้สมุนไพรพอกบริเวณที่มีอาการแพ้ อักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อย หรือถูกตัวบุง



- ✚ ผักบุงทะเล ใช้ใบและเถาล้าง น้ำให้สะอาด ตำให้ละเอียด เติมน้ำเล็กน้อยคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่เป็น ทาบ่อยๆ หรือใช้สมุนไพรพอก ใช้แก้อาการโดน แมงกะพรุนไฟก็ได้

- ✚ พญาขอ(เสลดพังพอนตัวเมีย) ใช้ใบสดล้างให้สะอาด 10-20 ใบ ตำให้ละเอียดผสมเหล้า 40 ดีกรี พอกให้ชุ่มใช้น้ำทาหรือพอกบริเวณที่ถูกแมลงสัตว์กัดต่อย ทาบ่อยๆ จนกว่าจะหาย

- ✚ ของระอา(เสลดพังพอนตัวผู้) ใช้ใบสดล้างให้สะอาด 1 กำมือ ตำให้ละเอียดผสมเหล้า 40 ดีกรี พอกให้ชุ่มใช้น้ำทาหรือพอกบริเวณที่ถูกแมลงสัตว์กัดต่อย ทาบ่อยๆ จนกว่าจะหาย

### ➤ อาการลมพิษ

- ✚ พลู ใช้ใบสด 3-4 ใบ ตำผสมเหล้า 40 ดีกรีเล็กน้อย ทาบริเวณที่เป็น วันละ 3-5 ครั้ง

## 2. ฐานความรู้เกี่ยวกับการรักษาเมื่อมีไข้

ไข้เกิดจากอุณหภูมิของร่างกายผิดปกติไม่ว่าจะโดนฝน อากาศหนาวจัด อากาศร้อนจัด ไข้ เป็นเพียงอาการของโรคอย่างหนึ่งเท่านั้น หากมีสาเหตุจากไข้หวัดธรรมดาที่ไม่ควรวิตกเพราะปกติมักไม่มีโรคแทรกซ้อนใดๆ และไข้จะหายใน 3-4 วัน หากเกินจากนี้ ควรพบแพทย์ สมุนไพรที่ใช้จะมีรสขม ทั้งหมด วิทยาการแนะนำ คือ



### ➤ สมุนไพรสำหรับการแก้ไข้

✚ บอระเพ็ด สรรพคุณรักษาไข้

รักษาโรคเบาหวาน เพื่อเจริญอาหาร วิธีใช้ ใช้เถาสดครึ่งละ 1 กำมือ ต้มกับน้ำโดยใช้ น้ำ 3 ส่วน ต้มเคี่ยวให้เหลือ 1 ส่วน ต้มวันละ 2 ครั้ง ก่อนอาหารเช้า-เย็น หรือเวลามีอาการ

✚ ลูกใต้ใบ สรรพคุณแก้ไข้ ไข้ทับทิม ลดอุณหภูมิในร่างกาย ช่วยขับปัสสาวะ วิธีใช้ นำต้นสด 1 กำมือ ต้มกับน้ำ 2 ถ้วยเคี่ยวให้เหลือ 1 ถ้วย ถ้าหมดให้เคี่ยวใหม่ ใช้ได้ 3 วัน ถ้าเป็นไข้ทับทิม ต้มแทนน้ำได้เลยทั้งวัน

✚ ฟ้าทะลายโจร สรรพคุณแก้ไข้หวัดที่มี อุณหภูมิสูง(มีอาการตัวร้อน เหงื่อออก เจ็บคอ กระหายน้ำ) แก้ปวดท้อง แก้ เจ็บคอ บำรุงตับ บำรุงไต ไม่เหมาะกับ ไข้หวัดที่มีอุณหภูมิในร่างกายต่ำ(มี อาการไม่มีเหงื่อ อุ้งมืออุ้งเท้าเย็น ปัสสาวะมาก รู้สึกหนาวสะท้าน) วิธีใช้ ใช้ใบและลำต้นสด ล้างเป็นท่อนสั้น ๆ 1-3 กำมือ เติมน้ำเปล่า 1 ลิตร ต้มกับน้ำนาน 10-15 นาที ต้มก่อนอาหารวันละ 3 ครั้ง



**\*\*\*ข้อควรระวังการใช้ฟ้าทะลายโจร** ผู้ที่มีความดันโลหิตต่ำไม่ควรใช้ฟ้าทะลายโจร เพราะยาฟ้าทะลายโจรเป็นยาที่มีสรรพคุณ ในการลดความดันอยู่แล้ว ถ้าหากผู้ที่เป็นโรคความดันต่ำใช้ฟ้าทะลายโจรจะทำให้เกิดอาการหน้ามืด วิงเวียน มึนงง วิธีแก้คือหยุดยาทันที



- ✚ สะเดา แก้วไข่ รักษาไข้มาลาเรีย วิธีใช้ก้านใบ มาสัก 1 กำมือ เติมน้ำ 3 ส่วน เคี้ยวให้เหลือ 2 ส่วน นาน 15 นาที หมดเติมน้ำใหม่ ใช้ได้ 3 วัน

- ✚ มะระ แก้วไข่ รสขม วิธีใช้ นำมาทาน เป็นอาหาร

➤ **แก้อาการคัดจมูก**

- ✚ ใบหนาด 2-3 ใบ + ตะไคร้ 3-4 ต้น + หัวหอม 3 หัว + ผิวมะกรูด 1 ลูก + พิมเสน 1 ก้อน ใส่ น้ำให้ท่วม ต้มจนเดือดในหม้อดิน นำมาสูดดมไอรระเหย จากหม้อต้ม



➤ **แก้อาการไอ**

- ✚ น้ำผึ้ง 1 ช้อนโต๊ะ + น้ำต้มสุก 1 ช้อนโต๊ะ + มะนาวครึ่งลูก(หรือผลไม้รสเปรี้ยว) + เกสรครึ่งช้อนชา สำหรับจิบได้ตลอดทั้งวัน
- ✚ พริกไทย 7 เม็ด + หัวหอม 1 หัว ตำให้พอแหลกใส่น้ำต้มสุก 2 ช้อนโต๊ะ รับประทานเช้า-เย็น



### 3. ฐานความรู้เกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร

ปัญหาสุขภาพในระบบทางเดินอาหารส่วนใหญ่เกิดจากพฤติกรรมการรับประทานอาหารของมนุษย์เอง อาจเกิดจากความเร่งรีบ มีเวลาน้อยในการเตรียมอาหาร จึงทำให้ต้องซื้ออาหารสำเร็จรูปในรูปแบบต่างๆ จนบางครั้งเราไม่สามารถคัดเลือกอาหารที่สะอาด ถูกสุขอนามัย และถูกสุขลักษณะได้ จึงเป็นสาเหตุให้เกิดความผิดปกติของระบบทางเดินอาหาร จนอาจจะก่อให้เกิดโรคเกี่ยวกับทางเดินอาหารได้ โดยระบบทางเดินอาหารจะเริ่มตั้งแต่ช่องปาก ลำไส้ กระเพาะอาหาร และระบบขับถ่าย วิทยากรแนะนำให้ใช้สมุนไพรมุ่งต่อไปนี้



#### ➤ เหงือกอักเสบ รำมะนาด แผลในปาก กลิ่นปาก เสียวฟัน

- ✚ เปลือกข่อย 2 คืบสับเป็นท่อน ต้มใส่เกลือและสารส้ม เล็กน้อย 15 นาที ใช้กลั้วคอ ทั้งเช้า และก่อนนอน

#### ➤ ปวดฟัน

- ✚ ผักคราดหัวแหวน ดอกหรือใบ ตำใส่เกลือ แล้วนำมาอุดที่ฟันเป็นรู
- ✚ ใบดอกแก้ว โดยนำใบสดตำพอกแผลกษแห่งล่า 40 ตีกรี แล้วนำมาอม

#### ➤ รักษาโรคกระเพาะ

- ✚ ขมิ้นชัน หั่นชิ้นเล็กๆ นำไปตากแห้ง นำมาตำหรือบด นำมาปั้นเป็นลูกกลอน ใส่น้ำผึ้ง รับประทานวันละ 3-4 เม็ด แก่ท้องอืด ขับลม รักษาแผลในกระเพาะอาหาร



#### ➤ แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม

- ✚ ใช้ใบกระเพรา ชিং ข่า ตะไคร้ กระชาย กระเทียม ใบมะกรูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้มกับน้ำเปล่า 15 นาที ดื่มหลังอาหาร

➤ **แก้ท้องเสีย**

✚ กล้วยดิบ ใช้ทั้งเปลือก ผานตากแห้ง แล้วบดใส่แคปซูล หรือปั้นลูกกลอน

✚ เปลือกมังคุด ล้างแล้วตากให้แห้ง เวลาใช้ให้นำมาฝนกับฝาระมีกับน้ำปูนใส 1 ช้อนโต๊ะ จนได้น้ำสีดำ(จะมีรสฝาดจัด) ดื่ม 1-2 ครั้ง รักษาทุกเสียด

✚ ใบฝรั่ง ให้ใช้ใบแก่ 5-6 ใบ ต้ม 15 นาที มีรสฝาด ใช้ดื่ม



➤ **แก้ท้องผูก ยาระบาย**

✚ ใช้ฝักคูน โดยนำเนื้อดำสักหัวนิ้วมือ หรือนำมาขย่ำกับน้ำแล้วตั้งไฟให้เดือด เหมาะสำหรับคนท้อง เด็ก และคนแก่ จะเป็นยาระบายอ่อนๆ ไม่มีผลกระทบบ้างเคียง

✚ ชุมเห็ดเทศ ใช้ดอกลวก หรือย่าง จิ้มน้ำพริก ประมาณ 4-5 ดอกพอ

✚ เม็ดแมงลัก แช่น้ำให้พอง แล้วรับประทาน

✚ มะขามเปียก จิ้มเกลือ หรือจะต้มเป็นน้ำดื่มแทนก็ได้



ชุมเห็ดเทศ



#### 4. ฐานการให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารร่างกายเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ

การบริหารร่างกาย หรือการยืดหยุ่น เป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่ส่งเสริมให้เกิดสมรรถภาพทางกายหลายๆ ด้าน สิ่งที่สำคัญจะต้องคำนึงถึงคือข้อกระดูกต่างๆ ของร่างกายถ้าร่างกายมีการเคลื่อนไหวอย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีความยืดหยุ่นและเคลื่อนไหวได้ดีมากขึ้น ในการออกกำลังกายต้องมีการยืดกล้ามเนื้อทุกครั้ง การออกกำลังกายเพื่อคลายเครียด ขณะที่ทำการผ่อนคลายร่างกายจะเคลื่อนไหวช้าๆ หรือไม่เคลื่อนไหวเลย เพียงแต่เกร็งกล้ามเนื้อบางส่วนเท่านั้น และหลังจากการผ่อนคลายเสร็จแล้วจะารู้สึกเหนื่อยแต่กลับรู้สึกสดชื่น มีพลังงานโดยจะส่งผลให้ลดอาการปวด ลดความตึงของกล้ามเนื้อ และช่วยลดภาวะความผิดปกติทางกาย จิตใจ ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมได้ วิธีการยืดเส้นยืดหยุ่น ผ่อนคลายเส้น และกล้ามเนื้อ เป็นการออกกำลังกายแบบเบา ตามกำลังและความสามารถที่ทำได้ไม่ว่าจะบริหาร คอ ไหล่ เอว แขน ขา หลัง ข้อมือ ข้อเท้า ฯลฯ



#### การบริหารกายเพื่อให้เกิดการผ่อนคลายด้วยตนเอง

การบริหารร่างกายเพื่อคลายเครียด คือ การบริหารร่างกายเพื่อให้เกิดการผ่อนคลายโดยใช้วิธีการผ่อนคลายต่างๆ ซึ่งจัดเป็นวิธีการดูแลสุขภาพแบบการแพทย์และการแพทย์ทางเลือกที่



นิยมเป็นอันดับหนึ่งในอเมริกา โดยมีความหลากหลายมาก หลักการของวิธีการผ่อนคลายโดยทั่วไปอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างจิตและกาย ซึ่งเชื่อว่าจิตมีอิทธิพลต่อกาย และ

ในทางกลับกันกายก็ส่งผลต่อจิตด้วย จึงอาศัยวิธีการต่างๆ ทั้งทางกายและทางจิตเพื่อหวังผลให้เกิดความผ่อนคลาย สบายกาย สบายใจ และส่งผลให้คนรอบข้างมีความสุขด้วย

เทคนิคการเกร็งแล้วคลายกล้ามเนื้อโดยวิธีเกร็งกล้ามเนื้อ คือ ก่อนจะผ่อนคลายหรือยืดกล้ามเนื้อมัดใด ถ้าให้เกร็งกล้ามเนื้อมัดนั้นก่อนจะสามารถผ่อนคลายหรือยืดกล้ามเนื้อได้ดียิ่งขึ้น เพราะหลังจากเกร็งแล้วกล้ามเนื้อมัดนั้นจะล้า แล้วสามารถยืดหรือคลายตัวเอง จึงมีผลทำให้รู้สึกผ่อนคลาย

เทคนิคการเกร็งคลายกล้ามเนื้อโดยการให้กล้ามเนื้อมัดที่ต้องการผ่อนคลายเกร็งกล้ามเนื้อแบบไม่เคลื่อนไหว หลังจากนั้นก็คลายกล้ามเนื้อแต่เพิ่มการเกร็งของกล้ามเนื้อฝั่งตรงข้ามการทำเช่นนั้นนอกจากจะเกิดการยับยั้งการดึงตัวของกล้ามเนื้อเองแล้ว ยังจะได้ผลการยับยั้งความดึงตัวที่ส่งมาจากการเกร็งกล้ามเนื้อฝั่งตรงข้ามอีกด้วย เมื่อเกร็งกล้ามเนื้อฝั่งตรงข้ามจะทำให้กล้ามเนื้อที่ต้องการผ่อนคลายมีการหย่อนตัวมากขึ้นอีก จึงได้ผลการผ่อนคลายถึง 2 ทาง



การเกร็งกล้ามเนื้อฝั่งตรงข้ามกับกล้ามเนื้อที่ต้องการผ่อนคลาย โดยอาศัยหลักการของการยับยั้งความดึงตัวที่ส่งมาจากการเกร็งฝั่งตรงข้าม เราจะเลือกใช้ในกรณีที่ผู้ป่วยมีกล้ามเนื้อที่ต้องการผ่อนคลายตึงและปวดมาก จึงต้องเกร็งฝั่งตรงข้ามแทน (นพ.ชรินทร์ ลีวานันท์ ภาควิชาเวชศาสตร์ฟื้นฟู คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล : <http://www.si.mahidol.ac.th/th>)

## 5. ฐานให้ความรู้เกี่ยวกับการรักษาทางใจ

การทำสมาธิ การรู้ตนเอง การหายใจบำบัด การผ่อนคลายจิต หรือการกลับสู่ธรรมชาติบำบัด รวมถึงการสอดแทรกธรรมะเข้าไป เพื่อให้คนเข้าใจและมีหลักยึดในความเชื่อ โดยการฝึกให้หายใจทางจมูก ลึกๆและช้าๆอย่างสม่ำเสมอ และพ่นออกทางปากแบบสม่ำเสมอ เป็นการควบคุมการหายใจเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากจะได้รับออกซิเจนเข้าสู่ร่างกายแบบเต็มที่ ออกซิเจนเป็นสิ่งสำคัญต่อร่างกายมากเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับสุขภาพและจิตใจที่ปลอดโปร่ง นอกจากนี้ยังทำให้ดูอ่อนกว่าวัย แต่สำหรับชีวิตในทุกวันนี้มีหลากหลายปัจจัยที่ทำให้คนเราได้รับออกซิเจนไม่เพียงพอที่จะทำให้เรามีสุขภาพที่ดีได้ ปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่ การขาดการออกกำลังกาย การรับประทานอาหารรสชาติอร่อยแต่ไม่มีคุณค่า การรับประทานอาหารมากเกินไป การอาศัยในตึกสูงหรือสภาพแวดล้อมที่แออัดเป็นเวลานานๆ มลภาวะอากาศที่เป็นพิษ สารกันบูดและสารพิษอื่นๆ ที่ปะปนอยู่ในอาหารที่เรารับประทาน ตลอดจนการบริโภคสารเคมีหรือยารักษาโรค และเมื่อจิตใจนั่งสงบ คิดในด้านบวก ปล่อยวาง จะทำให้มีพลังแห่งชีวิต แล้วเราจะรู้สึกมีแรง มีกำลังใจที่ดีและลดการเจ็บป่วยทางใจได้เป็นอย่างดี



สิ่งที่เป็นความปรารถนาอันสำคัญของแต่ละบุคคล คือ การเป็นผู้มีสุขภาพพลานามัยดี แต่ปัจจุบันสังคมมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของชีวิตที่ดีในสังคมก็มีการเปลี่ยนไป เช่น มีการแข่งขันและเกิดภาวะตึงเครียดที่ส่งผลต่อสุขภาพร่างกายและจิตใจ แม้อายุขัยโดยเฉลี่ยของมนุษย์จะยืนยาวขึ้นแต่โรคภัยไข้เจ็บที่มีอาการสลับซับซ้อนและยากแก่การรักษาก็เกิดขึ้นตามมาอีกด้วย เช่น



โรคมะเร็ง เอ็ดส์หรืออาการทางจิตประสาทที่เกิดจากความตึงเครียดในชีวิตทำให้การแพทย์สมัยใหม่เริ่มมีการค้นคว้าและเสาะแสวงหาวิธีการต่างๆ ที่จะมาบำบัดและช่วยให้ชีวิตมนุษย์ในโลกปัจจุบันดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติสุข แต่การค้นคว้าดังกล่าวล้วนมุ่งดำเนินไปในทางร่างกาย แต่ส่วนในทางด้านจิตใจนั้น เราจะพบว่าในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมและข้อปฏิบัติต่างๆ ที่

โดยสรุปจากข้างต้นก็คือ ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ส่วนที่เป็นรูปหรือร่างกาย และส่วนที่เป็นนามหรือจิตใจ(ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ดังนั้น การที่จะมีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ ก็คือมีรูปและนามดำเนินไปปกตินั่นเอง และการจะเป็นผู้มีสุขภาพดีนั้น จะต้องดีทั้งร่างกายและจิตใจ อย่างไรก็ตามโรคภัยไข้เจ็บย่อมเกิดขึ้นกับตัวมนุษย์เพราะเป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้พันย่อมสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งทางกายและจิตใจ



เป็นที่น่าสังเกตว่าโรคทางร่างกายโดยทั่วไปสามารถรักษาได้ด้วยยาหรือกรรมวิธีทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ต่างๆ ได้ ส่วนการรักษาโรคทางใจมุ่งที่การฝึกใจ เช่น จิตบำบัดหรือด้วยการทำสมาธิ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ป่วยจะต้องมีส่วนช่วยเหลือตนเองโดยไม่ต้องอาศัยการรักษา แสดงว่าจิตใจสามารถรักษาตนเองได้และยังสามารถส่งผลต่อการรักษาโรคทางกายได้อีกด้วย ดังนั้น ผู้ป่วยที่เข้ารับการรักษาหากสามารถแยกแยะได้ว่าอาการป่วยของตน เป็นอาการป่วยทางกายมิใช่ป่วยทางใจ แล้วทำใจให้สงบสวดขึ้นเบิกบาน อาการป่วยทางกายนั้น ย่อมจะทุเลาและหายเร็วขึ้นแต่หากผู้ป่วยคนใดกลับมีใจหดหู่เอาแต่ซึมเศร้า เสียใจในการที่ตนเองต้องเจ็บป่วย ผู้ป่วยเช่นนี้ ย่อมจะรักษาให้หายได้ยากและต้องใช้เวลานาน การทำจิตใจให้สงบบริสุทธิ์ผ่องใสอยู่เสมอย่อมสามารถป้องกันโรคต่างๆ ได้ ดังนั้นความสุขในชีวิตจะเกิดขึ้นได้นอกจากจะเกิดจากความสำเร็จในการประกอบอาชีพหรือหน้าที่การงานแล้ว ความเป็นผู้มีสุขภาพที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชีวิตแต่ละชีวิตมีความสุขสมบูรณ์อย่างแท้จริง การฝึกสมาธิในพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ให้คุณค่าแก่ชีวิตโดยไม่จำเป็นต้องซื้อหาและเนื่องจากสมาธิไม่ได้จำกัดด้วยเพศ เชื้อชาติ ศาสนาและเผ่าพันธุ์ เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยากหากเห็นคุณค่าและให้ความสำคัญพร้อมทั้งได้ลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังก็ย่อมจะพบผลดีมากมาย (<http://www.baanjommyut.com/> ห้องสมุดบ้านจอมยุทธ์)

จะสังเกตได้ว่าการรักษาความเจ็บป่วยทางร่างกายนั้น นอกจากจะรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันแล้วก็ยังสามารถรักษาด้วยสมุนไพรใกล้ตัวเอง ซึ่งสามารถรักษาตนเองได้โดยไม่ต้องไปพบแพทย์ในเบื้องต้น และยังมีวิธีการรักษาทางด้านจิตใจเพื่อผ่อนคลายให้เกิดความรู้สึกทางจิตใจที่ดีขึ้นทำให้การต่อสู้โรคต่างๆ ก็ดีขึ้นอีกด้วย รวมไปถึงการปลูกฝังให้มีภูมิคุ้มกัน โดยการดูแลสุขภาพด้วยวิธีการคลายกล้ามเนื้อ การยืดหยุ่นตัวเอง การสร้างสมาธิ การรู้ตน การปฏิบัติตนในการใช้ชีวิตแบบวิถีธรรมชาติ

### ส่วนที่ 3 การมีส่วนร่วมของชุมชน

เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ในการปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัยของคนเมือง ที่ขยายตัวออกมาอยู่บริเวณชานเมืองเนื่องจากในตัวเมืองมีประชากรปริมาณมาก ทำให้คนที่ทำงานบริษัท และโรงงานต่างๆ ในตัวเมืองเข้ามาพักอาศัยอยู่ในชุมชน จึงเกิดมีประชากรแฝงจำนวนมาก



ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงมีน้อย ภูมิปัญญาที่มีในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นภูมิปัญญาที่ใช้ในการประกอบอาชีพหลักของผู้มีภูมิปัญญาเอง ภูมิปัญญาที่เกิดจากการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐการรวมกลุ่มก็ไม่เกิดความยั่งยืนเท่าที่ควรอันเนื่องมาจากเป็นภูมิ

ปัญญาใหม่ ที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการในชุมชนทำให้การนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตประจำวันหรือประกอบอาชีพยังมีน้อย เนื่องจากปัจจัยที่คนในชุมชนไม่มีเวลาเพื่อเข้าร่วม

กิจกรรมในท้องถิ่น ซึ่งการจะนำไปสู่การจัดเป็นสวัสดิการให้กับชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นนั้น จะต้องเริ่มจากความต้องการของคนในชุมชนและสนใจจะรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรม “... จะสนับสนุนอะไร ภาครัฐควรที่จะประสานงานกัน ไม่ว่าจะให้ความรู้การทำ วิธีการขาย วิธีการจดทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมาย หรือการอำนวยความสะดวกให้กับชาวบ้าน ไม่ใช่ชาวบ้านทำผิดแล้วมาจับ ใครที่ไหนเล่าอยากจะทำ เสียทั้งเงินเสียทั้งความรู้สึก...” (คำสัมภาษณ์จาก นายบุญเรือง เป็นธรรม จากการลงพื้นที่ในวันที่ 29 เมษายน 2556)



และถ้าหากมีการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ภาครัฐจะต้องร่วมมือกันในทุกภาคส่วน เพื่อให้เกิดการส่งเสริมแบบครบวงจร เริ่มตั้งแต่การส่งเสริมและสนับสนุนที่เหมาะสมกับความรู้ วัสดุอุปกรณ์ กับบริบทพื้นที่ สร้างให้เป็นองค์ความรู้ที่น่าเชื่อถือ เพื่อเพิ่มให้มีคุณภาพ มีมาตรฐานกับผลิตภัณฑ์ และมีเครื่องหมายการค้าหรือผ่านการ



รับรองจากภาครัฐ รวมไปถึงการส่งเสริมการขายและการตลาด เพื่อให้มีแหล่งในการจัดจำหน่าย จะเกิดการสร้างรายได้ สร้างอาชีพ สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน

รับรองจากภาครัฐ รวมไปถึงการส่งเสริมการขายและการตลาด เพื่อให้มีแหล่งในการจัดจำหน่าย จะเกิดการสร้างรายได้ สร้างอาชีพ สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน



ชุมชนที่จะได้รับผลประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนส่วนใหญ่แล้วคนในชุมชน



จะมุ่งหวังผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินมากกว่าการทำกิจกรรมร่วมกัน การทำกิจกรรมยังมีน้อย เนื่องจากเป็นสังคมเมืองอยู่ในเขตใกล้เมืองเป็นชุมชนที่พักอาศัยของคนทำงาน บริเวณเขตเมืองจังหวัดระยอง ความต้องการประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชนจะเน้นเรื่องของรายได้และการมีงานทำ ใน

รูปแบบของการทำเป็นอาชีพในครัวเรือนหรือเครือข่าย แต่ก็ยังพอมีการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนของผู้สูงอายุ (วัยเกษียณ) ที่สนใจในเรื่องสมุนไพรโดยมีพื้นฐานความรู้จากรุ่นสมัยปู่-ย่า และศึกษาเพิ่มเติมจากหลักสูตรของกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น เพื่อนำความรู้ที่ได้มาเผยแพร่ความรู้ที่มีให้กับผู้ที่สนใจในเรื่องสมุนไพรแบบต่างๆ ไป และผู้ที่สนใจจะศึกษาเพื่อนำความรู้ที่ได้ไปสอบกับกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข เพื่อขอรับใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลปะ ทำให้ผู้ที่มีความรู้และสนใจเรื่องสมุนไพรในการรักษา ดูแลบำรุงร่างกายในรูปแบบวิถีธรรมชาติ ลดการใช้ยาแผนปัจจุบัน ทั้งเป็นการลดค่าใช้จ่าย ลดความเสี่ยงต่อการได้รับสารเคมีอาจจะมีผลกระทบต่อโรคบางโรค บางกลุ่มคน การสะสมของสารเคมีเกิดผลเสียต่อร่างกายในอนาคตได้ ซึ่งเป็นมิติใหม่ที่ทำให้สังคมยุคปัจจุบันหันกลับมาสนใจศึกษาการดูแลสุขภาพและรักษาด้วยสมุนไพร



#### ส่วนที่ 4 แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

จากพื้นที่บริบทของชุมชนเชิงเนิน เป็นแหล่งชุมชนที่อยู่อาศัยของคนในเขตเมือง ซึ่งมีวิถีชีวิตอย่างเร่งรีบ ออกจากบ้านตั้งแต่เช้ากลับถึงบ้านเวลาค่ำ มีพฤติกรรมที่นำเวลามาเป็นตัวตั้งในการดำเนินชีวิต เห็นความสำคัญของเวลากับการดำเนินชีวิตสูง ฉะนั้นคนในชุมชนจะเสียสละเวลาให้ชุมชนหรือเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนเลยมีน้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเลยมีน้อยเช่นกัน แนวทางที่จะดำเนินการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดสวัสดิการให้แก่ชุมชนที่เหมาะสมนั้นสามารถนำมาส่งเสริมเพื่อจัดสวัสดิการให้แก่ชุมชนในด้านต่างๆ ได้แก่

**สวัสดิการด้านการศึกษา** ในเรื่องการให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรเพื่อนำไปสอบถามขอใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลปะ จากกระทรวงสาธารณสุข และการให้ความรู้ในเชิงปฏิบัติกับผู้ที่สนใจในการดูแลรักษาด้วยสมุนไพรที่หาได้ง่าย ซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ให้กับบุคคลได้ทุกเพศทุกวัย เป็นการส่งเสริมความรู้เพื่อรักษาความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร และสามารถถ่ายทอดให้กับผู้อื่นได้

**สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย** เป็นการส่งเสริมในการรักษาสุขภาพพลานามัยมากขึ้น เมื่อมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาจากสมุนไพรใกล้ตัว ทำให้ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัย ที่สำคัญการรักษาด้วยสมุนไพร ต้องอาศัยการรักษาทางด้านจิตใจ การผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การทำการบริหารร่างกาย ซึ่งเป็นผลในระยะยาวของการดูแลตนเองมากกว่าการรักษาโรคเพื่อให้มีสุขภาพที่ดี

**สวัสดิการด้านการมีรายได้และการมีงานทำ** ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพ เริ่มต้นตั้งแต่การปลูกพืชสมุนไพรเพื่อแปรรูปจำหน่าย นำความรู้ที่ได้ไปสอบถามขอใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลปะ เพื่อมาประกอบอาชีพโดยตรง หรือสามารถนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์สร้างเป็นผลิตภัณฑ์ อาทิ ลูกประคบ, น้ำมันนวดผ่อนคลายแก้ปวด, การทำอาหารชีวจิต, นำไปเป็นส่วนผสมกับขนมหรืออาหารในรูปแบบสมุนไพรเพื่อสุขภาพได้มากมาย รวมถึงการรวมกลุ่มเป็นวิทยากรกระบวนการในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรซึ่งเป็นกระแสที่กำลังได้รับความนิยม

**สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป** เป็นการให้บริการแก่ประชาชน และเป็นเรื่องของจิตสาธารณะของผู้มีความรู้เรื่องสมุนไพรสามารถนำความรู้ที่มีไปแนะนำผู้อื่น เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการดูแลตนเองในวิถีชีวิตธรรมชาติ อาทิเช่น ผู้สูงอายุ, ผู้ป่วยที่ไม่สามารถรับยาในรูปแบบเวชภัณฑ์สมัยปัจจุบันได้เนื่องจากจะมีผลกระทบต่อร่างกาย รวมถึงเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายของครัวเรือนได้ ซึ่งสมุนไพรที่ใช้ก็เป็นสมุนไพรที่อยู่รอบๆ ตัว สามารถหาได้โดยง่าย เป็นการช่วยสร้างเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดี

## ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานและสภาพทั่วไปของชุมชน

### “หนองตะพานสามัคคี ล้วนรสดีผลไม้ ก้าวไกลการทำนา ยางพาราปลูกทั่วไป หลวงพ่อบาเลยย์ไฉยคุ้มครอง”

#### ประวัติความเป็นมาของตำบล

เมื่อประมาณ 300 กว่าปีเศษ ผู้สูงอายุเล่าต่อกันมาว่าในพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของตำบล เป็นที่ราบลุ่มมีหนองน้ำขนาดใหญ่กินเนื้อที่เป็นบริเวณกว้างหลายร้อยไร่ การสัญจรไปมาของผู้คนใน ละครแวกนี้จึงอาศัยทางน้ำคือใช้เรือ และมีการสร้างสะพานเป็นจำนวนมากหลายแห่ง เพื่อไปมาหาสู่กัน ของผู้คนในบริเวณรอบๆ หนองน้ำ ผู้คนจึงเรียกหนองน้ำนี้ว่า “หนองสะพาน” ต่อมาเกิดการเพี้ยนของ สำเนียงเสียงที่เรียกจากหนองสะพานเป็น “หนองตะพาน” และใช้เป็นชื่อเรียกอย่างเป็นทางการมา จนถึงทุกวันนี้

#### ขนาดและที่ตั้ง

ตำบลหนองตะพาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอบ้านค่าย มี ระยะห่างประมาณ 8 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	จดตำบลหนองละลอก	อำเภอบ้านค่าย
ทิศใต้	จดตำบลน้ำคอก	อำเภอเมือง
ทิศตะวันออก	จดตำบลตาขัน	อำเภอบ้านค่าย
ทิศตะวันตก	จดตำบลมาบข่า	อำเภอบ้านค่าย

มีพื้นที่ทั้งหมด 24.29 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 15,187 ไร่

#### ภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของตำบลหนองตะพานมีลักษณะราบเรียบ และลูกคลื่นลอนลาด มีแม่น้ำที่สำคัญ 1 สาย คือ แม่น้ำระยอง ไหลผ่านพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของตำบล หนองตะพาน พื้นที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ พืชสวน นาข้าว ประมง และปศุสัตว์ ลักษณะดิน ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนละเอียด ระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์ของดินตามธรรมชาติอยู่ในระดับต่ำ

## สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของตำบล มีลักษณะภูมิอากาศจำแนกตามระบบของ Köppen (1931) เป็นแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู(AW) โดย มีฝนตกชุกระยะหนึ่งแล้วเป็นฤดูแล้ง ฤดูฝนกับฤดูแล้งแตกต่างกันอย่างชัดเจน ในเดือนที่แล้งที่สุดจะมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยน้อยกว่า 60 มิลลิเมตร จากสถิติภูมิอากาศจากสถานีตรวจอากาศจังหวัดระยอง ในรอบ 10 ปี พ.ศ.2542 – 2551 สรุปได้ดังนี้


ฤดูฝนระยะเวลา 8 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายเดือนในช่วงนี้อยู่ระหว่าง 91.2–253.7 มิลลิเมตร ฤดูแล้ง ระยะเวลา 4 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งในช่วงนี้จะมีฝนตกบ้างเล็กน้อย อยู่ระหว่าง 8.6–35.5 มิลลิเมตร

1) ปริมาณน้ำฝน จาก สถิติปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยจังหวัดระยอง พบว่า ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยคือ 1,314.5 มิลลิเมตรต่อปี ช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ เป็นระยะที่ฝนตกน้อยโดยในเดือนธันวาคมเป็นเดือนที่ฝนตกน้อยที่สุดเฉลี่ย 8.6 มิลลิเมตร ส่วนช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน ปริมาณฝนตกเพิ่มมากขึ้น และค่อยลดลงถึงช่วงเดือนสิงหาคม แล้วจึงเพิ่มขึ้นอีกในเดือนกันยายน โดยเดือนกันยายนมีปริมาณฝนตกมากที่สุดเฉลี่ย 253.7 มิลลิเมตร

2) อุณหภูมิ จาก สถิติอุณหภูมิเฉลี่ยของจังหวัดระยอง พบว่า มีอุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 28.95 องศาเซลเซียส อุณหภูมิเฉลี่ยรายเดือนต่ำสุดในเดือนธันวาคม ประมาณ 26.92 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิเฉลี่ยรายเดือนสูงสุดในเดือนเมษายนประมาณ 30.63 องศาเซลเซียส อุณหภูมิในแต่ละเดือนแตกต่างกันไม่มากนัก โดยมีค่าสูงสุดในเดือนเมษายน และค่อย ๆ ลดลงในทุกเดือนจนกระทั่งถึงเดือนธันวาคมซึ่งเป็นเดือนที่มีค่าต่ำสุด จากนั้นอุณหภูมิจะค่อย ๆ สูงขึ้นเล็กน้อยจนกระทั่งถึงเดือนเมษายน

3) ความชื้นสัมพัทธ์ จาก สถิติความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยของจังหวัดระยอง พบว่า ค่าความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปี เท่ากับ 76.67 % ความชื้นสัมพัทธ์จะสูงในช่วงระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม โดยในเดือนกันยายนเป็นเดือนที่มีค่าความชื้นสัมพัทธ์สูงสุดเฉลี่ย 80.8% และช่วงตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน ความชื้นสัมพัทธ์จะลดต่ำลง โดยเดือนธันวาคม

4) ความสมดุลน้ำ จาก ตัวเลขสถิติข้อมูลสภาพภูมิอากาศ เฉลี่ยในรอบ 10 ปี (พ.ศ.2542–2551) ของจังหวัดระยอง เมื่อนำค่าปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย การคายระเหยน้ำ มาวิเคราะห์สภาพสมดุลของน้ำเพื่อการเกษตร สรุปได้ดังนี้

 ช่วงที่ไม่สามารถทำการเพาะปลูกพืชได้โดยอาศัยน้ำฝน อยู่ระหว่างต้นเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมีนาคม เป็นช่วงที่ขาดแคลนน้ำ มีค่าปริมาณน้ำฝนน้อยกว่า 0.5 ของค่าการคายระเหยน้ำ การเพาะปลูกพืชใด ๆ ควรระมัดระวัง และในบริเวณที่ปลูกไม้ผลจำเป็นต้องหาแหล่งน้ำสำรองไว้ เช่น สระน้ำในไร่นา เป็นต้น

ช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายนเป็นช่วงที่มีฝนตกพอประมาณ แม้จะมีค่าปริมาณน้ำฝนสูงกว่า 0.5 ของค่าการคายระเหยน้ำ แต่เนื่องจากในเดือนก่อน ๆ มีปริมาณฝนตกน้อยมาก ทำให้คาดคะเนได้ว่าปริมาณน้ำฝนในช่วงนี้อาจไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก ดังนั้น ในช่วงนี้การเพาะปลูกพืชโดยอาศัยน้ำฝนโดยเฉพาะข้าวหรือพืชไร่ยังไม่มีความเหมาะสม ส่วนการปลูกไม้ผลถ้าเริ่มดำเนินการปลูกใหม่ควรหาแหล่งน้ำสำรองไว้ เช่น สระน้ำในไร่นา เป็นต้น ส่วนในบริเวณที่ปลูกไม้ยืนต้นและไม้ผลที่โตแล้วคาดว่าจะไม่ประสบปัญหาเท่าใดนัก แต่อาจทำให้พืชหยุดชะงักการเจริญเติบโตได้ ถ้าจะให้ผลดีควรหาแหล่งน้ำสำรองไว้ด้วย

ช่วงที่สามารถทำการเพาะปลูกพืชได้โดยอาศัยน้ำฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงต้นเดือนพฤศจิกายน โดยที่ในเดือนพฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคมและปลายเดือนสิงหาคมถึงปลายเดือนตุลาคม เป็นช่วงที่มีค่าปริมาณน้ำฝนสูงกว่า 0.5 ของค่าการคายระเหยน้ำ ประกอบกับในเดือนก่อนมีฝนตกลงมาบ้าง แม้ในเดือนสิงหาคมจะมีปริมาณน้ำฝนน้อยลงแต่ดินอุ้มน้ำไว้เต็มที่ทำให้มี ปริมาณน้ำมากเกินพอไปจนถึงต้นเดือนพฤศจิกายน ซึ่งแม้จะมีฝนตกน้อยแต่ในดินยังมีความชื้นสะสมอยู่มากพอที่พืชจะนำไปใช้ ประโยชน์ได้ จึงคาดคะเนได้ว่าในช่วงนี้เป็นช่วงที่เหมาะสมสำหรับการปลูกพืชโดยอาศัยน้ำฝน

### การแบ่งการปกครองและจำนวนประชากร

ตำบลหนองตะพานแบ่งพื้นที่การปกครองเป็นจำนวน 6 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 3,686 คน จำนวนครัวเรือน 1,444 ครัวเรือน

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชาย	หญิง	รวม	ครัวเรือน
1	บ้านไผ่	246	244	490	299
2	บ้านเกาะ	472	523	995	365
3	บ้านหนองตะพาน	250	261	511	155
4	บ้านปากป่า	341	347	688	287
5	บ้านแหลมเหียง	418	411	829	272
6	บ้านคลองช้างตาย	81	92	173	66
รวม		1,808	1,878	3,686	1,444

ที่มา : ข้อมูลจำนวนประชากรและบ้าน ณ เดือนมิถุนายน 2553  
ข้อมูลจากสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง

## สภาพทางสังคม

สภาพสังคมและการรวมกลุ่มของเกษตรกรตำบลหนองตะพานอำเภอบ้านค่ายได้จากการศึกษา ข้อมูลทุติยภูมิ เอกสารและรายงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รายงานสถิติจำนวนประชากรและบ้าน (กรมการปกครอง 2551) รายงานข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน(จปฐ.) ปี พ.ศ.2550(กรมการพัฒนาชุมชน) แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล(สำนักงานเกษตรจังหวัด) และแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาดำบล (องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จังหวัดระยอง) เป็นต้น ได้ผลการศึกษา ดังนี้





ประชากร มีหมู่บ้านที่อยู่ในตำบลหนองตะพาน รวม 6 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองตะพานทั้งหมด ประชากร พ.ศ. 2551 จำนวนรวมทั้งสิ้น 3,674 คน เป็นชายร้อยละ 48.97 และหญิงร้อยละ 51.03 จำนวนบ้าน 1,386 หลังคาเรือน จำนวนคนเฉลี่ยต่อบ้าน 2.65 คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ยต่อพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตรเท่ากับ 27.29 คน จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2541 ร้อยละ 1.04 ขณะที่จำนวนบ้านเพิ่มขึ้นร้อยละ 4.24 ทำให้จำนวนคนเฉลี่ยต่อบ้านมีแนวโน้มลดลง

การตั้งถิ่นฐาน ตำบลหนองตะพานเรียกตามสภาพพื้นที่หมู่บ้าน ในอดีต พื้นที่ที่จะเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำระยองไหลผ่านทำให้เกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน การเดินทางจะใช้เรือเป็นพาหนะ และต่อมาได้มีชาวบ้านอพยพมาอาศัยมากขึ้น จึงมีการสร้างสะพานขึ้นเพื่อให้การเดินทางสะดวก ดังนั้นชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บ้านหนองสะพาน แต่ต่อมาในระยะหลัง จึงได้ตั้งชื่อตำบลอย่างเป็นทางการว่าตำบลหนองตะพานมาจนถึงปัจจุบัน

## ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและการศึกษา

**ศาสนา** ประชาชนในตำบลส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ

### ขนบธรรมเนียมประเพณี

-  ประเพณีทำบุญเดือนสามเผาข้าวหลามกลางทุ่ง เป็นประเพณีดั้งเดิมจัดทำบุญในช่วงหลังฤดูที่เก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ประมาณเดือนสาม (เดือนไทย)
-  การจัดงานมัจจุตหวานหนองตะพาน กำหนดจัดให้ช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ณ บริเวณศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรหนองตะพาน
-  ประเพณีวันสงกรานต์และวันผู้สูงอายุ กิจกรรมในงาน การจัดงานรดน้ำดำหัว ขอพรจากผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน เพื่อเป็นสิริมงคลในชีวิต
-  ประเพณีวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันปีใหม่ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันลอยกระทง มีกิจกรรมทำบุญตักบาตร เข้าวัดฟังธรรม หรือจัดมหรสพเพื่ออนุรักษ์ประเพณี

**การศึกษา** ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน(จปฐ.1) ปี พ.ศ.2551 เด็กอายุ 6-15 ปี ในตำบลหนองตะพาน ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี จำนวน 6 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 100.0

### สภาพเศรษฐกิจ

**การประกอบอาชีพ** ครุฑเรือ่นที่ทำการเกษตรมีจำนวน 794 ครุฑเรือ่น คิดเป็นร้อยละ 57.29 ของจำนวนครุฑเรือ่นทั้งหมด การใช้แรงงานในตำบลหนองตะพาน ส่วนใหญ่ในการทำเกษตรกรรม จะใช้แรงงานที่มีอยู่ในครุฑเรือ่นมีเพียงบางส่วนที่จ้างแรงงานจากครุฑเรือ่นอื่น ๆ ส่วนแรงงานนอกภาคเกษตร จะเป็นแรงงานที่อพยพมาจากนอกพื้นที่ และในพื้นที่บางส่วน จะพบประชากรแฝงมาก แรงงานเกษตรจะเป็นคนพื้นบ้านเดิม ส่วนใหญ่ประชากรประกอบอาชีพหลัก ได้แก่ เกษตรกรรม เช่น ทำนา ยางพารา ทำสวนผลไม้ ปลูกผักปลอดสารพิษ อาชีพรอง ได้แก่ รับจ้าง ค้าขาย

**การถือครองที่ดิน** จาก แผนพัฒนาการเกษตรของตำบลรายงานว่า เกษตรกรในตำบลหนองตะพานการถือครองที่ดินทางการเกษตร 10,126 ไร่ ขนาดการถือครองที่ดินเฉลี่ยครุฑเรือ่นละ 13 ไร่ เอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินส่วนมากเป็นโฉนด

**การผลิตทางการเกษตร** พืช ส่วนใหญ่เกษตรกรปลูกพืชได้แก่ ข้าว (ข้าวดอกมะลิ 105 ,ชัยนาท 1, สุพรรณบุรี 60 ,90) มันสำปะหลัง (ระยอง 5 ระยอง 90 เกษตรศาสตร์) ยางพารา (RRIM 600) มะม่วง (เขียวเสวย น้ำดอกไม้ อกฮ่อง) มังคุด (พื้นเมือง) ทูเรียน (ชะนี หมอนทอง) สับปะรด (ปัตตาเวีย) เทคนิค / วิธีการผลิตการผลิตพืช / สัตว์ / ประมง เกษตรกรยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะการผลิตพืชออกนอกฤดู การตัดแต่งกิ่ง การใช้พันธุ์ดี การป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสาน ตลอดจนการปฏิบัติดูแลรักษา การใช้สารชีวภาพ การวางแผนการปลูก / เลี้ยงที่ดี

### รายได้ รายรับ

รายได้เฉลี่ย	82,085.45	บาท/คน/ปี
รายรับจากบัญชีครุฑเรือ่น	17,474.01	บาท/คน/ปี
รายจ่ายจากบัญชีครุฑเรือ่น	32,820.70	บาท/คน/ปี
หนี้สินจากรายจ่ายบัญชีครุฑเรือ่น	5,243.14	บาท/คน/ปี
เงินออมจากบัญชีครุฑเรือ่น	1,964.14	บาท/คน/ปี

**ข้อมูล :** จปฐ. สำนักพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

## ส่วนที่ 2 รูปแบบภูมิปัญญาผู้สูงอายุและการถ่ายทอดภูมิปัญญา

### ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ : การทำกลอง

- ❖ นายอ้อย ชาวโชติ อายุ 85 ปี
- ❖ สำรวจคลังปัญญาในปี พ.ศ. 2554
- ❖ อาชีพเดิม ทำนา
- ❖ การศึกษา ประถมศึกษาชั้นปีที่ 4
- ❖ บ้านเลขที่ 14 หมู่ที่ 2 ตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง
- ❖ ได้รับโล่เชิดชูเกียรติคุณเป็นศิลปินดีเด่นจังหวัดระยอง สาขาช่างฝีมือ ปี พ.ศ. 2551 จาก นายเชิดพงษ์ สุทธิประศาสน์ (ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง)
- ❖ ได้รับโล่เกียรติคุณเป็นผู้มีผลงานดีเด่น ด้านวัฒนธรรมของจังหวัดระยอง สาขาภูมิปัญญา ปี พ.ศ. 2554 จากนายธวัชชัย เทิดเผ่าไทย (ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง)



ลุงอ้อยเป็นผู้สูงอายุที่มีความสามารถทางด้านดนตรีหลายด้าน เนื่องจากอดีตเป็นนักแสดงหนังสด หนังสดเป็นการแสดงพื้นเมืองของตำบลหนองตะพานในสมัยก่อน เป็นการต่อกลองร้อง รำ คล้ายๆ การเล่นหนังตะลุงคน แต่จะนิยมเล่นเรื่องราวเกียรติ เครื่องบรรเลงจะใช้ จำพวกกลองโทน ระนาด ฉิ่ง ฉาบ(ปัจจุบันไม่มีให้ชมแล้ว) ทำให้ลุงมีความรู้ด้านศิลปะการแสดง การร้อง การรำ การเล่นดนตรีอย่างมาก เครื่องดนตรีก็สามารถเล่นได้หลากหลายชนิดด้วยความที่ได้คลุกคลีรวมไปถึงความรักในด้านศิลปะการแสดง และทางดนตรีนั้น ทำให้ผู้มีภูมิปัญญาต้องการที่จะถ่ายทอดประเพณี วัฒนธรรมอันเก่าแก่ไว้ให้กับชุมชน



### การถ่ายทอดภูมิปัญญา : การทำกลอง



ปัจจุบันการถ่ายทอดจะเน้นไปที่การตีกลอง ในประเภทกลองโทน กลองยาว กลอง ตะโพน โดยสอนให้เด็กๆ ส่วนในการทำกลองยาว กลองโทน หรือการซ่อมกลองนั้นจะถ่ายทอดให้



ลูกชายและลูกเขยซึ่งเป็นคนในครอบครัวที่อาศัย อยู่บ้านใกล้เคียงกัน ผู้มีภูมิปัญญาอันดีที่จะ ถ่ายทอดให้กับผู้สนใจจริง แต่ก็ไม่ค่อยมีใครสนใจ เข้ามาศึกษาเรียนรู้วิธีการทำเท่าไร เนื่องจากมี ขั้นตอนในการทำค่อนข้างเยอะและยาก ต้องใช้ เวลาและแรงงานมาก เคยมีบุคคลเข้ามาศึกษา แล้วก็เรียนไม่ครบกระบวนการก็เลิกเรียนไป ใน ส่วนของรายได้ จะทำตามคำสั่งเท่านั้น ไม่ได้เน้น ทำเป็นธุรกิจ โดยคิดค่าทำกลองยาววัดจากเส้น ผ่านศูนย์กลางของกลองเป็นนิ้วๆ ละ 300 บาท

กลองยาวลูกมาตรฐานก็จะมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 10-12 นิ้ว ราคาประมาณลูกละ 3-4 พัน บาท เนื่องจากวัสดุหาได้จากในชุมชน(ไม้ขนุน, หรือไม้เนื้ออ่อน) หนึ่งวัสดุสั่งซื้อจากโรงฆ่าสัตว์ในชุมชน ส่วนการรับซ่อมกลอง เช่น หากกลองแตก, เสียงดังไม่ไพเราะก็จะแก้ไขให้โดยไม่คิดคิดราคา, กลอง เพลที่วัดแตกก็ทำให้โดยคิดราคาถูกลง ประมาณ 3,000 บาท(กลองเพลเป็นกลองสองหน้า ปรกติ จะต้องคิด 6,000 บาท) กลองโทนหรือกลองยาวลูกเล็กๆ สำหรับเด็กก็คิดแบบราคาถูกลง(ประมาณ 300 - 500 บาท) “...ลูกบอกรว่าจะทำกลองไปจนกว่าจะหนีหายจากกันไปข้าง...”(คำสัมภาษณ์ของ คุณลุงอู๋ย ชาวโชติ วันที่ 25 เมษายน 2556)

### วิธีการทำกลอง

1. หาท่อนไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้ขนุน, ไม้हुกวาง ตามขนาดที่ ต้องการ
2. นำมาลึงขึ้นรูปเพื่อให้ได้ตามรูปทรงที่ต้องการ
3. หลังจากนั้นจะเป็นงานทำมือโดยการใช้สิ่วค่อยๆ เจาะให้เป็น โพรง เรียกว่าขุดกลอง (ใช้เวลาประมาณ 2 วัน) ขั้นตอนนี้ ต้องใช้แรงค่อนข้างมากและใช้เวลามากในการทำ กว่าจะได้ ตัวกลอง
4. ส่วนหนัง ใต้หนังพื้นใหญ่มา ต้องนำมาตากให้แห้ง เวลา ใช้งานให้ตัดตามขนาดของกลอง



5. นำหนังมาแช่น้ำที่ใส่เปลือกสับปะรดหรือผลไม้รสเปรี้ยว(ประมาณ 6 ชั่วโมง) เพื่อให้หนังอ่อนนิ่ม ง่ายต่อการซึงหนังกลอง



6. เจาะรูที่ตัวกลอง นำหนังมาซึงกับหน้ากลอง โดยใช้เครื่องมือตีประมาณ 2 วัน ใช้วิธีการทดสอบเสียงเรื่อยๆ เมื่อได้เสียงตามที่ต้องการเจาะรูหนังให้ตรงกับรูที่ตัวกลองที่เจาะไว้ด้านข้างเพื่อซึงเชือก



7. การซึงเชือกซึ่งเป็นขั้นตอนที่ยากและต้องใช้ฝีมืออีกขั้นตอนหนึ่ง โดยจะต้องซึงให้ตึง สานไปสานมา และมัดเชือกให้แน่นเพื่อไม่ให้เชือกมีการขยับได้ในภายหลัง

รวมแล้ววิธีการทำกลองลูกหนึ่งใช้เวลาประมาณ 5 - 7 วัน และต้องใช้ฝีมือ ความอดทน และความรู้เรื่องของเสียงกลอง ทำให้ผู้



ที่จะสืบทอดจะต้องมีความรู้และความรักในทางด้านดนตรี มีความอดทน รวมทั้งฝีมือทางด้านช่างไม้ จึงจะต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้เพื่อสามารถนำไปประกอบอาชีพได้



โล่เชิดชูเกียรติคุณ เป็นศิลปินดีเด่นจังหวัดระยอง  
สาขาช่างฝีมือ ปี พ.ศ.2551  
จากนายเชิดพงษ์ สุทธิประศาสน์  
ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง



โล่เกียรติคุณ เป็นผู้มีความดีเด่นด้าน  
วัฒนธรรมจังหวัดระยอง สาขาภูมิปัญญา  
ปี พ.ศ.2554 จากนายธวัชชัย เทิดเผ่าไทย  
ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง

### ส่วนที่ 3 การมีส่วนร่วมของชุมชน

การรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ จำเป็นต้องทำในช่วงที่หมดฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากคนในชุมชนมีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมในส่วนใหญ่ ซึ่งจะสามารถเก็บผลผลิตได้ปีละครั้งและคนอีกส่วนหนึ่งจะทำงานรับจ้างที่โรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้คนในชุมชนมุ่งหวังในเรื่องอาชีพ และรายได้มากกว่าที่จะส่งเสริมในด้านอื่นๆ ถ้าจะมีแนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นไปสู่การจัดสวัสดิการนั้น ต้องส่งเสริมเป็นอาชีพเสริมในบางช่วงเวลาเท่านั้นเพราะคนส่วนใหญ่จะมีอาชีพและรายได้กันอยู่แล้ว เนื่องจากพื้นที่เอื้อต่อการมีอาชีพ เนื่องจากใกล้โรงงาน



อุตสาหกรรมสำหรับผู้มีวุฒิการศึกษา เป็นเจ้าของนาข้าว สวนยางพารา สวนผลไม้ สวนมะพร้าว สวนหมากจำนวนมาก จึงต้องเน้นในเรื่องรายได้เป็นหลักและในบางช่วงเวลาเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามความรักความผูกพัน ความสามัคคีของชุมชนก็ยังมีวิถีชีวิตแบบชนบทที่ต้องการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน ไม่ว่าจะจัดงานประเพณีทำบุญขวัญข้าวและการจัดงานมัจจุหวานหนองตะพาน ซึ่งจะกำหนดจัดให้ช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ณ บริเวณศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรหนองตะพาน

**ประเพณีการทำบุญขวัญข้าว** เป็นประเพณีพื้นบ้านดั้งเดิมซึ่งยังคงถือปฏิบัติกันมาจนถึง



ปัจจุบัน ทำกันในเดือนสามไทย(เดือนกุมภาพันธ์) มีพิธีสงฆ์ นิมนต์พระมาเจริญพุทธมนต์เย็น ในช่วงเช้าชาวบ้านจะนำภัตตาหารมาถวายพระภิกษุสงฆ์ แต่จะขาดไม่ได้ คือ ข้าวหลาม ชาวบ้านถือว่าการทำบุญนี้ ทำเพื่อรับขวัญข้าวใหม่ที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว และนำมาเผาข้าวหลาม แล้วก็จะกำหนดวันทำบุญ และเลือกสถานที่ ในบริเวณลานชายทุ่ง แต่ปัจจุบันจะทำในศูนย์ข้าวตำบลหนองตะพานเพื่อความ

สะดวกและในช่วงเย็นจะมีพิธีในการทำขวัญข้าวโดยจะมีหม้อขวัญมาทำพิธีสู่ขวัญข้าวใหม่ โดยจะมีคณะปี่พาทย์ของตำบลหนองตะพานมาบรรเลงในช่วงทำพิธีการสู่ขวัญข้าวใหม่ หลังจากเสร็จพิธีวงคณะปี่พาทย์ของชุมชนก็จะบรรเลงเพื่อความสนุกสนานของคนในชุมชน ถือว่าเป็นประเพณีการบูชาพระคุณของแม่โพสพ และการบูชาสิ่งศักดิ์ทั้งหลายในหมู่บ้าน เพื่อเป็นสิริมงคลแก่คนในหมู่บ้านและเป็นความเชื่อในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ของน้ำในการทำเกษตรในฤดูถัดไป รวมไปถึงการบูชา

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่จะช่วยปกป้องรักษาให้เกิดความปลอดภัยต่อภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดจากธรรมชาติ

**งานมัจจุหวนหนองตะพานและของดีอำเภอบ้านค่าย** จัดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม หรือเดือนมิถุนายนของทุกปี ซึ่งจะเป็นช่วงที่มัจจุของตำบลหนองตะพานมีผลผลิตออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก เพื่อช่วยให้เกษตรกรขายผลไม้ได้โดยตรงกับผู้ซื้อ



ซื้อ(สำหรับปีนี้จัดงานในระหว่างวันที่ 31 พ.ค. - 2 มิ.ย. 2556) โดยอำเภอบ้านค่ายร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลหนองตะพาน จัดงานมัจจุหวนหนองตะพานและของดีอำเภอบ้านค่าย ณ ศูนย์ท่องเที่ยวเชิงเกษตรของตำบลหนองตะพาน เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวให้ชาวสวนได้พักผ่อน นำมัจจุและผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงผลิตภัณฑ์ต่างๆ ออกจัดจำหน่ายโดยตรงกับผู้มาท่องเที่ยว ซึ่งภายในงานจะมีการประกวดมัจจุ ประประกวดมะพร้าวน้ำหอม แข่งขันการปอกมะพร้าว/ชุดมะพร้าว



แข่งขันกรีดยางพารา แข่งขันปีนต้นหมาก/เฉาะหมาก/หั่นหมาก/ตำหมากโบราณ ประกวดส้มตำผลไม้ประกอบสัลา ประกวดลูกสาวชาวสวน แข่งขันพายเรือเร็ว แข่งขันจับปลาไหล แข่งขันนกกรงหัวจุก ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการแสดงของนักเรียน การแสดงลำตัดของศูนย์สามวัยसानสายใยรักแห่งครอบครัวตำบลหนองตะพาน การประกวดเต้นรำวงย้อนยุคของผู้สูงอายุ ซึ่งมหรสพทุกอย่างไม่เสียค่าใช้จ่ายในการเข้าชม ซึ่งจะเห็นได้ว่าการจัดงานเป็นแบบชาวบ้าน โดยคนซื้อคนขายก็คือชาวบ้านด้วยตนเอง เป็นงานที่นักท่องเที่ยวไม่ค่อยรู้จัก เนื่องจากเป็นงานไม่ใหญ่มากนักจะจัดงานแบบนี้เพื่อคนท้องถิ่นมาเป็นระยะเวลากว่า 10 ปีแล้ว

ความเป็นอยู่ของชาวบ้านตำบลหนองตะพานเป็นวิถีชีวิตแบบชนบท ไม่มีปัญหาเรื่องอาชีพการทำงานและรายได้ คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่ได้รับมรดกตกทอดในการประกอบอาชีพประเภทสวนผลไม้ สวนยางพารา และอาชีพการทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษรวมถึงในจังหวัดระยองเป็นพื้นที่แหล่งโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้ประชาชนในจังหวัดระยองไม่มีปัญหาเรื่องการตกงาน “...ชาวบ้านหนองตะพานไม่มีการอพยพไปทำงานที่อื่นกันหรอก อยู่ระยองมีครบไม่ต้องไปที่อื่นเลย สวนก็มี นาก็มี โรงงานก็มี...” (จากคำสัมภาษณ์ เจ้าเอกอุดมเกียรติ มนาคม รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองตะพาน จากการลงพื้นที่ในวันที่ 25 เมษายน 2556) สิ่งที่มีมองเห็นได้ชัดจากพื้นที่ตำบลหนองตะพานคือการรักษาวิถีชีวิตที่มีความเอื้อเพื่อเพื่อแพร่ให้แก่นักและมีการจัดกิจกรรมร่วมกัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อาทิเช่น การทำบุญขวัญข้าว ชาวบ้านจะรวมตัวกันในการจัดเตรียมสถานที่ การทำอาหาร เผาข้าวหลาม และที่



สำคัญหลังจากที่พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปยืนเสร็จ จะมีการละเล่นของคนในหมู่บ้านกันเอง โดยการร้องรำทำเพลงของคนในชุมชน มีวงดนตรีไทยที่ประกอบไปด้วย กลองตะโพน กลอง โทน ระนาด ซ้องวง ฉิ่ง ฉาบ กรับ กลองโทน และงานม้งคุดหวานหนองตะพาน ก็มีการแข่งขันการประกวดต่างๆ ก็จะใช้เครื่องดนตรีไทยเหล่านี้ โดยเฉพาะกลองโทน กลองยาว นำมาร้องรำทำเพลงเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้กับผู้แข่งขันของแต่ละ

หมู่บ้าน การประกวดรำวงย้อนยุคของผู้สูงอายุ ครอบครัว และมีการจัดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้านที่มีการส่งเสริมการแปรรูปผลไม้ ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากกลุ่มฝึกอาชีพจากศูนย์สามวัยสานสายใยรัก จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาในท้องถิ่นก็เข้ามามีบทบาทวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการให้สวัสดิการทางด้านนันทนาการ ซึ่งคนในหมู่บ้านมีพื้นฐานของการร้องรำทำเพลงกันเอง ไม่ต้องมีการว่าจ้างมาจากที่อื่นสิ่งที่ได้ก็เกิดจากความร่วมแรงร่วมใจ ความสัมพันธ์ภาพอันดีของคนในชุมชน มีกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนทุกระดับช่วงอายุ



#### ส่วนที่ 4 แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

จากวิถีชีวิตของคนในชุมชนหนองตะพาน เป็นแบบชนบทและส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร ซึ่งการเกษตรเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับดิน น้ำ และอากาศเป็นอย่างมาก วิถีชีวิตของคนในชนบทจึงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ถ้าปีไหนฝนตกตามฤดูกาลพืชผลก็จะงอกงามดี ถ้าปีใดแห้งแล้งพืชผลก็จะได้รับผลกระทบและความเสียหาย ธรรมชาติจึงเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตที่สำคัญของคนในชนบท แนวทางที่จะดำเนินการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดสวัสดิการให้แก่ชุมชนที่เหมาะสมนั้นสามารถนำมาส่งเสริมเพื่อจัดสวัสดิการให้แก่ชุมชนในด้านต่างๆ ได้แก่

**การจัดสวัสดิการด้านนันทนาการ** เป็นการสร้างความสนุกสนานให้กับชุมชนในช่วงการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น งานม้งคูดหวานหนองตะพานและของดีอำเภอบ้านค่าย, ประเพณีการทำบุญขวัญข้าว ทำให้วัฒนธรรมการละเล่น การร้องรำทำเพลงของคนในชุมชนเองยังคงมีอยู่และสืบสานต่อไป ซึ่งเป็นกิจกรรมเพื่อความบันเทิง และการพักผ่อนหย่อนใจ เกิดการมีส่วนร่วมของคนทุกๆ ช่วงวัย โดยคนในชุมชน ซึ่งไม่ต้องจัดหาจากที่อื่นรวมถึงเป็นการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมชุมชน การละเล่นของชุมชนไว้ให้ลูกหลานได้เห็นความสัมพันธ์อันดี และการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจ และทางอารมณ์ของคนในชุมชน

**การจัดสวัสดิการด้านการศึกษา** โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนในชุมชน ทุกกลุ่มเป้าหมาย เพื่อเพิ่มทักษะทางดนตรีในเรื่องของการตีกลองในจังหวัดต่างๆ และการศึกษากระบวนการผลิตกลองยาว, กลองโตน้อย่างละเอียดเป็นทักษะทางช่างฝีมือ เพื่อเป็นการสืบสานการละเล่นและศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน

**การจัดสวัสดิการด้านการมีรายได้และการมีงานทำ** เป็นกระบวนการที่สามารถสร้างอาชีพ สร้างรายได้ สามารถนำความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องของการผลิตกลอง การตีกลอง นำมายึดเป็นการประกอบอาชีพ การหารายได้เสริม หรือสามารถนำมาปรับประยุกต์เพื่อเกิดอาชีพใหม่ เกิดเป็นรายได้เพื่อใช้จ่ายและเลี้ยงดูครอบครัวได้ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการผลิตกลองยาว, กลองโตน และสามารถประยุกต์การผลิตกลองขนาดเล็กเป็นของชำร่วยได้ รวมไปถึงการหาวัสดุที่นำมาผลิตกลอง(หนังวัว, ท่อนไม้เนื้ออ่อน, การตัดเย็บผ้าห่มกลอง) ในส่วนการแสดงผลการสร้างคณะวงเพื่อรับงานการแสดงการตีกลองในงานสังสรรค์ รื่นเริงต่างๆ และสามารถนำเยาวชนมาช่วยในการร้อง การรำและการตีกลอง

## บทที่ 5

### สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม ศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชนและศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้านการจัดสวัสดิการ โดย ซึ่งได้คัดเลือกพื้นที่ในการศึกษา จำนวน 2 ชุมชน คือ ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง : ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย เป็นชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ และชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง : ภูมิปัญญาการทำกลอง เป็นชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แนวคำถามการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และแบบบันทึกการสังเกต ใช้การวิเคราะห์แบบข้อมูล การตีความแบบอุปมา (Analytic Induction) คือ การสร้างข้อสรุปจากข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์แนวคิดหรือข้อคิดเห็นต่อการสร้างรูปแบบการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ได้ผลการศึกษาสรุปตามวัตถุประสงค์ดังนี้

**วัตถุประสงค์ข้อที่ 1** เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม

จากการศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย ชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง พบว่าเป็นภูมิปัญญาในลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในการดูแล ป้องกันจากโรคภัยไข้เจ็บ โดยอาศัยการดูแลตนเอง และสมุนไพรจากผู้มีความรู้ที่เชื่อถือได้ และภูมิปัญญาการทำกลอง ชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง เป็นภูมิปัญญาในลักษณะการสนับสนุนกิจกรรม เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน มีส่วนร่วมกับชุมชนโดยอาศัยวัฒนธรรม ประเพณี ที่ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา เกิดการสะท้อนความสัมพันธ์และการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนในแง่มุมต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรโดยแพทย์แผนไทย ของชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะการเรียนรู้ การจดจำเพื่อแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพ การ



ถ่ายทอดจึงเป็นแบบครูพักลักจำ ทำให้ความรู้ที่ได้ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร และเป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิตมีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ในยุคสมัยนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม โดยผู้เผยแพร่ควรมีใบอนุญาตเพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้องเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงกับผู้ที่ได้รับความรู้ ผู้ที่ได้รับการรักษา หรือการถ่ายทอดไปอีกต่อหนึ่ง เนื่องจากเรื่องของการรักษาโรคจากสมุนไพรนั้น จำเป็นต้องมีความระมัดระวัง ความถูกต้อง ความแม่นยำและความปลอดภัย เนื่องจากหากใช้สมุนไพรที่ถูกรวบรวมปริมาณที่เหมาะสมแล้วจะเกิดประโยชน์อย่างมหาศาล แต่ถ้าใช้ไม่ถูกต้องไม่ตรงตามสรรพคุณจะทำให้การรักษาไม่ได้ผลและอาจจะก่อให้เกิดโทษได้ ในยุคสมัยนี้ผู้คนเริ่มให้ความสนใจกับสมุนไพรพื้นบ้านกันมากขึ้นเพราะพบว่ามีประสิทธิภาพในการป้องกันและรักษาโรคต่างๆ ไม่เกิดผลข้างเคียงต่อสุขภาพ อีกทั้งราคาก็ถูกกว่ายาแผนปัจจุบัน จึงทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลเชิงเนิน เล็งเห็นถึงความสำคัญของสมุนไพรและสนับสนุนการใช้สมุนไพรกับบุคคลที่สนใจ

ภูมิปัญญาการทำกลอง ของชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสั่งสมความรู้ประสบการณ์ที่เกิดจากการแสดงศิลปวัฒนธรรม ทักษะการเรียนรู้ทางด้านดนตรี จนนำมาสู่การทำกลอง การซ่อมบำรุงกลองหลากหลายชนิด กลองนั้นเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนการทำกิจกรรมของชุมชน เพื่อความสนุกสนานในการเข้าร่วมกิจกรรมและในงานประเพณีต่างๆ ของชุมชน ซึ่งให้เห็นถึงความความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนอยู่ตลอดเวลา เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ยึดปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี ผู้ที่สนใจจะต้องมีความรู้ความสามารถทางด้านงานช่างฝีมือ และต้องมีความรู้ความสามารถทางด้านดนตรี กระบวนการทำกลองค่อนข้างยุ่งยากหลากหลายขั้นตอนผู้สืบทอดจึงจำเป็นต้องคลุกคลีถึงกระบวนการทำกลองอย่างละเอียด เพื่อเรียนรู้ถึงเทคนิครวมไปถึงการตั้งเสียงของกลองเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และมีคุณภาพ

**วัตถุประสงค์ข้อที่ 2** เพื่อศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน

**วัตถุประสงค์ข้อที่ 3** ศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม

## 5.1 สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาของตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง

แต่เดิม

เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่าสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะการเรียนรู้ การจดจำเพื่อแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพ การถ่ายทอดจึงเป็นแบบครูพักลักจำ ทำให้ความรู้ที่ได้ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร และเป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิตมีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ในยุคสมัยนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม โดยผู้เผยแพร่ควรมีใบอนุญาตเพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้องเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงกับผู้ที่ได้รับความรู้ ผู้ที่ได้รับการรักษา หรือการถ่ายทอดไปอีกต่อหนึ่ง เนื่องจากเรื่องของการรักษาโรคจากสมุนไพรนั้น จำเป็นต้องมีความระมัดระวัง ความถูกต้อง ความแม่นยำและความปลอดภัย เนื่องจากหากใช้สมุนไพรที่ถูกวิธีตามปริมาณที่เหมาะสมแล้วจะเกิดประโยชน์อย่างมหาศาล แต่ถ้าใช้ไม่ถูกต้องไม่ตรงตามสรรพคุณจะทำให้การรักษาไม่ได้ผลและอาจก่อให้เกิดโทษได้ ในยุคสมัยนี้ผู้คนเริ่มให้ความสนใจกับสมุนไพรพื้นบ้านกันมากขึ้นเพราะพบว่ามีประสิทธิภาพในการป้องกันและรักษาโรคต่างๆ ไม่เกิดผลข้างเคียงต่อสุขภาพ อีกทั้งราคาก็ถูกกว่ายาแผนปัจจุบัน จึงทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลเชิงเนิน เล็งเห็นถึงความสำคัญของสมุนไพรและสนับสนุนการใช้สมุนไพรกับบุคคลที่สนใจ

ชุมชนเชิงเนินเป็นสังคมเมือง วิถีชีวิตประจำวันของคนในชุมชนจึงไม่ต้องอาศัยธรรมชาติมากเท่ากับคนในชนบท การไม่ต้องพึ่งธรรมชาติทำให้คนในสังคมเมืองมีวิถีชีวิตที่เชื่อว่าเจริญแล้ว จะใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประกอบอาชีพเพื่อให้ได้เงินหรือค่าตอบแทนกลับมา มุ่งงานทำได้หลากหลายรูปแบบ เช่น รับจ้างทั่วไป ค้าขาย ทำงานบริษัท ทำงานโรงงาน คนในเมืองจึงต้องยึดเรื่องเงินเป็นหลัก เพราะต้องอาศัยเงินในการจับจ่ายใช้สอยทุกอย่างในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ค่อยสนใจเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวมหรือทำงานเพื่อสังคม การส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชนจึงมีน้อย การนำภูมิปัญญาสมุนไพรโดยแพทย์แผนไทยมาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจึงเกิดกิจกรรมของคนในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “ระยองแพทย์แผนไทย” สำหรับผู้ที่สนใจในเรื่องการรักษาโรคและการดูแลตนเองด้วยสมุนไพร โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่เกษียณเข้ามามีบทบาทในกลุ่ม มีความสนใจในเรื่องนี้สูง เนื่องจากยังรู้สึกว่าจะตนเองยังสามารถเรียนรู้สามารถทำงานเพื่อสังคม สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว ต่อชุมชน ผ่านการทำกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร นำไปสู่การเป็นวิทยากรกระบวนการกลุ่มที่สามารถเผยแพร่ความรู้ให้กับบุคคลที่สนใจ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นภาระหนักหน่วงให้เกิดพลังทางสังคมของคนในกลุ่ม ซึ่งหากพิจารณาตามมิติทางสังคม มีมิติการจัดสวัสดิการด้านการศึกษา สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย สวัสดิการด้านการมีรายได้และการมีงานทำ และสวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป

จะเห็นได้ว่าในเมื่อชุมชนเป็นชุมชนเมืองการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีน้อย ไม่สามารถรวบรวมกลุ่ม หรือสร้างกิจกรรมให้กับคนในชุมชนทุกภาคส่วนได้ แต่ถ้าหากมีการรวบรวม

กลุ่มเฉพาะบางกลุ่มคน ที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน อาทิ เรื่องของสมุนไพร จากผู้ที่มีความรู้ ความสามารถและความน่าเชื่อถือได้ เกิดการยอมรับของคนในกลุ่มจนสามารถเผยแพร่ความรู้ที่มีได้ ให้แก่บุคคลที่สนใจจริง ทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สนใจ และคนรอบๆ ข้าง ผู้ที่สนใจเกิดความต้องการ ในการเรียนรู้ทำให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อกลุ่ม เนื่องจากกลุ่มเกิดจากการริเริ่มสร้างกลุ่มกันเองโดยที่ มิได้หวังการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ ทำให้กลุ่มเกิดความรักในกิจกรรมร่วม สถานที่ก่อตั้ง มีการ แบ่งปันความรู้ มีความสัมพันธ์อันดี มีการทำงานเป็นทีมในรูปแบบของวิทยากรกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรให้เป็นเรื่องง่ายและใช้ได้จริง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลทุก กลุ่มเป้าหมาย

### **ผลการศึกษาของตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง**

กลองเป็นส่วนหนึ่งในการทำกิจกรรมของชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนหนองตะพานยัง ดีกลองเพื่อความสนุกสนานในการเข้าร่วมกิจกรรมและในงานต่างๆ อยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นวิถีชีวิตของ คนในชุมชนที่ยึดปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี โดยการสั่งสม ประสบการณ์ที่เกิดจากการได้เข้าไปสัมผัสทักษะของการเรียนรู้ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง และมีวิถีชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ผู้ที่สนใจจะต้องมีความรู้ความสามารถทางด้าน งานช่างฝีมือ และต้องมีความรู้ความสามารถทางด้านดนตรี กระบวนการทำกลองค่อนข้างยุ่งยาก หลากหลายขั้นตอนผู้สืบทอดจึงจำเป็นต้องคลุกคลีถึงกระบวนการทำกลองอย่างละเอียด เพื่อเรียนรู้ ถึงเทคนิครวมไปถึงการตั้งเสียงของกลองเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และมีคุณภาพ

ชุมชนหนองตะพานเป็นชุมชนชนบท ครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยสำคัญของ เศรษฐกิจ เป็นทั้งหน่วยการผลิตและหน่วยบริโภคสิ่งของเครื่องใช้และอาหาร ส่วนใหญ่จะผลิตขึ้นใช้ เอง สมาชิกของครอบครัวมีความสัมพันธ์กันอย่างดีสมาชิกในชุมชนจะให้ความสำคัญในเรื่องความเป็น มิตรต่อเพื่อนบ้าน มีการติดต่อกันแบบเป็นกันเอง เอื้อเฟื้อและจริงใจต่อกัน ยึดมั่นอยู่กับประเพณีเดิม เป็นอย่างดีไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลง จะพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และอยู่ใกล้ชิดกับ ธรรมชาติ ทำให้ผูกพันกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะยึดมั่นใน หลักธรรมคำสอนทางศาสนาและเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ อย่างพร้อมเพรียงกัน จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ในสังคมชนบทกับภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อให้เกิดชุมชนเรียนรู้ การสั่งสมประสบการณ์ของ คนในท้องถิ่นและสามารถปรับตัวให้เข้ากับความเป็นอยู่ วิถีชีวิตและกิจกรรมของคนในชุมชน เกิดการ หล่อหลอมของคนในชุมชนที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โดยผ่านประเพณีวัฒนธรรมหรือกิจกรรมที่สืบทอดกันแต่โบราณ ทำให้เกิดการสร้างกระบวนการทัศน์ทางสังคมที่มีคุณภาพและเหมาะสมกับคนในชุมชน

ซึ่งหากพิจารณาตามมิติทางสังคม มีมิติการจัดสวัสดิการด้านการศึกษา ด้านการมีรายได้และการมีงานทำ และด้านนันทนาการ

## 5.2 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม : กรณีศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ในชุมชนตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองฯ จังหวัดระยอง และชุมชนตำบลหนองตะพาน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

**ข้อเสนอแนะจากชุมชนเชิงเนิน** กลุ่มเจ้าของภูมิปัญญาเห็นว่าคุณค่าในท้องถิ่นที่สนใจเรื่องสมุนไพร การรักษาด้วยแพทย์แผนไทย การนวด การใช้สมุนไพร รวมถึงการประกอบกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร ควรศึกษาอย่างละเอียด เข้าใจถึงสรรพคุณทางยา รวมถึงการขออนุญาตให้ถูกต้อง การประกอบกิจการที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ได้รับบริการ หรือผลิตภัณฑ์นั้น ถึงแม้ว่าสมุนไพรจะมีผลข้างเคียง การแพ้ยา ความเป็นพิษที่เกิดจากสมุนไพรมีน้อยมาก แต่ก็มีความเสี่ยงในเรื่องของการดูแลที่ไม่สะอาด การปนเปื้อนจากเชื้อราที่มาจากการรมวิธี การเก็บรักษา หรือกระบวนการผลิต อาจจะมีการปนเปื้อนของยาฆ่าแมลง เพราะฉะนั้นหากจะต้องใช้สมุนไพรด้วยตนเองก็ต้องมั่นใจในเรื่องความรู้และที่มาของสมุนไพรเป็นอย่างดี การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเป็นการรักษาทั้งด้านร่างกายและจิตใจมากกว่าที่จะรักษาเฉพาะโรค จึงต้องเข้าใจปัญหาและความต้องการของผู้ป่วยอย่างแท้จริง และการใช้สมุนไพรรักษาไม่หายได้ทุกโรค เพราะการใช้ยาสมุนไพรมีข้อจำกัด บางครั้งด้วยยาสมุนไพรในบางชนิดมีตัวยาน้อยมากจึงจำเป็นต้องใช้จำนวนมากและระยะเวลารักษาที่ยาวนาน จึงควรที่จะนำสมุนไพรมาประยุกต์กับการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบันเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุด ในส่วนของคนในชุมชนยังมีความต้องการให้มีการส่งเสริมในด้านสมุนไพรเกี่ยวกับการใช้รักษา ดูแลผู้สูงอายุและคนในครอบครัว โดยมีการเปิดนิทรรศการ การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนที่มีการจัดงาน เพื่อให้คนในชุมชนทราบถึงประโยชน์จากการใช้ยาสมุนไพร รวมถึงการดูแลตนเองเพื่อให้สุขภาพร่างกาย สุขภาพจิตที่ดี และกลับมาตระหนักเห็นถึงความสำคัญของการใช้สมุนไพรที่มีในบ้านโดยผู้มีความรู้ ภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเอง ที่สำคัญการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนของกลุ่มระยองแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ถ้าหากให้ผู้สูงอายุในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลกันเองจะทำให้เกิดความเข้าใจกัน และสามารถมีกิจกรรมร่วมกันเป็นการเสริมสร้างสุขภาวะทางจิต ความสนุกสนานในกิจกรรมเมื่อพบปะกัน เช่น ในวันรับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุรายเดือน เกิดเป็นภูมิคุ้มกันของโรคภัยไข้เจ็บได้ รวมถึงการส่งเสริมให้เยาวชนได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้เพื่อได้รับองค์ความรู้ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อันจะก่อให้เกิดการถ่ายทอดในระยะต่อไป

**ข้อเสนอแนะจากชุมชนหนองตะพาน** คนในชุมชนและผู้มีภูมิปัญญาเห็นควรให้มีการอนุรักษ์ วัฒนธรรม ประเพณี และกระบวนการผลิตกลอง ซึ่งมองเห็นว่าเป็นภูมิปัญญาที่ใกล้สูญหายไปจากหมู่บ้านเนื่องจากต้องใช้ความรู้ความสามารถ ฝีมือในการผลิตค่อนข้างสูง จึงต้องการเห็นภูมิปัญญานี้ได้รับการสืบทอดไปสู่รุ่นลูก หรือเครือข่ายอื่น เนื่องจากเป็นความรู้ที่ต้องอาศัยระยะเวลา ต้องคลุกคลีถึงรายละเอียดอย่างแท้จริง อยากให้เผยแพร่ความรู้ในเรื่องของกระบวนการในการผลิต เทคนิคในการผลิต อาทิ การซึ่งหนังให้เกิดเสียงที่ไพเราะ, การขุดกลองไม่ให้เกิดรอยแตกร้าว อย่างน้อยเป็นองค์ความรู้ในการทำกลองให้กับคนในชุมชนได้ ในส่วนการตีกลองนั้น ควรมีการส่งเสริมการเรียนการสอนให้กับเยาวชนที่ชัดเจนกว่านี้ ทั้งในศูนย์สามวัยสานสายใยรัก หรืออาจจะทำเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนแบบชัดเจน เช่น เป็นวิชาเสริม, กิจกรรมเสริม, หรือการ

ทำโครงการ เพื่อเป็นการส่งเสริมและปลูกฝังให้เกิดการอนุรักษ์ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนไว้ นำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่ประจักษ์ต่อชุมชนและในระดับจังหวัด เขาชวนถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการได้รับความรู้ เป็นพลังอันสำคัญที่จะสามารถช่วยกันเสริมสร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา การอนุรักษ์ และเพื่อตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากปราชญ์ในชุมชนของตนเอง อันจะนำไปสู่ความเสียสละเพื่อส่วนรวม การเข้าร่วมกิจกรรม ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี และความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนและสังคมไทยต่อไป

### **ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้**

1. ส่งเสริมการจัดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นตั้งแต่การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ กระบวนการผลิต เค็ดศิลป์เทคนิคต่างๆ การสร้างแรงจูงใจในการถ่ายทอด รวมถึงหลักของการตลาด นำไปสู่อาชีพและรายได้
2. ส่งเสริมการให้ความรู้ในด้านสวัสดิการชุมชน เป็นการมีส่วนร่วมในด้านการจัดสวัสดิการให้กับชุมชนของตนเอง ตามความเหมาะสมของชุมชนและบริบทชุมชน อันจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมและเป็นการส่งเสริมการเป็นผู้ให้มากกว่าที่จะเป็นผู้รับในสังคม
3. ส่งเสริมการถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อเป็นการรักษาความรู้ เป็นทุนทางสังคม ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน ตามความเหมาะสมของบริบททางสังคมวัฒนธรรม เป็นการให้ความสำคัญกับเจ้าของภูมิปัญญา และมองเห็นถึงคุณค่าของทุนทางสังคมจากปราชญ์ในชุมชนเอง
4. ส่งเสริมให้มีการจัดเป็นศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาและศูนย์การเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน รวมถึงเป็นที่ศึกษาดูงานให้กับบุคคลทั่วไป
5. ประสานงานให้กับองค์กรธุรกิจเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ทั้งในด้านการจัดสวัสดิการของชุมชนและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมการตระหนักเห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาไทย

### **ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป**

1. ควรมีการศึกษาการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในประเภทเดียวกันเพื่อการเปรียบเทียบในมิติการจัดสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาในรูปแบบเดียวกันอย่างชัดเจน
2. ควรมีการศึกษาในเรื่องของความต้องการของชุมชนที่จะนำประโยชน์จากภูมิปัญญามาใช้เพื่อเป็นการจัดสวัสดิการในชุมชนที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากในชุมชนมีภูมิปัญญาค่อนข้างหลากหลายรูปแบบและจำนวนมาก ทั้งเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปหรือภูมิปัญญาที่ไม่ค่อยมีใครรู้จัก ซึ่งมีโอกาสที่จะเลือนหายไป

## บรรณานุกรม

การจัดสวัสดิการสังคม. (ออนไลน์) <http://www.thailandlawyercenter.com>.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2547). **โครงการกำหนดและพัฒนา  
มาตรฐานและตัวชี้วัดการปฏิบัติ** หน้าที่ของสำนักงานพัฒนาสังคมและสวัสดิการ  
จังหวัด. (ออนไลน์) : [http://www.m-society.go.th/edoc\\_detail.php?edocid=194](http://www.m-society.go.th/edoc_detail.php?edocid=194)

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548). **รายงานการศึกษาเรื่อง ทิศทางและ  
รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เทพ  
เพ็ญวานิชย์.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548) . **ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่  
ความมั่นคงของมนุษย์**. กรุงเทพฯ. บริษัทเนติกุลการพิมพ์ (2541) จำกัด.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (ร่าง) **ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคม  
และความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555 – 2559** . กรุงเทพฯ : กระทรวงการพัฒนาสังคม  
และ ความ มั่น ค ง ข อ ง ม นุ ษ ย ์ . ( อ อ น ไ ล น ์ ) :  
[http://lms.thaicyberu.go.th/officialtcu/main/advcourse  
/presentstu/course/bm521/sorarit\\_2/sorarit-web2/content/GPT4.htm](http://lms.thaicyberu.go.th/officialtcu/main/advcourse<br/>/presentstu/course/bm521/sorarit_2/sorarit-web2/content/GPT4.htm)).

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (ออนไลน์). ([www.m-society.go.th/document  
/edoc/edoc\\_2290.pdf](http://www.m-society.go.th/document/edoc/edoc_2290.pdf) )

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. **การจัดสวัสดิการสังคม**. (ออนไลน์)  
(<http://www.msociety.go.th/mso/h18.htm>)

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ. (2546). **บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนาระบบสวัสดิการ  
สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์  
การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทรงจิต พูลลาภ. (2544). **ภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบสานสู่ความเป็นสากลศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.

ทัศนีย์ ลักขณาภิชนชัช. (2545). **การใช้ทรัพยากรในงานสวัสดิการสังคม.** กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์.

ทัศนีย์ ทองไชย. (2542). **สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาสังคมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

นิติ เอียวศรีวงศ์. (2539). **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการเผยแพร่และส่งเสริมการพัฒนา.

บัณฑิตูรย์ เศรษฐศิริโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก. (2548). **โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/ท่าทีของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น.** (ออนไลน์)

([http://www.measwatch.org/sites/default/files/bookfile/detail\\_0.pdf](http://www.measwatch.org/sites/default/files/bookfile/detail_0.pdf))

ประเวศ วะสี. (2542). **ชุมชนเข้มแข็ง ทูตทางสังคมของไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม และธนาคารออมสิน

พรพรรณทิพย์ เพชรมาก. (2548). **สวัสดิการชุมชนพึ่งตนเอง** (เอกสารอัดสำเนา)

พลสันต์ โพธิ์ศรีทอง และเพชร พิพัฒน์สันติกุล. 2545. **การพัฒนาความเข้มแข็งให้ชุมชน. เอกสารอัดสำเนา. เฉพาะกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดสมุทรปราการ. การประชุมวิชาการครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.**

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). 2539. **การพัฒนาที่ยั่งยืน** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.



พระธรรมปิฎก, ประเวศ วะสี และเอกวิทย์ ณ ถลาง (2544). **หนทางฝ่าวิกฤติและทางรอดของ**

**สังคมไทย** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภาคธรรมส์,

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2546) **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม 2546. (ออนไลน์)

(<http://www.thailandlawyercenter.com>

[/index.php?lay=show&ac=article&id=538975457&Ntype=19](http://www.thailandlawyercenter.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538975457&Ntype=19))

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2542). **ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน.

ระพีพรรณ คำหอม. (2549). **สวัสดิการสังคมกับสังคมไทย (Social Welfare in Thai Society)**.

(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด.

รุ่ง แก้วแดง. (2542). **ปฏิวัติการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : พิษณุพงศ์ พรินติ้ง เซ็นเตอร์.

เวกวรรณธ์ ฉ่ำสันเทียะ. 2541. **การศึกษาการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นใน**

**โรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดชัยภูมิ : กรณีศึกษา กลุ่มไทยลาว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) **การศึกษาและพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์** รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร, 2548

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2546

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.2554. **ภูมิปัญญาไทย**. (ออนไลน์)(<http://www.thaiwisdom.org/wisdom.html>)

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2540. **ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้, ทักษิณคดี**. 4 (3)(ก.พ.-ก.ค.) 1-42.

สุนทรี โคมิน. (2536). “การพัฒนาสังคมกับค่านิยม,” ใน การศึกษาและวัฒนธรรม ประมวล  
บทความทางวิชาการ. หน้า 26. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.

สุภาวงศ์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์. (2539). **แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและ  
คุณภาพชีวิตของประเทศไทย.**

เสรี พงศ์พิศ. **ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข.** กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548.

เสรี พงศ์พิศ. **ชาวบ้านชวนคิด : ภาพนิมิตการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์,  
2548.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. 2548. **ภูมิปัญญาไทย.** (ออนไลน์) (<http://www.thaiwisdom.org/wisdom.html>)

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (2546).([http://pattanathai.nesdb.go.th/Knowledge\\_pdf/social\\_capital.pdf](http://pattanathai.nesdb.go.th/Knowledge_pdf/social_capital.pdf))

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2549). **กระบวนการสร้างเครือข่าย  
งานพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคมในชุมชน.** กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวง  
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549) . **สรุปผลการสัมมนา เรื่องทุน  
วัฒนธรรมและภูมิปัญญากับการสร้างสรรค์คุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคม  
ของประเทศไทย.** กรุงเทพฯ

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคง  
ของมนุษย์. (2548). **รายงานผลการศึกษาโครงการกำหนดดัชนีทุนทางสังคม.**  
กรุงเทพฯ.

**องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก** (World Intellectual Property Organization ,WIPO). (ออนไลน์) :  
([www.wipo.int/en/glossary/](http://www.wipo.int/en/glossary/))

อเนก นาคะบุตร. **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักกองทุนเพื่อสังคม . ธนาคารออมสิน, 2545.

อภิญญา เวชยรักษ์ และศิริพร ยอดกมลศาสตร์. (2547). **สวัสดิการสังคมฉบับชาวบ้าน แนวคิดนโยบาย แนวทางปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : บริษัท เอดิชั่น เพรส โปรดักส์ จำกัด.

อุทัย หิรัญโต. (2531). **การปกครองท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

อุรวี เกรรุ่งเรือง. (2550). **บทบาทกรมทรัพย์สินทางปัญญาในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น**. สาขาบริหารจัดการสาธารณะสำหรับนักบริหาร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.

Beck, W.,van der Maesen, L.,and Walker,A. (1997) *The Social Quality of Europe*. The Hague: Kluwer International.

Walker,A.(1998). “The Amsterdam Declaration on the Social Quality of Europe,” **European Journal of Social Work**. 1.

ภาคผนวก

## แบบสำรวจการดำเนินงานด้านการจัดสวัสดิการในชุมชน

### คำชี้แจง

1. แบบสำรวจการดำเนินงานด้านการจัดสวัสดิการในชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องมือให้ สสว. รวบรวมตัวอย่างการจัดสวัสดิการในพื้นที่ที่รับผิดชอบ

2. แบบสำรวจฯ นี้มีโครงสร้างในการเก็บข้อมูลแบ่งได้เป็น 3 ส่วนหลัก ซึ่งแต่ละส่วนประกอบด้วยหัวข้อย่อยที่สำคัญ ดังนี้

#### ส่วนที่ 1

รายละเอียดของผู้เก็บข้อมูล

วัตถุประสงค์: เพื่อใช้สำหรับติดตาม หรือสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม

- ประเด็นในการเก็บ:
1. ชื่อ - สกุล ของผู้เก็บข้อมูล
  2. สังกัด/หน่วยงาน
  3. หมายเลขโทรศัพท์ที่ติดต่อได้สะดวก
  4. วันที่เก็บข้อมูล

#### ส่วนที่ 2

รายละเอียดของพื้นที่ที่เก็บข้อมูล และผู้ให้ข้อมูล

วัตถุประสงค์: เพื่อใช้สำหรับติดตาม หรือสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม และเพื่อเป็นข้อมูลฐานสำหรับทำความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ที่เก็บข้อมูล

- ประเด็นในการเก็บ:
1. ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ที่เก็บข้อมูล
  2. รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูล

#### ส่วนที่ 3

รายละเอียดของการจัดสวัสดิการในพื้นที่

วัตถุประสงค์: เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการในเขตพื้นที่ สสว.

- ประเด็นในการเก็บ:
1. ภาคส่วนที่ริเริ่มการจัดสวัสดิการ
    - การจัดสวัสดิการที่ริเริ่มจากภาครัฐส่วนกลาง
    - การจัดสวัสดิการที่ริเริ่มจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
    - การจัดสวัสดิการที่ริเริ่มจากกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชน

**ส่วนที่ 1: รายละเอียดของผู้เก็บข้อมูล**

- 1.1 ชื่อ – สกุล.....
- 1.2 สังกัด/หน่วยงาน.....
- 1.3 หมายเลขโทรศัพท์ที่ติดต่อได้สะดวก.....
- 1.4 วันที่เก็บข้อมูล.....

**ส่วนที่ 2: รายละเอียดของพื้นที่ที่เก็บข้อมูล และผู้ให้ข้อมูล**

**2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ที่เก็บข้อมูล**

2.1.1 อยู่ในเขตพื้นที่ของ สสว. เขต.....จังหวัด.....

2.1.3 ที่อยู่ .....

2.1.3 กิจกรรม/โครงการที่ทำมุ่งแก้ปัญหาใด (ตอบได้มากกว่า 1 ปัญหา)

สิ่งแวดล้อม

เศรษฐกิจ

ยาเสพติด

คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

เด็ก และเยาวชน

ผู้ด้อยโอกาส ผู้พิการ

สุขภาพอนามัย

อุบัติภัย/ภัยธรรมชาติ

อื่นๆ ระบุ.....

อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสภาพปัญหา/ความต้องการ

.....

.....

.....

.....

**2.2 รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูล (อาจมากกว่า 1 คน)**

ชื่อ-สกุล (2.2.1)	ความเกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการ เช่น เป็นคณะกรรมการฯ สมาชิก อบต. ฯลฯ เป็นต้น (2.2.2)	ที่อยู่และหมายเลขโทรศัพท์ที่ติดต่อได้สะดวก (2.2.3)
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

**ส่วนที่ 3:รายละเอียดของการจัดสวัสดิการในพื้นที่**

3.1 เขตพื้นที่ที่มีการจัดสวัสดิการที่ริเริ่มโดยภาคส่วนดังต่อไปนี้ หรือไม่

- มี                       ไม่มี เกิดจากนโยบายของภาครัฐจากส่วนกลาง (ถ้ามี ตอบข้อ 3.2.1)
- มี                       ไม่มี เกิดจากความริเริ่มขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (ถ้ามี ตอบข้อ 3.2.2)
- มี                       ไม่มี เกิดจากความริเริ่มของกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชน (ถ้ามี ตอบข้อ 3.2.3)

3.2 รายละเอียดของการจัดสวัสดิการตามข้อ 3.1

**3.2.1 การจัดสวัสดิการที่เกิดจากนโยบายของภาครัฐจากส่วนกลาง**

3.2.1.1 กิจกรรม/โครงการที่ดำเนินการอยู่มีอะไรบ้าง พร้อมระบุระยะเวลาในการดำเนินงาน

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....

3.2.1.2 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ดังประเด็นต่อไปนี้หรือไม่ อย่างไร

(ทำเครื่องหมาย ✓ ใน  ที่วัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริง พร้อมระบุรายละเอียดตามที่กำหนด)

วัตถุประสงค์ กิจกรรม/ โครงการที่	เพื่อพัฒนาสังคมชุมชนตามแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติงาน (โปรดระบุชื่อแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติการ)	เพื่อแก้ไขปัญหาเดือดร้อนโดยรวมของชุมชน ได้แก่ 1) ด้านสุขภาพอนามัย 2) ด้านอาชีพ การทำงานและการมี รายได้ 3) ด้านการศึกษา 4) ด้านที่อยู่อาศัย 5) ด้านความ มั่นคงทางสังคม 6) ด้านบริการสังคม 7) ด้านนันทนาการ 8) อื่นๆ (โปรดระบุด้านปัญหา และสภาพปัญหาพอสังเขป)	เพื่อแก้ไขปัญหาความต้องการเฉพาะ กลุ่มเป้าหมายในชุมชน ได้แก่ 1) เด็ก 2) สตรี 3) คนชรา 4) คนพิการ 5) คนด้อยโอกาส และ 6) อื่นๆ (โปรดระบุกลุ่มเป้าหมาย)
1	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
4	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>



3.2.1.3 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีกระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงานอย่างไร

(1) ระบบการดำเนินงานเป็นอย่างไร

กระบวนการ กิจกรรม/ โครงการที่	การวางแผน (มีการวางแผนหรือไม่ อย่างไร เช่น มีการประชุม ทำประชา พิจารณ์ในชุมชน ฯลฯ โปรดระบุ)	การดำเนินงาน (มีขั้นตอนการดำเนินงานอย่างไร)	การประเมินผล (มีการประเมินผล หรือตรวจสอบการ ดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร)	ผลการดำเนินงานบรรลุ วัตถุประสงค์หรือไม่ อย่างไร
1				
2				
3				

(2) กระบวนการดำเนินงานสะท้อนมิติเหล่านี้หรือไม่ เพียงใด

- การมีส่วนร่วม
- ความเป็นธรรม
- ความเสมอภาค
- ความยั่งยืน
- ความสามารถในการเข้าถึงความต้องการ

กรุณายกตัวอย่างการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นถึงแต่ละมิติที่กล่าวถึง.....

.....

.....

.....

3.2.1.4 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีโครงสร้างการบริหารจัดการอย่างไร

โครงสร้าง กิจกรรม/ โครงการที่	ผู้รับผิดชอบหลัก (ผู้รับผิดชอบหลักคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนในพื้นที่ชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมีบทบาท อะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนต่างชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)
1			
2			
3			

3.2.1.5 ความคิดเห็นเพิ่มเติม/ความประทับใจ/ข้อสังเกตของผู้รวบรวมข้อมูลที่มีต่อการจัดสวัสดิการตามนโยบายส่วนกลางที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่

.....

.....

.....

**3.2.2 การจัดสวัสดิการที่ริเริ่มโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**

3.2.2.1 กิจกรรม/โครงการที่ดำเนินการอยู่มีอะไรบ้าง พร้อมระบุระยะเวลาในการดำเนินงาน

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....

3.2.2.2 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ดังประเด็นต่อไปนี้หรือไม่ อย่างไร

(ทำเครื่องหมาย ✓ ใน  ที่วัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริง พร้อมระบุรายละเอียดตามที่กำหนด)

วัตถุประสงค์ กิจกรรม/ โครงการที่	เพื่อพัฒนาสังคมชุมชนตามแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติงาน (โปรดระบุชื่อแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติการ)	เพื่อแก้ไขปัญหาเดือดร้อนโดยรวมของชุมชน ได้แก่ 1) ด้านสุขภาพอนามัย 2) ด้านอาชีพ การทำงานและการมี รายได้ 3) ด้านการศึกษา 4) ด้านที่อยู่อาศัย 5) ด้านความ มั่นคงทางสังคม 6) ด้านบริการสังคม 7) ด้านนันทนาการ 8) อื่นๆ (โปรดระบุด้านปัญหา และสภาพปัญหาพอสังเขป)	เพื่อแก้ไขปัญหาความต้องการเฉพาะ กลุ่มเป้าหมายในชุมชน ได้แก่ 1) เด็ก 2) สตรี 3) คนชรา 4) คนพิการ 5) คนด้อยโอกาส และ 6) อื่นๆ (โปรดระบุกลุ่มเป้าหมาย)
1	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

3.2.2.3 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีกระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงานอย่างไร

(1) ระบบการดำเนินงานเป็นอย่างไร

กระบวนการ กิจกรรม/ โครงการที่	การวางแผน (มีการวางแผนหรือไม่ อย่างไร เช่น มีการประชุม ทำประชา พิจารณ์ในชุมชน ฯลฯ โปรดระบุ)	การดำเนินงาน (มีขั้นตอนการดำเนินงานอย่างไร)	การประเมินผล (มีการประเมินผล หรือตรวจสอบการ ดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร)	ผลการดำเนินงานบรรลุ วัตถุประสงค์หรือไม่ อย่างไร
1				
2				
3				

(2) กระบวนการดำเนินงานสะท้อนมิติเหล่านี้หรือไม่ เพียงใด

- การมีส่วนร่วม
- ความเป็นธรรม
- ความเสมอภาค
- ความยั่งยืน
- ความสามารถในการเข้าถึงความต้องการ

กรุณายกตัวอย่างการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นถึงแต่ละมิติที่กล่าวถึง.....

.....

.....

.....

3.2.2.4 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีโครงสร้างการบริหารจัดการอย่างไร

โครงการ/ กิจกรรม/ โครงการที่	ผู้รับผิดชอบหลัก (ผู้รับผิดชอบหลักคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนในพื้นที่ชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมีบทบาท อะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนต่างชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)
1			
2			
3			

3.2.2.5 ความคิดเห็นเพิ่มเติม/ความประทับใจ/ข้อสังเกตของผู้รวบรวมข้อมูลที่มีต่อการจัดสวัสดิการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่

.....

.....

.....

.....

.....

.....

### 3.2.3 การจัดสวัสดิการที่ริเริ่มโดยกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชน

3.2.3.1 กิจกรรม/โครงการที่ดำเนินการอยู่มีอะไรบ้าง พร้อมระบุระยะเวลาในการดำเนินงาน

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....

3.2.3.2 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ดังประเด็นต่อไปนี้หรือไม่ อย่างไร

(ทำเครื่องหมาย ✓ ใน  ที่วัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริง พร้อมระบุรายละเอียดตามที่กำหนด)

วัตถุประสงค์ กิจกรรม/ โครงการที่	เพื่อพัฒนาสังคมชุมชนตามแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติงาน (โปรดระบุชื่อแผนงาน หรือ แผนปฏิบัติการ)	เพื่อแก้ไขปัญหาเดือดร้อนโดยรวมของชุมชน ได้แก่ 1) ด้านสุขภาพอนามัย 2) ด้านอาชีพ การทำงานและการมี รายได้ 3) ด้านการศึกษา 4) ด้านที่อยู่อาศัย 5) ด้านความ มั่นคงทางสังคม 6) ด้านบริการสังคม 7) ด้านนันทนาการ 8) อื่นๆ (โปรดระบุด้านปัญหา และสภาพปัญหาพอสังเขป)	เพื่อแก้ไขปัญหาความต้องการเฉพาะ กลุ่มเป้าหมายในชุมชน ได้แก่ 1) เด็ก 2) สตรี 3) คนชรา 4) คนพิการ 5) คนด้อยโอกาส และ 6) อื่นๆ (โปรดระบุกลุ่มเป้าหมาย)
1	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
2	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
3	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

3.2.3.3 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีกระบวนการดำเนินงาน และผลการดำเนินงานอย่างไร

(1) ระบบการดำเนินงานเป็นอย่างไร

กระบวนการ กิจกรรม/ โครงการที่	การวางแผน (มีการวางแผนหรือไม่ อย่างไร เช่น มีการประชุม ทำประชา พิจารณ์ในชุมชน ฯลฯ โปรดระบุ)	การดำเนินงาน (มีขั้นตอนการดำเนินงานอย่างไร)	การประเมินผล (มีการประเมินผล หรือตรวจสอบการ ดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร)	ผลการดำเนินงานบรรลุ วัตถุประสงค์หรือไม่ อย่างไร
1				
2				
3				

(2) กระบวนการดำเนินงานสะท้อนมิติเหล่านี้หรือไม่ เพียงใด

- การมีส่วนร่วม
- ความเป็นธรรม
- ความเสมอภาค
- ความยั่งยืน
- ความสามารถในการเข้าถึงความต้องการ

กรุณายกตัวอย่างการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นถึงแต่ละมิติที่กล่าวถึง.....

.....

.....

.....

3.2.3.4 กิจกรรม/โครงการดังกล่าวมีโครงสร้างการบริหารจัดการอย่างไร

โครงสร้าง กิจกรรม/ โครงการที่	ผู้รับผิดชอบหลัก (ผู้รับผิดชอบหลักคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนในพื้นที่ชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมีบทบาท อะไร)	ผู้ร่วมสนับสนุนต่างชุมชน (ผู้ร่วมสนับสนุนคือใคร/หน่วยงานใด และมี บทบาทอะไร)
1			
2			
3			

3.2.3.5 ความคิดเห็นเพิ่มเติม/ความประทับใจ/ข้อสังเกตของผู้รวบรวมข้อมูลที่มีต่อการจัดสวัสดิการโดยกลุ่ม/องค์กรภาคประชาชนที่ดำเนินการอยู่ในพื้นที่

.....

.....

.....

.....

.....

.....



## รายนามคณะผู้จัดทำโครงการ

### ที่ปรึกษาโครงการ

- |                                  |   |
|----------------------------------|---|
| 1. นายสมชาย ศิริรัตน์            | ผู้อำนวยการ<br>สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 |
| 2. นายณัฐวุฒิ สินธวาราศิริกุลชัย | หัวหน้ากลุ่มงานนโยบายและยุทธศาสตร์                  |

### ที่ปรึกษาพิเศษ

- |                           |                        |
|---------------------------|------------------------|
| 1. ผ.ศ. ดร.โสวัตรี ณ กลาง | มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ |
|---------------------------|------------------------|

### คณะผู้จัดทำโครงการ

- |                          |                         |
|--------------------------|-------------------------|
| 1. น.ส.สุทธิรัตน์ โทชนบท | นักพัฒนาสังคมปฏิบัติการ |
| 2. นายวรุฒิ พึ่งพัก      | นักพัฒนาสังคมปฏิบัติการ |
| 3. น.ส.สุกัญญา คิคค้ำ    | นักพัฒนาสังคม           |
| 4. น.ส.พนิดา แนนอุตร     | นักพัฒนาสังคม           |
| 5. นายธเนศ ธรรมช         | พนักงานบริการ           |
| 6. น.ส.น้ำผึ้ง ประเสริฐ  | พนักงานบริการ           |